

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

106790

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE
NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞ
VE SEBEPLERİ

106790

Ülker ŞİRALİYEVA

DANIŞMAN:

Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul-2001

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇNDEKİLER

İÇNDEKİLER.....	I-III
ÖNSÖZ.....	IV-V
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ

KUR'ÂN-I KERİM'DE NÜBÜVVET	2
----------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM NÜBÜVVETE KARŞI DİRENENLER

I. SOSYAL GRUPLAR.....	10
A. Mele'	11
B. Mütref.....	12
C. Müstekbîr.....	14
D. Mustaz'af.....	16
E. Kâfir.....	17
F. Müşrik	19
G. Münâfık	23
II. FARKLI DİN VE İNANÇ GRUPLARI	26
A. Ehl-i Kitap.....	27
1. Yahûdiler	28
2 Hıristiyanlar.....	31
B. Sâbiîler.....	33
C. Mecûsiler.....	34
D. Dehrîler	34
IV. ŞAHISLAR	35
A. Firavun	36
B. Kârûn	42
C. Hâmân	44
D. Sâmirî.....	46
E. Ebû Leheb	48
F. Diğerleri.....	49
1. Hz. Muhammed'den önceki devirde direnenler.....	50
a. Nemrud.....	50
b. Bel'am b. Bâurâ.....	51
2. Hz. Muhammed'e karşı direnenler	52
a. Velid b. Muğîre.....	52
b. Ebû Cehil	53
c. As b. Vâil	53
e. Ka'b b. Eşref	54

f. Sahte peygamberler	54
-----------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞ ŞEKİLLERİ

I. SUÇLAMALAR VE İTİRAZLAR.....	57
A. Yalancılık suçlaması	57
1. Ulûhiyetle ilgili olanlar.....	58
2. Nübüvvetle ilgili olanlar	60
3. Ahiretle ilgili olanlar.....	61
4. Kitapla ilgili olanlar	62
a. Şairlik suçlaması	64
b. Büyücülük suçlaması.....	66
c. Delilik suçlaması	67
B. Tahakküm suçlaması	69
C. Fesat ve dalâlet suçlaması.....	69
D. Uğursuzluk suçlaması.....	70
II. ENGELLEMELER	71
III. PEYGAMBERLER VE MÜMİNLERLE ALAY EDİP KÜÇÜMSEME	73
IV. MÛCİZE TALEPLERİNİN ARDINDAN MÛCİZEYİ İNKAR ETME	74
V. TEHDİT.....	76
A. Hapis tehdidi.....	76
B. Taşlama tehdidi	77
C. Sürgün tehdidi	77
D. Öldürme tehdidi	78
VI. PEYGAMBER VE İMAN EDENLERE KARŞI SAVAŞ VE ÖLDÜRME TEŞEBBÜSLERİ.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞİN SEBEPLERİ

I. PSİKOLOJİK SEBEPLER.....	83
A. Kibir	83
B. İnat	86
C. Acelecilik	88
D. Kıskançlık (Haset)	90
E. Nefsânî arzular (Hevâ).....	92
II. EKONOMİK SEBEPLER.....	95
A. Dünya sevgisi.....	95
B. Makam ve mevki sevgisi	96

C. Servet ve menfaat sevgisi.....	98
III. SOSYAL SEBEPLER.....	99
A. Sosyal statü farklılığı.....	99
B. Cehâlet.....	100
C. Zanna dayanan şüphecilik	101
IV. TARİHİ SEBEPLER.....	103
A. Atalar kültü	103
B. Din ve ahlak anlayışları	104
V. SİYASİ SEBEPLER.....	106
A. Irkçılık	106
B. Korku ve sosyal baskı	108
SONUÇ.....	110
BİBLİYOGRAFYA.....	113

Önsöz

İnsanları ve cinleri yalnız kendisine ibadet etmeleri için yarattığını bildiren* Allah, onlara vahiy yoluyla bilinebilecek bir takım hususları anlatmaları ve Allah'a ibadet şeklini öğretmeleri için peygamberler göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere peygamberler, Allah'tan aldıkları mesajları insanlara ulaştırmada bir takım zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Zira onlar, zaman zaman hakir görülmüş, bazan tehdit edilmiş, bazan da öldürülmüştür. Şiddete başvuran ve hak yerine batılı tercih eden inkarcıların peygamberlere karşı direnişte uyguladıkları yöntemleri ve inkârı tercih ediş sebeplerini Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle tespit etmenin Kelâm ilmine katkı yapacağı muhakkaktır. Zira Kelâm disiplini nübüvvetin gerekliliğini savunan bir daldır.

Ayrıca peygamberlere iman, akâidin temel prensiplerindendir ve akâidin diğer unsurlarının bu ilke ile ilgili olması itibariyle nübüvvet müessesesinin inkâr edilmesi diğer ilkelerin de inkârına yol açmaktadır. Kur'an'ın da ifadesiyle peygamberleri inkâr aslında Allah'ı ve onun âyetlerini inkar demektir.* Bu bakımdan nübüvvetin kabul edilmesiyle dinin diğer ilkelerine iman etmek sözkonusu olabilir. Konu bu açıdan önem kazanmaktadır.

Kur'an'dan bir konu olması itibariyle çalışmada âyetlerden ve yer yer onların yorumlarından hareket edilmiştir. Çeşitli kavramların açıklanmasında sözlükler esas alınmıştır. Konu incelenirken yeri geldikçe klasik kelâm ve tarih kitaplarına da başvurulmuştur.

Tez giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibarettir. Girişte Kur'ân-ı Kerîm'de nübüvvet; nebî, resûl, beşîr, mübeşşîr, nezîr, münzîr, vahiy ve mucize gibi nübüvvetle ilgili kavramlar, peygamberlere iman, onların dindeki konumu, peygamberlerin sayısı ve Kur'an'da ismi geçen peygamberler, onların sıfatları, özellikleri, görevleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

* ez-Zâriyât 51/56
* el-En'âm 6/33

Birinci bölümde nübüvvete karşı direnenler üç başlık altında-sosyal gruplar, farklı din ve inanç grupları ve şahıslar-incelenmiştir. Sosyal gruplar kısmında kavramlardan hareketle Kur'an'da peygamberlere karşı direnen gruplar ele alınmıştır. Farklı din ve inanç grupları kısmında Kur'an'da isimleri zikredilen dinlere temas edilmiştir. Şahıslar kısmında âyetlerde adı, nübüvvete karşı direniş şekli ve sebepleri açıkça zikredilenler veya âyetlerde sadece adı belirtilen yahut da sadece ameline işaret edilen kimseler incelenmiştir. Bu bölümde işlenen konuların çoğu kendi başına bir inceleme konusu yapılabilecek niteliktedir. Bu sebeple başlıklar sadece konuyla ilgili âyetler dikkate alınarak incelenmiştir.

İkinci bölümde nübüvvete karşı direnenlerin direniş şekli suçlamalar ve itirazlar, engel olma, peygamberleri küçümseyip alaya alma, mûcize talepleri ve acze düşürme isteği, tehditler, savaş ve öldürme teşebbüsleri başlıkları altında işlenmiştir.

Üçüncü bölümde nübüvvete karşı direnenlerin peygamberlere karşı çıkmada önemli gördükleri faktörler ve bahaneler ortaya konulmuştur. Bu bölüm psikolojik, sosyal, ekonomik, tarihi ve siyasî sebepler şeklinde tasnif edilerek işlenmeye çalışılmıştır.

Tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, ilgili konuda kaynak eserleri okumamı sağlayan ve tezimi baştan sona tedkik edip değerli eleştirileri ve katkılarıyla çalışmalarına yön veren sayın danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İkinci olarak Kur'ân-ı Kerîm'e göre Nübüvvete Karşı Direniş ve Sebepleri konusunun tespitinde ve tezin ilk safhalarında kıymetli zamanını lutfederek yardımlarını esirgemeyen değerli hocam sayın Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'na da bu vesileyle teşekkürlerimi arz ederim. Tezimin ilerlemesinde yardımlarını esirgemeyen sayın hocalarım Dr. İlyas Üzümlü ve Dr. Casim Avcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

Her türlü maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen TDV İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine, tüm kütüphane ve dökümantasyon görevlilerine de teşekkür ederim.

Ayrıca yüksek lisans yapmamı tasvip ve teşvik eden kıymetli aileme ve değerli arkadaşım Elnure Azizova'ya şükran borçluyum.

31. 05. 2001
Ülker Şiraliyeva
ÜSKÜDAR

KISALTMALAR

a. e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. mlf.	: Aynı müellif
a.y.	: Aynı yer
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Eİ ²	: Encyclopaedia of Islam New Edition
H.z.	: Hazreti
h.zr.	: Hazırlayan
İA.	: M.E.B. İslam Ansiklopedisi
JRSP	: Journal of the Royal Society of Pakistan
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
msl.	: Mesela
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarihi yok
vb.	: Ve benzeri; Ve başka
vd.	: Ve devamı; Ve diğeri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

KUR'ÂN-I KERİM'DE NÜBÜVVET

KUR'ÂN-I KERİM'DE NÜBÜVVET

Nübüvvet, kelâm ilminde inanç konuları arasında yer alan önemli bir problemidir. Kur'an'da da ifade edildiği üzere mü'min olmanın şartlarından kabul edilen¹ peygamberlere iman, aslında altı olup islâm bilginleri tarafından üçe indirgenen ve usûlüselâse diye isimlendirilen² iman esaslarından biridir. Zira âyetlerde Allah'a imanının yanı sıra peygamberlere iman etmek de emredilmiş³, inkâr edenlerin sapıklık içinde bulundukları belirtilerek, dünya ve âhirette azaba uğratılacakları bildirilmiştir⁴.

Nübüvvet müessesesi, Allah'ın insanlar için seçtiği⁵ ve kendi dillerini konuşan⁶ peygamberlerden ve onlar aracılığıyla tebliğ edilen vahiylerden oluşmaktadır⁷.

Türkçede bu gün aracı ve elçi anlamında kullanılan, aslında Farsça kökenli bir kelime olan peygamber sözcüğü Kur'an terminolojisinde çeşitli kalıplarda geçmektedir. Âyetlerde peygamber daha çok nebî ve resûl kavramlarıyla ifade edilir⁸. Bundan başka Kur'an'da peygamber için "beşîr-mübeşşir"⁹, "nezîr-münzir"¹⁰, "hâdî"¹¹ kelimelerinin

-
1. bkz. msl. el-Bakara 2/136, 285; Âl-i İmrân 3/84, 179; en-Nisâ 4/135-136, 150, 152.
 2. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s. 47-48.
 3. Âl-i İmrân 3/179; en-Nisâ 4/136, 171; el-Mâide 5/111; el-A'râf 7/157; el-Hadîd 57/7, 28; et-Teğâbün 64/8.
 4. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/56; en-Nisâ 4/167.
 5. Âl-i İmrân 3/33; Yûnus 10/2; Fâtır 35/32.
 6. İbrâhim 14/4.
 7. Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm'da İnanç Esasları*, s. 165.
 8. bkz. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "nby" md., s. 858-860 ve "rsl" md., s. 397-406.
 9. a. mlf., a.e., "bşr" md., s. 151-154.
 10. a. mlf., a.e., "nżr" md., s. 864-866.
 11. er-Ra'd 13/7.

de kullanıldığı görülür. Âyetlerde zaman zaman peygamberler doğal olarak “abd”¹² diye de nitelendirilmişlerdir.

Peygamberler, “rahmeti her şeyi kuşatan”¹³ Allah’ın kendilerine lütf ederek bu şerefli görev için seçtiği kimselerdir¹⁴. Kur’an’da peygamberlerin Allah tarafından seçilmiş ve gönderilmiş olduklarını ifade eden bir çok kelime vardır. Bunlar da “genel anlamda peygamber göndermeyi ifade eden “irsal”¹⁵ ve “bi’set”¹⁶, peygamberleri diğer kullara tercih etmeyle ilgili olarak “ıstıfâ”¹⁷, “ictibâ”¹⁸ ve “ihtiyâr”¹⁹ kelimeleridir. Âyetlerde peygamber göndermeyi ifade eden “câ’e”²⁰, “etâ”²¹, “ce’ale”²², “inzâl”²³, “ihtassa”²⁴, “elkâ”²⁵ gibi fiillerle birlikte ‘kitap indirme’²⁶, ‘hüküm ve ilim verme’²⁷ gibi ifadelerin de aynı anlamı taşıdıkları görülür.”²⁸

Kur’an’da ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem’den²⁹ son peygamber olan Hz. Muhammed’e³⁰ kadar bir çok peygamber gönderilmiş olduğu başka bir ifadeyle “her ümmete bir peygamber gönderildiği”³¹ belirtilir. Âyetlerde gönderilen peygamberlerin tümü zikredilmemekle³² birlikte bir kısmının ismi geçmekte ve kavimleri ile olan mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu itibarla gelmiş geçmiş peygamberlerin sayısını

12. bkz. msl. el-Bakara 2/23; el-Enfâl 8/41; el-İsrâ 17/1; Sâd 38/30, 41; 44; el-Kamer 54/9; krş. Mustafa Sinanoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’de ve İlâhî Kitaplarda Nübüvvet*, s. 232.
13. el-A’râf 7/156; el-Mü’min 40/7.
14. el-Bakara 2/105; el-En’âm 6/124.
15. bkz. msl. el-Bakara 2/105; en-Nisâ 4/64; el-Mâide 5/70; el-A’râf 7/59; et-Tevbe 9/33; el-Fetih 48/28; es-Sâf 61/9; el-Müzzemmil 73/15.
16. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/164; Yûnus 10/74; en-Nahl 16/36; el-İsrâ 17/15, 94; el-Furkân 25/41; el-Cumu’a 62/2.
17. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/33; el-A’râf 7/144; el-Hac 22/75; en-Neml 27/59; Sâd 38/47.
18. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/179; el-Hac 22/78; eş-Şûrâ 42/13.
19. Tâhâ 20/13; Benzer konuda ayrıca bkz. el-A’râf 7/155; el-Kasas 28/68; ed-Duhân 44/32.
20. en-Nahl 16/113; el-Ankebût 29/39; er-Rûm 30/9, 47; el-Mü’min 40/34.
21. el-Hicr 15/11.
22. el-Mâide 5/20; el-En’âm 6/124.
23. el-Bakara 2/90.
24. el-Bakara 2/105.
25. el-Mü’min 40/15.
26. el-Bakara 2/89, 101, 113, 121, 144; Âl-i İmrân 3/19-20, 78; en-Nisâ 4/47; el-Mâide 5/15; el-En’âm 6/20; et-Tevbe 9/29; er-Ra’d 13/36.
27. el-En’âm 6/89; el-Enbiyâ 21/74, 79; eş-Şuarâ 26/21; el-Kasas 28/14.
28. Mustafa Sinanoğlu, *a.g.e.*, s. 236-245.
29. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/33, 95; el-A’râf 7/35.
30. el-Ahzâb 33/40.
31. Yûnus 10/47; Fâtır 35/24; en-Nahl 16/36.
32. en-Nisâ 4/164; el-Mümin 40/78.

kesin olarak söylemek mümkün değildir. Fakat Kur'an'da kendilerinden nebî veya resûl diye bahsedilen peygamberlerin adları şöyledir: Âdem, Dâvud, Elyesâ, Eyyûb, Hârun, Hûd, İbrâhim, İdrîs, İlyâs, İsâ, İshâk, İsmâil, Lût, Mûsâ, Nûh, Sâlih, Süleymân, Şuayb, Yâ'kûb, Yahyâ, Yûnus, Yûsuf, Zekerîyyâ, Zülkifl ve Muhammed. Kendilerinden salih insanlar veya hikmet verilen kimseler diye bahsedilen Lokman³³, Zülkarneyn³⁴ ve Üzeyir'in³⁵ peygamberliği konusunda âyetler net olmadığı için onların peygamber olup olmadıkları ihtilâflıdır.

Sayıları kesin olarak bilinmese de peygamberlerin tümüne aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin³⁶ iman etmek dîni bir emirdir³⁷. Kur'an'da kavmi ile yaptığı tevhid mücadelelerinden bahsedilen hemen her peygamberin ilahî mesajı insanlara ulaştırmada yılgınlık göstermediği, engeller, suçlamalar, itirazlar, tehditler ve hatta öldürülme teşebbüslerini bile göze aldığı bildirilmektedir. Zira görevini yerine getirme hususunda peygamberler arasında bir fark olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte Kur'an'da "Peygamberlerin bir kısmının diğerlerine üstün kılındığı"³⁸ belirtilmiş ve bazılarından "ülû'l-azm" diye bahsedilmiştir³⁹. Kendilerinden azim sahipleri diye bahsedilen peygamberler Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'dir⁴⁰. Ayrıca bunlar görevlerini yapmak ve dîni tebliğ etmek üzere kendilerinden söz alındığı belirtilen peygamberlerdir⁴¹. Bunların en faziletlisi ve en üstünü ise alemlere rahmet olarak gönderilen⁴² Hz. Muhammed'dir. O, üstün kılınan İslâm dînini⁴³ beşeriyete tebliğ etmekle görevlendirilmiş evrensel bir peygamberdir⁴⁴.

Tebliğ görevlerinin yerine getirilmesi konusunda aralarında üstünlük bulunmayan peygamberlerin risâletlerinin sürdüğü zaman, mekan, toplum ve ilâhî vahye muhatap oluş şekli açısından bir takım farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür⁴⁵. Nitekim onlardan

33. Lokmân 31/12-17.

34. Sâd 38/48.

35. et-Tevbe 9/30.

36. bkz. msl. el-Bakara 2/136.

37. Âl-i İmrân 3/179; en-Nisâ 4/136, 171.

38. el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/35.

39. el-Ahkâf 46/35

40. el-Ahzâb 33/7-8; eş-Şûrâ 42/13; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 164-165; Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ*, s. 147, 153.

41. el-En'âm 6/83; el-Ahzâb 33/7-8; eş-Şûrâ 42/13.

42. el-Enbiyâ 21/107.

43. el-A'râf 7/158; el-Furkân 25/1; Sebe' 34/28.

44. el-Furkân 25/51.

45. Abdülkâhir el-Bağdâdî, a.g.e., s. 164-165; Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 187-188.

bir kısmı Allah'la doğrudan konuşarak⁴⁶, bir kısmı Cebrâil aracılığı ile⁴⁷ ve bazıları da diğer vahiy şekilleri ile vahye mazhâr olmuşlardı⁴⁸. Bundan başka kimisine ilâhî kitap⁴⁹, kimisine sayfalar⁵⁰ verilmiştir. Bazı peygamberler belli bir kavme gönderilmiş⁵¹, bazıları peygambere yardımcı olmakla görevlendirilmiş⁵², Hz. Muhammed ise bütün insanlığa gönderilmiştir⁵³.

Geçmiş ümmetlerin kıssalarının anlatıldığı ilgili âyetlerden de anlaşılacağı üzere peygamberlerin tebliğ ettikleri dinlerin esasları aynı olmuştur⁵⁴. Zira inanç ve davranışın bozulduğu devrelerde islah ediciler⁵⁵ olarak gönderilen peygamberler bir taraftan toplumlardaki ahlâkî sorunları tashih etmeye çalışırken, diğer taraftan insanları bir olan Allah'a iman, ibadet⁵⁶ ve itaat etmeye davet etmiş⁵⁷, inkâr edenleri âhiret azabı ile uyarmışlardır⁵⁸. Başka bir ifade ile bir taraftan tevhide çağırdıkları insanları salih amel işlemeye, nefsânî arzularına değil buyruklara uymaya⁵⁹ çağırarak ve insanlardan bu hususlara dikkat ederek âhiret hayatına hazırlanmalarını istemişlerdir. Peygamberlere vahyedilen hususların aynı olduğu ilgili âyette şöyle açıklanmıştır: “ ‘Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin’ diye size, dinden Nûh’a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.”⁶⁰

Allah'ın insanlar için seçtiği, onlara rehber kıldığı ve kıyamet gününde insanların Allah'a karşı bir delilleri kalmasın diye⁶¹ gönderdiği peygamberlerin bir takım görevleri, özellikleri ve sıfatları vardır.

46. Tâhâ 20/9-46.

47. bkz. msl. el-Bakara 2/87, 253.

48. eş-Şûrâ 42/51.

49. bkz. msl. el-Bakara 2/53, 87; en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/46; Yûsuf 12/3; el-Hicr 15/87; el-İsrâ 17/55; el-Hadîd 57/27; el-İnsân 86/23.

50. Tâhâ 20/133; el-A'lâ 87/18, 19.

51. bkz. msl. el-A'râf 7/59; Hûd 11/25, 96; İbrâhîm 14/5; el-Mü'minûn 23/23, 45; en-Neml 27/45; el-Hadîd 57/26.

52. bkz. Tâhâ 20/29-36.

53. el-Furkân 25/51.

54. bkz. msl. el-A'râf 7/59; en-Neml 27/45.

55. Hûd 11/87-88.

56. bkz. msl. el-A'râf 7/59, 65, 73, 75; Hûd 11/50, 61, 84; Tâhâ 20/98; el-Enbiyâ 21/108; el-Mü'minûn 23/23, 32; ed-Duhân 44/8.

57. bkz. msl. el-A'râf 7/61, 67, 104; ez-Zuhruf 43/46.

58. bkz. msl. el-Bakara 2/24.

59. el-Mâide 5/48-49.

60. eş-Şûrâ 42/13.

61. en-Nisâ 4/165.

Kur'an peygamberin görevinin sadece tebliğden ibaret olduğunu açıklar⁶². Peygamberler, yine Kur'an'ın deyiimiyle uyarıcı ve müjdeleyicidirler⁶³. Bu itibarla Kur'an peygamberlerin dindeki konumlarını ve yetki sınırlarını belirlemiştir. Zira tebliğini yerine getirerek kendisine vahyolunanı açıklayıp, insanlara uymaları gereken doğru yolu gösterdikten ve bu hususlara uyanları müjdeleyip uymayanları da azapla uyardıktan sonra peygamberlerin vazifesi bitmiş sayılmaktadır. Çünkü Kur'an'da açıkca bildirdiğine göre doğru yola girmek niyetinde olmayanlara peygamberler vekil, kefil veya onlar üzerinde bekçi değillerdir, onlar sadece tebliğ, inzâr ve tebşîrden ibaret olan⁶⁴ görevlerini ifa etmekten sorumludurlar⁶⁵. İnsanların yaratılış amacının sadece Allah'a ibadet ekmek olduğuna⁶⁶ binaen de peygamberlerin ilâhî hidayete aracı oldukları söylenebilir. Nitekim âyetlerde "Her toplumun bir rehberi olduğu"⁶⁷, peygamberlerin "Allah'ın emriyle doğru yolu gösteren önderler kılındığı"⁶⁸ ifade edilmiştir.

Peygamberlerin başta gelen özelliklerinden biri onların beşer oluşlarıdır⁶⁹. Zira Kur'an diğer insanlar gibi peygamberlerin de bir takım ihtiyaçlarından bahsetmiş⁷⁰, ayrıca onların biyolojik özelliklerinden sayılan erkek olmalarına da işaret etmiştir⁷¹. Kur'an'ın ifadesiyle insanlardan farklı olarak kendilerine vahiy gelen⁷² peygamberler, birer melek değillerdir⁷³. Allah'ın dilemesi ve bildirmesi olmaksızın gaybı da bilemezler⁷⁴. Onlar zorba olmayan kimselerdir⁷⁵. Üstün ahlâka sahip⁷⁶ peygamberlerin bir diğer özelliği de onların Allah tarafından seçilmiş kişiler olmaları, başka bir ifade ile Allah tarafından bu görev için tercih edilmeleridir⁷⁷. Böylece insanların nübüvvet derecesine ulaşması kendi

62. el-Mâide 5/67; en-Nahl 16/35; el-Ankebût 29/18.

63. bkz. msl. Fâtır 35/23-24; Sâd 38/65, 70.

64. bkz. msl. el-En'âm 6/50, 66, 104, 106, 107; Yûnus 10/49, 108; Hûd 11/12; en-Nahl 16/35, 82; el-Furkân 25/56; el-Ankebût 29/50; eş-Şûrâ 42/48; el-Ahkâf 46/9.

65. el-A'râf 7/6.

66. ez-Zâriyât 51/56.

67. er-Ra'd 13/7.

68. el-Enbiyâ 21/73.

69. İbrâhîm 14/11.

70. el-Mâide 5/57; er-Ra'd 13/38; el-Enbiyâ 21/67-168, 34; el-Furkân 25/7, 20; ez-Zümer 39/30.

71. Yûsuf 12/109; en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

72. el-Kehf 18/110.

73. Hûd 11/31.

74. Hûd 11/31.

75. Kaf 50/45; el-Ğâşiye 88/21-22.

76. el-Ahzâb 33/21; el-Kalem 68/4.

77. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/33; el-En'âm 6/87; el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/6; Tâhâ 20/13, 122; el-Hac 22/75; en-Neml 27/59; Sâd 38/47; el-Kalem 68/50.

istek ve gayretleri ile değil, rahmetini dilediğine veren⁷⁸ Allah'ın lütufu ve seçmesiyle olduğu anlaşılır. Bu bakımdan nübüvvet kesbî değil, vehbîdir⁷⁹.

Kur'an'dan hareketle peygamberlerin ister ilâhî mesajları iletme hususunda isterse de yaşantılarında başlıca güvenilirlik⁸⁰, günah işlemekten korunmuşluk⁸¹, akıllılık⁸², sabırlılık, azimlilik⁸³ ve doğruluk⁸⁴ gibi sıfatlarını ortaya koymak mümkündür. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse peygamberler tebliğ ettikleri mesajları olduğu gibi sunmuş, bu hususta ihmalkarlık yapmamışlardır. Bu davranış biçimi ise günah işlemekten korunmuşluğu gerektirir. Böyle bir insanın akıllı ve sabırlı olması da kaçınılmazdır. Zira peygamberlerin tevhiid mücadelesi sırasında, muarızları ile yaptıkları tartışmalarda kullandıkları yöntem ve kanıtlar da onların akıllı ve sabırlı kişiler olduğuna delâlet eder⁸⁵.

Peygamberlerin doğruluk sıfatı da önemli bir niteliktir. Onlar risâletlerini kabullenmek istemeyen ve kendilerini yalancılık ile suçlayan insanlara ilk önce doğru sözlü olduklarını ispat etmeye çalışmış ve bu konuda mucizeler göstermişlerdi⁸⁶. Kelime olarak "aciz bırakan şey"⁸⁷, terim olarak ise "nübüvvet iddia eden birisinin doğruluğunu ortaya koyma amaçlı bir olay"⁸⁸ anlamına gelen mucize, âyetlerde de görüldüğü üzere peygamberler tarafından doğruluklarının kanıtlanması için⁸⁹ gerçekleştirilmiştir. Fakat inkârcılar, Allah'ın seçilmiş kulu olarak kendilerine gönderilen peygamberlere ve onların sundukları mesajların doğruluğuna inanmamış, düşünüp ibret almaları ve uyarılmaları⁹⁰

78. bkz. msl. el-Bakara 2/105; el-En'âm 6/124.

79. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 185.

80. Yûnus 10/15; ed-Duhân 44/18.

81. el-Mâide 5/67; el-İsrâ 17/73-75; el-Hac 22/52.

82. el-Bakara 2/258; Hûd 11/32; el-Enbiyâ 21/58-67.

83. Âl-i İmrân 3/146; el-En'âm 6/34; İbrâhîm 14/12; el-Ahkâf 46/35.

84. el-A'râf 7/105; Meryem 19/41, 54, 56.

85. msl. Hz. İbrâhîm'in ilâhîlik iddiasında bulunan Nemrut'la yaptığı münazara buna örnek teşkil eder. Âyet için bkz. el-Bakara 2/258.

86. bkz. msl. el-Hicr 15/7; el-Enbiyâ 21/38; eş-Şuarâ 26/154.

87. Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 308.

88. Tefâtâzânî, *Şerhü'l-Mekâsıd*, s. 11, 19; Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 198.

89. bkz. msl. el-Bakara 2/118, 211; el-En'âm 6/37.

90. el-İsrâ 17/59.

için gönderilmiş olmasına rağmen mucizeyi reddetmiş⁹¹, onu sihir⁹², peygamberleri ise sihirbaz ve yalancı diye nitelemişlerdi⁹³.

Birer beşer olan peygamberlerin yer aldığı Nübüvvet müessesesinde ikinci unsur ilâhî mesaj ve vahiydir. Âyetlerde beyan edildiği üzere bir beşer olan peygamberlerin⁹⁴ diğer insanlardan farkları kendilerine vahiy gelmesidir.⁹⁵ Kur'an'da Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'il'in anneleri gibi peygamber olmayan bazı insanlara⁹⁶, melekler gibi madde üstü varlıklara⁹⁷, bal arısı gibi canlı varlıklara⁹⁸, yere⁹⁹ ve göğe¹⁰⁰ ilâhî hitabın gelmesi anlamındaki veya şeytanın arkadaşlarına yaptığı telkinleri ifade eden vahiy kelimesinden¹⁰¹ farklı olarak peygamberlere gelen vahiy, "Allah'ın nebîlerine dîni hüküm ve benzeri hususları"¹⁰² veya "gaybın haberlerinden ve hikmetlerinden bir şeyler"¹⁰³ bildirmesidir. Peygamberler insanlara tebliğ ettikleri ilâhî buyrukları Allah'tan vahiy yoluyla almış olmaları sebebiyle Kur'an'da da ifade edildiği üzere özellikle şer'î hükümlerde, arzularına göre konuşmaz ve bildirdikleri vahiyden başkası da değildir¹⁰⁴.

91. bkz. msl. el-En'âm 6/4.

92. bkz. msl. el-Kamer 54/2.

93. bkz. msl. Sâd 38/4; el-Mü'min 40/24.

94. İbrâhim 14/11; el-İsrâ 17/93; el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

95. Fussilet 41/6.

96. Tâhâ 20/38; el-Mü'minûn 23/50; el-Kasas 28/7.

97. el-Enfâl 8/12.

98. en-Nahl 16/68.

99. ez-Zilzâl 99/5.

100. Fussilet 41/12.

101. el-En'âm 6/112, 121.

102. Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd*, s. 108.

103. M. Reşit Rıza, *Muhammedî Vahiy*, s. 20.

104. en-Necm 53/3-4.

BİRİNCİ BÖLÜM
NÜBÜVVE KARŞI DİRENENLER

NÜBÜVVETE KARŞI DİRENENLER

Nübüvvete karşı direnenler üç başlık altında gruplandırılabilir. Bunlar toplumun ileri gelenleri-mele', zenginleri-mütref, kendilerini her konuda yeterli gören müstekbirleri, tamamen inançsız olan kafirleri, putlara ibadet eden müşrikleri, ikiyüzlü münafıkları diye nitelendirilen "sosyal gruplar" ve kendilerine kitap verildikten sonra sapmış olan "kitap ehli" (yahudiler ve hristiyanlar) sâbîfler, mecûsiler ve dehri mutlak kabul eden dehrî diye isimlendirilen farklı din ve felsefe gruplarıdır. Üçüncü olarak da Kur'an'da doğrudan doğruya ismi ve amelleri zikredilen veya ismi zikredilmeksizin yaptıkları belirtilen "şahıslar"dır.

I. SOSYAL GRUPLAR

Kur'an-ı Kerîm'de peygamberlerin tebliğ görevlerini yerine getirirken onlara karşı çıkan ve böylece dinin kitlelere ulaşmasına engel teşkil edenlerden, başka bir ifadeyle toplum üzerinde önemli sosyal otoritesi olan, elit tabakadan ve liderlerden bahsedilmektedir. Peygamberler, kendilerini makam ve otorite elde etmek amacı gütmekle suçlayan toplumun aristokrat kesimiyle konuşarak tebliğ görevlerini kendi arzularının bir sonucu olarak üstlenmediklerini anlatmalarına rağmen dışlanmışlardı.

Sosyal gruplar başlığı altında kavramlardan hareketle nübüvvete karşı direnenler ele alınacaktır. Bu başlık altında incelenenler mele', mütref, müstekbir, kâfir, müşrik, münâfık ve müstaz'aflar şeklinde gruplandırılmıştır. Mustaz'aflar dışındaki grupların farklı isimlendirmeye tabi tutulmalarına rağmen ortak yönlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Hatta çoğu zaman bu gruplar, daha açık bir ifadeyle bu üç isimlendirme inkârcı grupların üç ayrı özelliği olarak da öne çıkar. Mustaz'aflar ise hakim grupların emrine uyarak direniş gösteren topluluk olarak görülür. Nübüvvete karşı direnen gruplar arasında ele alınmasının sebebi direnişte inkârcılar kadar etkili oluşlarıdır.

A. Mele'

“Mele’ ” Arapça bir kelime olup “me-le-e” fiilinden türeyen müfred bir isimdir. Sözlükte dolmak, doldurmak, yayı iyice germek, bir kimseye yardım etmek, zengin olmak ve çok yemekten dolayı mide bozuntusuna uğramak vs. anlamlara gelmektedir. İsim olarak kelimenin cemaat; toplanma, toplantı halindeki meclis; istişare; hırs, zan ve şüphe; huy ve ahlak; toplumun ileri gelenleri, eşrafi, fikir danışılan ve görüşleri alınan kimseler gibi anlamları vardır¹⁰⁵.

Âyetlerde otuz defa geçen¹⁰⁶ “mele’ ”in Kur’an terminolojisinde esasen son zikredilen anlamlarda geçtiği görülür¹⁰⁷. Fakat mele’ kelimesinin ayetlerde bu anlamda kullanılması onların gerçekten de sahip oldukları makam, mevki, riyâset, şeref ve serveti hak ederek elde ettikleri için değil, sadece içinde bulundukları toplumu etkileyip, anlayışlarını bozmak ve değer ölçülerini kaybettirmek açısından kullanılmıştır¹⁰⁸. Kur’an’da nübüvvete ve onun getirdiği ilkelere karşı çıkan, peygamberlere ve müminlere işkence eden bir mele’den bahsedildiği gibi inkârcı olmayan, Allah’ın elçilerine yardım eden bir kaç mele’den de bahsedilmiştir¹⁰⁹. Fakat direniş gösterenler hep inkârcı mele’ grubu olmuştur¹¹⁰. İlgili âyetlerde mele’e dair pasajlar bir bütün olarak değerlendirilirse hemen her toplumda veya başka bir ifadeyle her kavimde inkârcı mele’ gruplarının bulunduğu kanaatine varılır¹¹¹. Konunun incelemeyi hedef aldığı mele’, inkârcı mele’ gurubudur.

105. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “mle “ md., I, s. 158-160; Fîrûzabâdî, *Kâmûs*, “mle “ md., I, 100; Mustafevî, *et-Tahkîk*, “mle “ md., XI, 154-155; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “mle ” md., s. 776.

106. el-Bakara 2/246; el-A'râf 7/60, 66, 75, 88, 90, 103, 109, 127; Yûnus 10/75, 83, 88; Hûd 11/27, 38, 97; Yûsuf 12/43; el-Mü'minûn 23/24, 33, 46; eş-Şuarâ 26/34; en-Neml 27/29, 32, 38; el-Kasas 28/20, 32, 38; es-Sâffât 37/8, Sâd 38/6, 69; ez-Zuhrûf 43/46; İki âyette ise “ a'lâ” sözcüğü ile birlikte “mele-i a'lâ” şeklinde geçmektedir. bkz. es-Sâffât 37/8; Sâd 38/69; Açıklaması için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 334.

107. bkz. msl. el-Bakara 2/246; Ayrıca bu konuda müfessirlerin açıklamaları için bkz. msl. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 452-453; 462-463; II, 409, 430; Elmahlı, *Hak dîni Kur'an dili*, III, 2227; V, 3676.

108. Abdülkerîm Zeydân, *Usûlü'd-da'Ve*, s. 380.

109. bkz. en-Neml 27/38.

110. el-A'râf 7/88; Hûd 11/27.

111. bkz. msl. Hûd 11/27; el-A'râf 7/74-75, 88; Sâd 38/4, 5, 6.

Mele'in zikredildiği âyetlerden bu grubun emir verenlerle emirleri uygulayanlardan ibaret olduğu anlaşılır¹¹². Bu topluluk âyetlerde inkârcı¹¹³, kibirli ve suçlu¹¹⁴, zâlim¹¹⁵, zenginliklerinden dolayı azgın¹¹⁶, inatçı¹¹⁷ ve alaycı¹¹⁸ gibi vasıflarla nitelendirilmişlerdir.

Kur'an'da, mele'in bütün bu vasıfları taşıyan tipik örnekleri bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya isimleri zikredilerek ve ya zikredilmeksizin geçmektedir. En başta Firavun ve melesi, Hâmân, hazine anahtarları sahibi Kârûn bu grubun sadece birkaç örneğini teşkil eder.

Mele' kavramıyla birlikte incelenmesi gereken diğer bir kavram da âyetlerde yer yer mele'in bir vasfı olarak değerlendirilebilen "mütref"tir. Âyetler toplumun ileri gelen idareci ve yönlendirici grubunu teşkil eden mele'in, ya makam¹¹⁹ ya da servet sahipleri olduğunu ifade eder¹²⁰. Kur'an'da "mele' " tabiri gibi "mütref" tabirine de yer verilmiştir.

B. Mütref

Mütref kelimesi "t-r-f" kökündendir. "Tarfe" zenginlik ve nimet bolluğu, "tarf" zenginleşmek anlamlarına gelir. "İtrâf" nimetin çokluğunun birisini günaha düşürmesidir. "Mütref" ise zengin olup, zenginliğinden ötürü azan, zorbalık eden kişiye denir.¹²¹ Kur'ân-ı Kerîm'de zengin anlamında mütref kelimesinin mürâdifi olarak "ağniyâ"¹²² ve "ulu't-tavl"¹²³ kelimeleri kullanılmıştır.

112. el-A'râf 7/127; Hûd 11/96-97; eş-Şuarâ 26/34; el-Kasas 28/38.

113. el-Mü'minûn 23/33.

114. el-A'râf 7/75; Yûnus 10/75; el-Mü'minûn 23/46.

115. el-A'râf 7/103; Yûnus 10/83.

116. Yûnus 10/88; el-Kasas 28/32.

117. Sâd 38/6.

118. Hûd 11/38.

119. el-A'râf 7/175-176; Ayette kastolunan şahsın kendisine ilim verilen ve toplumun ileri gelen bilginlerinden olup onu yönlendiren Bel'am b. Bâurâ kastedilmiştir. Bu hususta bkz. msl. Elmalılı, a.g.e., III, 2335.

120. Yûnus 10/88; el-Mü'minûn 23/33.

121. Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., "trf" md., s. 166; el-Mustafevî, a.g.e., "trf" md., I, 364; Fîrûzâbâdî, a.g.e., "trf" md., III, 526.

122. el-Bakara 2/273; Âl-i İmrân 3/181; et-Tevbe 9/93; el-Haşr 59/7.

123. et-Tevbe 9/86; bkz. Râzî, a.g.e., XVI, 156.

Kur'an'da "mütref" kelimesi sekiz yerde geçer¹²⁴. Kullanım tarzından anlaşıldığına göre bu kelime bir şahsı değil keyfine düşkün¹²⁵, verilen nimetin kendilerini şımartıp azgınlaştırdığı¹²⁶, dünyevî nimetleri âhirete tercih eden¹²⁷ bir kaç zengin kişiden oluşan grubu ifade eder. Bu grup bir toplumda mal ve mülk bakımından ileri gitmiş, varlıklı, refah içinde yaşayan, serveti ve hizmetçileri bulunan aristokrat kesimidir¹²⁸.

İnsanların refah içinde yaşayan aristokrat tabakası olduğu anlaşılan "mütref gruplar"ın direniş şekil ve sebepleri her devir zenginleri için aynı olmuştur¹²⁹. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de peygamber kıssaları anlatılan âyetler ele alındığında Hz. Nûh devrindeki zenginlerin direniş şekil ve sebepleri ile Hz. Muhammed'in devrindeki zenginlerin direniş şekil ve sebepleri arasında benzerliğin sözkonusu olduğu görülür. Yüce Allah bu hususu Kur'ân-ı Kerim'de "Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: 'Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkar ediyoruz' demişlerdi"¹³⁰ âyetiyle beyan etmektedir.

Mütref diye isimlendirilen bu tabaka peygamberlik müessesesinin getirdiği ilkelerden rahatsız olmuş ve bunun için de hiç araştırmaya gerek görmeden ilk baştan inkar etmeye kalkışmışlardır. İnkârlarına da bazı tutarsız deliller ileri sürmüşlerdir¹³¹.

Kur'an mütref tiplere örnek olarak Kârûnu vermektedir. Kârûn zenginliği ile kibirlenen, inkârcı biri olmakla birlikte insanları imandan alıkoymaya çalışan biri olarak görülür¹³².

Mütref'e dahil tipler âyetlerde zenginliklerinin yanısıra zâlim¹³³, peşin inkarcı¹³⁴, büyük günahlarda ısrar¹³⁵, âhireti inkâr eden¹³⁶ bir grup olarak nitelendirilir. Ayrıca âyetlerde onların kendilerine verilen zenginlikle kibirlendikleri anlatılır¹³⁷.

124. Hûd 11/116; el-İsrâ 17/16; el-Enbiyâ 21/13; el-Mü'minûn 23/33, 64; ez-Zuhrûf 43/23; Sebe' 34/34; el-Vâkıa 56/45.

125. Elmalılı, a.g.e., VI, 4712.

126. Hûd 11/116.

127. el-Mü'minûn 23/33.

128. Seyyid Kutub, *Fîzılâli'l-Kur'ân*, VII, 25.

129. a. mlf., a.e., IX, 118.

130. Sebe' 34/34; ez-Zuhrûf 43/23-24.

131. bkz. msl. el-Furkân 25/7-8; ez-Zuhuf 43/23.

132. el-Kasas 28/86, 89; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/24.

133. el-İsrâ 17/16.

134. Sebe' 34/34; ez-Zuhrûf 43/23-24.

135. el-Vâkıa 56/45.

136. el-Mü'minûn 23/33.

137. Sebe' 34/34-35.

Buradan “zenginler (mütref), toplumun ileri gelenleridir (mele') ve onlar aynı zamanda kibir sahibi müstekbirlerdir”¹³⁸ diye bir sonuç çıkarılabilir. Bu husus “Müstekbirler” grubu ele alındığında daha net anlaşılabacaktır.

C. Müstekbir

Müstekbir kelimesi “k-b-r” kökünden gelir. Fiilin istifâl babından ism-i fâildir. Sözlük anlamı “büyüklenen”¹³⁹ demektir. Kur'an'da “müstekbir”le aynı anlamda kullanılan ve “kbr” kökünden gelen “ekâbir”¹⁴⁰ ve “küberâ”¹⁴¹ kelimelerine de rastlanmaktadır. Bu kökten olmayan “sâdât”¹⁴² kelimesinin de âyetlerde müstekbir ile aynı anlamda kullanıldığı görülür. Müstekbir, ekâbir, küberâ ve sâdât sözcüklerinin hepsi toplumdaki önderler, reisler anlamında geçmektedir¹⁴³. Küberâ sözcüğünün tekili olan “kebîr”in¹⁴⁴ de bu mânâlarda kullanıldığı görülür. Kur'an'da, bağı¹⁴⁵, betar¹⁴⁶, utuvv¹⁴⁷, tuğyan¹⁴⁸, istiğnâ¹⁴⁹ kelimelerinin kibir sözcüğü ile yakın anlamda kullanıldığı söylenebilir.

Kibir, tekebbür ve istikbâr birbirine yakın anlamlarda kullanılır. Kibir, insanın kendisini beğenmesi ve her kesten üstün ve Allah'tan müstağnî görmesidir¹⁵⁰. Tekebbür, gerçeği kabul etmekten ve ibadet yapıp boyun eğmekten çekinerek Allah'a karşı büyükleme gibi isyankar davranışların insanın hal ve hareketlerine yansımalarıdır¹⁵¹. İstikbâr, böbürlenip kendinde olmayanı varmış gibi dışarıya vurmaya çalışarak başkaları üzerinde rableşme ve kibir içerisinde büyüklük vehmetmedir. Bu vasıfları taşıyan kişiler ise müstekbirlerdir¹⁵².

138. bkz. msl. el-Bakara 2/87; el-A'râf 7/75.

139. ez-Zebîdî, a.g.e., “kbr” md., XIV, 8.

140. el-En'âm 6/123.

141. el-Ahzâb 33/67.

142. el-Ahzâb 33/67.

143. Fîrûzâbâdî, a.g.e., “kbr” md., II, 650.

144. Tâhâ 20/70-71; el-Enbiyâ 21/63; eş-Şuarâ 26/49; Ayrıca bkz. el-A'râf 7/120-123.

145. eş-Şûrâ 42/27; el-Kasas 28/76, 78; Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 27.

146. el-Enfâl 8/47; el-Kasas 28/58; Râzî, a.g.e., XV, 173.

147. el-A'râf 7/77; el-Furkân 25/21; Kurtubî, a.g.e., VII, 241, XIII, 20.

148. el-Bakara 2/15; Yûnus 10/11; el-Kehf 18/80; Râzî, a.g.e., II, 71; Kurtubî, a.g.e., I, 209, VIII, 316, XI, 36-37.

149. el-Leyl 92/8; el-'Alak 96/6-7; Kurtubî, a.g.e., XX, 84.

150. Gazzâlî, *İhyâ*, s. III, 343-368; Ayrıca bkz. a. mlf. *Kitâbü'l-erbâin*, s. 147.

151. Gazzâlî, *İhyâ*, III, 343 vd.

152. Fîrûzâbâdî, a.g.e., II, 650.

Kur'an'da istikbâr sıfatı şeytanın bir vasfı olarak zikredilmiştir. Hz. Âdem'e secde etmeyişiyle aslında Allah'ın emrine karşı çıkan şeytanın isyan etmesinin temelinde büyüklenme tavrının olduğu görülür¹⁵³.

İlgili ayetlerden müstekbirlerin bir toplumun üst tabakasını oluşturan bir zümresi olduğu anlaşılır¹⁵⁴. Buradan hareketle onları, toplumun geneli üzerinde hakim, büyük etki ve ezici güce sahip olan sosyal baskı grubu olarak kabul etmek mümkündür. Böyle bir toplumda tabakalaşma sözkonusu olur. Başka bir ifadeyle bu toplumda ezen ve ezilenin olduğu söylenebilir¹⁵⁵. Müstekbirlerin ezdiği topluluk zayıf olanlardır. Kur'an ezen güce sahip grubun karakterini açık bir şekilde müstekbirlerle müstazafların manifesto kabul edilebilecek olan diyaloglarını sergilerken izah eder¹⁵⁶.

Bu grubun, elit tabakasını oluşturarak toplum üzerinde hakim güce sahip olması ve istikbârlarının başlıca sebebinin zenginlik olması nedeniyle aynı zamanda mele' ve mütref grupları içerisinde zikredilebilirliğini ortaya çıkarır.

Kur'an kâfirleri müstekbîr olarak adlandırmakta¹⁵⁷ ve küfrün kaynağının büyüklenmek olduğunu belirtmektedir¹⁵⁸. İstikbârda bulunanların kibir ve büyüklenmeleri onları psikolojik yönden etkileyerek inançsızlığa ve küfre götürür. Sosyolojik yönden ise "müstekbirler kendileri inkar etmekle kalmaz, toplumda özellikle zayıf gördükleri insanların Allah'a inanma çağırısına uymalarına engel olurlar."¹⁵⁹

Allah'ın birliğini ve insanların yalnızca Allah'ın kulu olduğunu öğretmek için gönderilen peygamberlerin çağırısına ilk karşı çıkanlar ve her zaman onlarla uğraşanlar sosyal baskı gruplarının oluşturduğu kibirli ve kâfir fert veya toplumlar olmuştur¹⁶⁰. Onlar zenginliklerine ve mevkîlerine güvenerek vicdanlarının kabul ettiklerini bile inkar etmişlerdir¹⁶¹. İstikbarları doğruları kabullenmeye engel olmuş, bundan da öte hidâyete davet eden peygamberlere karşı olmadık itirazlar ve suçlamalar yapmaya teşvik etmiştir¹⁶². Müstekbirlerden kimisi güçlülüğünü ve çevresinin genişliğini ileri sürerek¹⁶³,

153. bkz. msl. el-Bakara 2/34; Sâd 38/74-75.

154. İbrâhîm 14/21; el-Mü'min 40/47.

155. Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, s.123.

156. bkz. msl. en-Nisâ 4/97; el-A'râf 7/75; el-Kasas 28/4-5; Sebe' 34/31-33.

157. bkz. msl. en-Nahl 16/22-24; el-Câsiye 45/31.

158. bkz. msl. el-Bakara 2/34; Sâd 38/74; ez-Zümer 39/59.

159. Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 278-279.

160. bkz. el-Bakara 2/87; el-A'raf 7/76; el-Câsiye 45/31.

161. el-Enbiyâ 21/63-67.

162. es-Sâffât 37/34-36.

163. bkz. msl. el-Mü'minûn 23/47; ez-Zuhrûf 43/51-52.

bir kısmı aklına güvenerek her şeyi aklıyla halledebileceğini, zekasını kendisini her türlü tehlikeden kurtarabileceğini sanarak¹⁶⁴, kimisi de servetine ve zenginliğinin çokluğuna güvenerek¹⁶⁵ karşı çıkmıştır. Genel olarak nübüvvete ve onun getirdiği prensiplere karşı çıkanların vasfı olan yalanlama müstekbir grubunda da görülür¹⁶⁶.

Müstekbirlerin hor gördüğü tabaka içerisinde onlara itaat ederek peygamberlere karşı çıkan kimselerin olduğu âyetlerde beyân edilmiştir. Kur'an bu grubu mustaz'aflar diye nitelemiş ve inkârcılardan ayırmamıştır.

D. Mustaz'af

Kur'an'da mustaz'af kelimesi "istiz'af" kökünden olmak üzere on üç yerde geçmektedir¹⁶⁷. İlgili âyetlerden küçük görülen, horlanan, ezilen fert veya topluluk olduğu anlaşılan¹⁶⁸ mustaz'afların Kur'an'daki tasnifine değinmek onların inkârcı grup olarak zikredilmesi açısından önemlidir.

Kur'an'da, mustaz'aflar üç grup şeklinde tasnif edilmiştir. Bunların birincisi yaşlılar, kadınlar, çocuklar¹⁶⁹, ikincisi peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğunun bilincinde olan ve tehdit edilmelerine rağmen imandan vaz geçmeyen ve peygamberleri ile beraber hicret edenler¹⁷⁰, üçüncüsü ise yine güçsüz, fakat aynı zamanda günaha dalarak bir takım dünyalık peşinde koşan ve emri altında bulundukları kişilerle işbirliği içinde olan mustaz'aflardır¹⁷¹. Bahse konu olan mustaz'aflar sonuncu zikredilen mustaza'flardır. Mustaz'afları emri altında tutanlar ise toplumun ileri gelen, zengin ve kibirlileridir.

İnsanlardan bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya girenler ve her inatçı şeytanın emrine uyan bir takım kimseler vardır¹⁷². Bunlar kendilerine gönderilen peygamberleri inkâr etmiş ve kâfir olmuşlardır. Peygamberlerine "Biz seninle beraber doğru yola uyarsak yurdumuzdan atılırız, dediler"¹⁷³ Halbuki Allah "Ey iman eden kullarım!

164. bkz. msl. Hûd 11/42-43; el-Kasas 28/78.

165. bkz. msl. el-Kehf 18/32-38; el-Kasas 28/76, 78, 81.

166. el-A'râf 7/36.

167. en-Nisâ 4/75, 97, 98, 127; el-A'râf 7/75, 137, 150; el-Enfâl 8/26; Sebe' 34/31, 32, 33; el-Kasas 28/4, 5.

168. bkz. Abdülbâkî M. F., a.g.e., s.533-534.

169. bkz. msl. el-Bakara 2/266; en-Nisâ 4/75; el-A'râf 7/137.

170. bkz. msl. el-A'râf 7/75; el-Enfâl 8/26.

171. bkz. msl. Sebe' 34/31-33.

172. el-Hac 22/3.

173. el-Kasas 28/57.

Şüphesiz, benim arzım geniştir. O halde (nerede güven içinde olacaksanız orada) yalnız bana kulluk edin."¹⁷⁴ buyurmuştur.

Kur'an, Rab'lerinin âyetlerini inkâr eden, peygamberlerine âsi olan ve inatçılık yapan her zorbanın emrine uyan insanlar olarak Âd kavmini¹⁷⁵ ve Hz. Mûsâ'nın kavmini¹⁷⁶ örnek olarak zikreder.

Sebe' sûresinin 31-33. âyetlerinde mustaz'aflarla, emirlerine uydukları inatçı zorbaların âhiret halleri tasvir edilir. Konuya açıklık getirebilmek için âyetlerin meâlini zikretmekte fayda vardır:

"Kâfir olanlar dediler ki: 'Biz hiçbir zaman bu Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız.' Sen o zalimleri, Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: 'Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk', derler."

"Büyüklük taslayanlar, zayıf sayılanlara (kıyamet gününde): 'Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Bilakis, siz suç işliyordunuz, derler."

"Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara: 'Hayır! Gece gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı. Çünkü siz daima Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı bize emrederdiniz', derler. Artık azabı gördüklerinde, için için yanarlar; biz de o inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar takarız. Onlar ancak yapmakta oldukları günahlar yüzünden cezalandırılırlar."¹⁷⁷

Âyetlerde kendilerini toplumda zayıf düşürülmüş görenlerin, zayıf düşürenler kadar cezayı hak ettiğine dikkat çekilmiştir. Onların güçsüz olmaları ve bu sebeple peygamberlere karşı direnmeleri mâzur görülmemiştir. Çünkü onlar küfre karşı direnmeleri gereken yerde ona ortak olmuşlar ve böylece günaha dalmışlardır ki bu da sonuçta bir takım çıkarlar yüzünden olsa gerektir.

E. Kâfirler

Kâfir kelimesi, "k-f-r" kökünden ism-i fâildir. Bu kökten mastar olan "küfür" sözlükte "bir şeyi örtmek, gizlemek" demektir. Bu mânâda tohumu toprağa gömdüğü için çiftçiye, karanlığı ile her şeyi örttüğü için geceye, kılıcı örttüğü için kınına, içindekileri sakladığı

174. el-Ankebût 29/56.

175. Hûd 11/59.

176. Hûd 11/96-97.

177. Sebe' 34/31-33.

için denize "kâfir" denmiştir¹⁷⁸. Bir takım ceza ve günahları örtmek için yapılan tevbe ve ibadetler de bu sebeple "keffâret" diye adlandırılmıştır¹⁷⁹. Ayrıca verilen nimeti inkâr ve nimeti verene karşı nankörce davranmak anlamında şükrün zıddı olarak kullanılan küfür kelimesi¹⁸⁰, imanın zıddı olarak da Allah'ın varlığını ve birliğini veya inanılması gereken iman esaslarını tekzîb ve inkâr mânâlarında kullanılmıştır¹⁸¹. Sözlü veya ameli yolla nimeti örtmek anlamındaki "küfran" da bu köktendir¹⁸².

Terim olarak "Allah'ı hakkıyla tanımama, O'nun verdiği nimetlerin O'ndan geldiği gerçeğini inanç, söz, davranış ve kalp gibi vasıtalarla gizleme yoluyla küfrünü ortaya koyan"¹⁸³ veya başka bir ifadeyle "kalbindeki inancını gizleyen veya iman etmeyen kimseye de aynı kökten kâfir denmiştir."¹⁸⁴ Ayrıca Kur'an'da da bu anlamda kâfir kelimesi "bir şeyi mutlak doğru kabul eden yahut inanan" anlamındaki "mümin" ve "kendisini tamamiyle Allah'ın iradesine bırakmış" anlamındaki "müslim" kelimelerine karşılık olarak "Allah'a inancı olmayan" şeklinde açıklanmaktadır¹⁸⁵. Âyetlerde kâfir kelimesinin çoğulu olarak "küffâr" sözcüğü kullanılmıştır¹⁸⁶.

Kur'an insanları genel olarak mü'min ve kâfir şeklinde iki gruba ayırmıştır¹⁸⁷. Allah, kâfirlerin Allah'ı, peygamberleri ve onların getirmiş oldukları ilkeleri yalanlayan bir topluluk olması sebebiyle mü'minlerin onları kesinlikle dost edinmemeleri gerektiğini belirtmiştir¹⁸⁸.

Kâfirlerin peygamberlere karşı tutumları aşağıdaki âyetlerde şöyle açıklanmaktadır: "... Onlar dediler ki siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Siz bizi

178. Ragıb el-İsfahânî, a.g.e., "kfr" md., s. 714; Kelimenin toprağa tohum gömen çiftçi anlamı Kur'an'da geçmektedir. bkz. el-Hadîd 57/20.

179. bkz. el-Mâide 5/45, 89, 95; Bağdâdî, a.g.e. s. 248.

180. Bu konuda âyetler için bkz. msl. en-Neml 27/40; Lokmân 31/12.

181. İbn Manzûr, a.g.e., "kfr" md., V, 144 vd.; Fîrûzâbâdî, a.g.e., "kfr" md., II, s. 662-663; Ebû'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, "kfr" md., s. 552 vd.; Zebîdî, a.g.e., "kfr" md., XIV, 51 vd.; Abdullatif Harpûtî, *Tenkîhü'l-Kelâm*, s. 252; Ragıb el-İsfahânî, *el-İtikâdât*, s. 304-305; Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika*, s. 45; Elmalılı, a.g.e., I, 207.

182. el-Enbiyâ 21/94; Cürcânî, *et-Târifât*, s. 162.

183. el-En'âm 6/91; en-Nahl 16/83; Ejder Okumuş, a.g.e., s. 115.

184. İbn Manzûr, a.g.e., "kfr" md., V, 144; Fîrûzâbâdî, a.g.e., "kfr" md., II, 662-663.

185. el-Bakara 2/41, 217; Âl-i İmrân 3/20, 83; İzutsu, a.g.e., II, 113-114.

186. el-Bakara 2/161; Âl-i İmrân 3/91; en-Nisâ 4/18; el-Mâide 5/57; et-Tevbe 9/68, 73, 120, 123; er-Ra'd 13/42; Muhammed 47/34; el-Feth 48/29; el-Hadîd 57/20; el-Mümteherine 60/10, 11, 13; et-Tahrîm 66/9; el-Mutaffifîn 83/34, 36.

187. bkz. et-Teğâbun 64/2.

188. Âl-i İmrân 3/28; en-Nisâ 4/101; el-Mâide 5/57.

atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirin.”

“Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: ‘Elbette sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!’...”¹⁸⁹

Kendileri iman etmedikleri gibi inanlara da “Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim.”¹⁹⁰ diyerek onları iman etmekten sakındırmaya çalışırlar.

Kur’an kâfirleri zâlimler¹⁹¹, fâsıklar¹⁹² ve nimetleri inkâr edenler¹⁹³, diye nitelendirmiştir. Kâfir kelimesinin geçtiği âyetlerin tümü ele alınıp değerlendirilirse aşağıda incelenecek olan grupların kâfirler zümresi içerisinde yer aldığı söylenebilir.

F. Müşrikler

Müşrik kelimesi sözlükte “ortak koşmak” anlamına gelen “ş-r-k” kökünden türemiş¹⁹⁴ bir ism-i fâildir. Kur’an’da şirk ve ortak koşma ile ilgili başka bir kelime de “endâd”dır¹⁹⁵. Şirk; riya, nifak, Allah’a rububiyetinde ortak isnad etmek, Allah’tan başkasının adına yemin etmek, bir şeyi uğursuz saymak ve hadiselerin meydana gelmesini son tahlilde adî sebeplere bağlamaktır¹⁹⁶. “el-İşrâk” Allah’a ortak koşmak ve en büyük küfür anlamında kullanılır.¹⁹⁷ Şirk, Kur’an’da insanların dinini adlandırma açısından kullanılan iki temel kavramdan (diğeri tevhid) biridir¹⁹⁸. Böylece “Şirk tevhidin, işrâk ise imanın zıddı”¹⁹⁹ olmuş olur.

189. İbrâhîm 14/10, 13.

190. el-Ankebût 29/12.

191. bkz. msl. el-Bakara 2/254.

192. el-Mâide 5/44.

193. en-Nahl 16/83; el-Ankebût 29/47.

194. Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., “şrk” md., s. 451-452.

195. el-Bakara 2/22;165; İbrâhîm 14/30; Sebe’ 34/33; ez-Zümer 39/8; Fussilet 41/9.

196. İbn Manzûr, a.g.e., “şrk” md., X, 449; el-İsfahânî, a.g.e., “şrk” md., s. 452; Ebû'l Bekâ, a.g.e., “şrk” md., s. 390.

197. İbn Manzûr, a.g.e., “şrk” md., s.450; Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., “şrk” md., s. 452; Firûzâbâdî, a.g.e., “şrk” md., III, 1088-1090.

198. Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 371.

199. el-Mustafevî, a.g.e., “şrk” md., VI, 51.

Kur'ân-ı Kerîm terminolojisinde şirk ve müşrik kelimelerinin sadece taştan veya ağaçtan put edinenler için değil, nefsin, hevâ ve hevesini, arzu ve tutkularını²⁰⁰, servetini²⁰¹ ve evladını²⁰² put edinenler için de kullanıldığı görülür.

Müşrik, Allah'a ortaklar koştan kimsedir²⁰³. Kur'an'da müşrik ve onların sıfatlarına işaret eden kelimeler çeşitli kalıplar halinde geçmektedir²⁰⁴. Kur'an'da müşrik kelimesini ifade eden bir de "ümmî"²⁰⁵ sözcüğüne rastlanmaktadır.

Kur'ân'ın tümü dikkate alınarak şirkin ilk defa Hz. Âdem'den sonra ortaya çıktığı anlaşılr.²⁰⁶ Beşeriyetin ilk devrinde ortaya çıkan bu şirk, insanların evlatlarına "güneşin oğlu" anlamında veya buna benzer isim koyarak şirk ifade eden tabirler kullanma²⁰⁷ şeklinde ferdî seviyede bir şirk idi. Bu "inanç" Hz. Nuh'un peygamberliğine kadar devam etmiştir²⁰⁸. Hz.İbrahim ve Hz. İsmail peygamberler zamanında ve onlardan sonra da uzun süre insanların putlara taptığı bilinen bir husustur²⁰⁹. Böylece toplumlar tevhid çizgisinden saptıkça Allah dalâletten kurtulmaları için peygamberler göndermiştir²¹⁰. Bu, son peygamber Hz. Muhammed'e kadar böyle devam ederek gelmiştir.

Kur'an'da şirkin çok büyük bir zulüm olduğu belirtilmiştir²¹¹. Zulüm, yapılmaması gereken bir şeyi yapmak anlamında bir haksızlıktır. Meselâ, Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermektir²¹². Bu anlamda Kur'an aslında bir âyette şirki "Allah'ı gereği gibi takdir etmediler"²¹³ şeklinde izah eder. Bu anlamda başka bir ayette müşrikler, "Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi seven"²¹⁴ler olarak nitelendirilir. Dilediği takdirde her türlü günahı bağışlayan Allah kendisine şirk

200. bkz. el-A'râf 7/80-81, 85-86; el-Ankebût 29/29; eş-Şuarâ 26/128-130,146-151; Yûsuf 12/23, 25, 28-30, 31, 35; el-Hicr 15/3; Fussilet 41/7; Kaf 50/25-26; el-Kalem 68/10-14; el-Hâkka 69/33-34; el-Müddessir 74/12-16, 43-46 vs.

201. bkz. msl. el-Kehf 18/42.

202. bkz. el-A'râf 7/190.

203. Ebü'l-Bekâ, a.g.e., "şrk" md., s. 390; el-Mustafevî, a.g.e., "şrk" md., VI, 50.

204. bkz. Abdülbâkî, a.g.e., "şrk" md., s. 481-484.

205. el-Bakara 2/78; Âl-i İmrân 3/20; el-Cumu'a 62/2.

206. bkz. msl. el-A'râf 7/190.

207. Elmalılı, a.g.e., III, 2353.

208. bkz. msl. en-Necm 53/52.

209. bkz. msl. el-Bakara 2/130-136; el-İsrâ 17/17; el-Kamer 54/9.

210. bkz. msl. el-Bakara 2/213.

211. Lokmân 31/13.

212. Elmalılı, a.g.e., V, 3844; VIII, 5989.

213. bkz. el-Hacc 22/74; ez-Zümer 39/67.

214. el-Bakara 2/165.

koşulmasını kabul etmez²¹⁵, bir çok ayette kendini şirkten tenzîh eder²¹⁶ ve şirkin çok büyük bir zulüm olduğunu vurgulayarak²¹⁷ kendisine şirk koşulmasını asla affetmeyeceğini²¹⁸ belirtir. Ayrıca Kur'an şirkin büyük bir iftira²¹⁹ olduğuna dikkat çeker. Bu sebeple Kur'an müşriklere diğer din mensuplarından daha keskin bir tavır takınmış ve bu inancı şiddetle reddetmiştir²²⁰.

Âyetlerde Allah'ı mutlak mânâda inkâr etmekle, Allah'ın vasıflarını putlara verme arasında fark gözetmeden O'nun varlığını ve birliğini kabul etmeyen her inanç şirk ve küfür, bu inancı gerçekleştiren kişi de kâfir veya müşrik olarak²²¹ tanıtılmaktadır. Nitekim Kur'an'da puta tapanlara müşrik ve kâfir denilmektedir²²². Bir önceki başlıkta da şirkin küfrün kapsamına girdiğine değinilmişti. Nitekim âyetlerde de bazen küfrün, ortak koşmak anlamında kullanıldığı²²³ görülür.

İlgili âyetler genel olarak müşrik karakterini kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek putları Allah ile kendi aralarında şefaathı kabul ederek²²⁴ onlardan yardım beklemek²²⁵, Allah'ı ve âyetlerini yalanlamak²²⁶, kıyamet gününü ve âhiret hayatını inkar etmek²²⁷, peygambere ve meleklerle düşman olmak²²⁸ şeklinde ortaya koyar. Ayrıca onların Allah'a ortak koşarak iman eden²²⁹, haksız yere mal gaspeden²³⁰, ahde vefasızlık gösteren²³¹, hakka kulak tıkayan²³², zâlim²³³, yalancı²³⁴ hâin²³⁵ zanna uyarak yalan

215. el-En'âm 6/163; el-İsrâ 17/111; el-Kehf 18/26.

216. el-A'râf 7/190; en-Nahl 16/1, 3; el-Mü'minûn 23/92; el-Kasas 28/68; er-Rûm 30/40; el-Haşr 59/23.

217. Lokmân 31/13.

218. bkz. en-Nisâ 4/48, 116.

219. en-Nisâ 4/48.

220. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 699-700.

221. el-Bakara 2/105-121-135; Âli İmrân 3/67-95; el-En'âm 6/121; et-Tevbe 9/28-33; Yûsuf 12/106; en-Nahl 16/100; es-Sâff 61/9.

222. bkz. el-Bakara 2/62-105; el-Mâide 5/69; el-Hacc 22/17.

223. bkz. el-En'âm 6/1; er-Ra'd 13/33; ez-Zümer 39/3.

224. el-En'âm 6/94; Ayrıca bkz. Yûnus 10/18; el-Hacc 22/11; er-Rûm 30/13; ez-Zümer 39/3.

225. er-Ra'd 13/14.

226. el-A'râf 7/37.

227. en-Nisâ 4/137; er-Ra'd 13/5; el-İsrâ 17/98; el-Ğâşiye 88/23.

228. bkz. el-Bakara 2/98; el-Hacc 22/44.

229. Yûsuf 12/106.

230. el-Bakara 2/160-161.

231. et-Tevbe 9/12.

232. el-Bakara 2/19.

233. Kâf 50/24-25.

234. el-İnşikâk 84/22.

235. el-Hacc 22/38.

söyleyen²³⁶ ve câhil²³⁷ olduklarını da belirtir. Bu sebeple müşriklerin asla dost edinilmemesi²³⁸ ve onlardan yardım istenmemesi²³⁹ de emredilmiştir. Ayrıca Yüce Allah müşrikleri "pislik" olarak nitelemiş²⁴⁰, düşmanlık bakımından insanlara en şiddetli olanların yahûdiler ve müşrikler olduğunu belirterek²⁴¹ onların ortak koşmalarının amacının inananları Allah yolundan saptırmak olduğuna dikkat çekmiştir²⁴².

Kur'ân-ı Kerîm müşriklerin inanç ve ibadetlerinden bahsederken ve onların ortak koşmalarını anlatırken özellikle putlara tapmak²⁴³, cinleri ortak tanımak²⁴⁴ "melekler Allah'ın kızlarıdır"²⁴⁵ diyerek O'na oğul ve kız isnad etmek, putların isimlerini çocuklarına ad olarak vermek²⁴⁶, Allah'a bâtil zan ve isnatlarda bulunmak²⁴⁷, Allah'a ve putlara hisse ayırmak²⁴⁸ gibi hususlara dikkat çeker.

Kur'ân-ı Kerîm'de nübüvvete ve ilâhî buyruklara itiraz eden grupların, hep birbirlerinin vasıflarını taşıdıklarına işaret eden ayetler bulmak mümkündür. Âyetlerde yahûdi ve hristiyanların da çeşitli söz ve uygulamalar ile zaman zaman müşrik zümresi içerisine katıldığı görülür²⁴⁹. Müşriklerin münafık karakteri de taşıdıkları "İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de müsibete uğrarsa çehresi değişir. O, dünyasını da âhiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir." âyetinden anlaşılır. Nitekim ilk bakışta münafık davranışını tasvir eden bu ayetin devamından bunların müşrikler olduğu anlaşılır²⁵⁰.

236. Yûnus 10/66.

237. et-Tevbe 9/6.

238. en-Nisâ 4/84, 89.

239. en-Nisâ 4/89.

240. et-Tevbe 9/28.

241. el-Mâide 5/82.

242. İbrâhîm 14/30.

243. el-A'râf 7/191, 195; Yûnus 10/18; el-Hacc 22/30; el-Ankebût 29/17, 25.

244. el-En'âm 6/100.

245. en-Nisâ 4/117.

246. el-A'râf 7/190.

247. el-En'âm 6/138.

248. el-En'âm 6/136.

249. bkz. msl. el-Mâide 5/72, 103; et-Tevbe 9/31.

250. el-Hacc 22/11-13.

G. Münâfıklar

Münâfık kelimesi "nfk" kökünden müfâele babının ismi fâilidir. Kur'an terminolojisinde önemli bir yere sahip ve müfâele babının mastarı olan "nifâk" kelimesi de sözlükte "tükenmek, ölmek, kabuk bağlamak" gibi mânâlara gelen "nfk"dan gelmektedir. "Nifâk" ise sözlükte iki kapısı bulunan fare ve köstebek yuvaları ve tüneller için kullanılmaktadır. Kelimenin tünel anlamındaki kullanışı Kur'an'da geçmektedir²⁵¹. Ayrıca nifâk yolun bir kapısından girip diğer bir kapısından çıkmak demektir²⁵². Fakat bu giriş ve çıkış kimseye görünmeden ve kimse tarafından bilinmeden gizlice yer altı tünel ve deliklerinde dolaşmak, bu deliklerin bir kapısından girip başka bir kapısından çıkmak ve tüm sırlarını korumak ve dilediğini yapmak anlamını çağrıştıran normal dışı bir harekettir²⁵³. Münâfık da dinin esas kapısından girer, her kes onun müslüman olduğunu zanneder, fakat o diğer kapıdan çıkar ki bundan kimsenin haberi olmaz²⁵⁴.

Elmalılı "nifâk" halini "akîdenin hılâfına îmanda mürâîliktir" şeklinde tarif etmiştir²⁵⁵. Ayrıca nifâkın esasını küfür, korkaklık ve bunları kalpte gizleme oluşturur. Başka bir ifade ile nifâk gizli küfürdür. Ona göre küfür münâfığın sakladığı şeydir. Korkaklık ise mü'minlerle beraber olduğunda münâfığın saklamış olduğu küfürden başka türlü hareket etmesidir. Bu sebepten de münâfıklar korkak olurlar²⁵⁶.

Münâfık kelimesinin ıstılâhî mânâsına gelince "olduğunun dışında görünen"²⁵⁷ başka bir ifade ile "içinden kâfir olup, dışından müslüman görünen kimsedir."²⁵⁸ Kur'an'a göre münâfıklar, müslüman olduklarını söylerler²⁵⁹, halbuki kalpleriyle inanmazlar²⁶⁰. Bu nifak ehlinin en belirgin özelliği olarak değerlendirilebilir. Kur'an onları bu çelişki içine iten bazı sebepler üzerinde durmaktadır. Bu sebeplerden birisi de onların kalplerindeki hastalık, yani mânevî bozukluktur²⁶¹. Zira "münâfıklık" bir gönül hastalığıdır. İnsan

251. el-En'âm 6/35.

252. Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., "nfk" md., s. 819.

253. Ali Ünal, a.g.e., s. 392.

254. Ahmet Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifâk Hareketleri*, s. 8.

255. Elmalılı, a.g.e., VI, 4997.

256. Abdülkerîm Zeydân, a.g.e., s. 396-397.

257. a.mlf., a.e., s. 396.

258. Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., "nfk" md., s. 819.

259. et-Tevbe 9/56.

260. el-Mâide 5/41.

261. Abdülkerîm Zeydân, a.g.e., s. 398.

ondan dönmedikçe Allah onu arttırır²⁶². Bu sebepten münâfıklar iki grup-mü'minler ve kâfirler-arasında gider gelirler, kararsızdırlar²⁶³, ne mü'minlerle beraberdirler ne de kâfirlerle beraberdirler.²⁶⁴ Çünkü korkak ve menfaatperesttirler²⁶⁵, menfaatlerine göre şekil alırlar ve dönektirler²⁶⁶. Müslümanlar zafer kazanırlarsa onlarla beraber olduklarını söylerler, kaybettikleri zaman ise kâfirlerden yana tavır sergilerler ve böylece her iki halde de kendilerine zarar gelmesini önlerler²⁶⁷. İman ile küfür arasında kararsız kalan münâfıklar Allah'ı her zaman anar gibi davranırlar, böylece akıllarınca hile yaparak Allah'a gösterişte bulunur, namaza üşenerek kalkarlar²⁶⁸.

Fesatçıdırlar, savaşa çıkmamak için mazeretler uydurur, izin isterler²⁶⁹. Savaşa gittiklerinde ise mü'minler arasında bozgunculuk ve fitne çıkarırlar²⁷⁰. Zira fitne çıkarmak da münâfıkların temel özelliklerindendir²⁷¹. Böylece İslâm için can ve mal fedâkârlığında bulunmadıkları gibi²⁷² her zaman için bu toplumun yıkımını gözetir²⁷³ ve işlerini, güçlerini bırakıp kendileri de İslâm'ın aleyhine tuzak kururlar²⁷⁴. "Onlara yer yüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler²⁷⁵. Kendilerinin akıllı, amellerinin ise doğru olduğuna inanırlar. İmana davet edildiklerinde "Biz de o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız?" diye itiraz ederler²⁷⁶. Kendileri inanmadıkları gibi inanan insanları Allah yolundan döndürmek için yalan yere yemin ederler²⁷⁷. Fesat çıkarmalarının başka bir yolu söz verdikten sonra sözlerinden dönmeleridir²⁷⁸. Çünkü onlar hidâyete karşılık dalâleti satın almış kimselerdir²⁷⁹.

262. bkz. msl. el-Bakara 2/10; el-Mâide 5/52; et-Tevbe 9/125; el-Ahzab 33/60; Muhammed 47/29.

263. en-Nisâ 4/142.

264. en-Nisâ 4/143.

265. el-Mâ'ûn 107/5-7.

266. el-Ankebût 29/10.

267. en-Nisâ 4/141; et-Tevbe 9/56-57; el-Haşr 59/13.

268. en-Nisâ 4/142; et-Tevbe 9/54.

269. en-Nisâ 4/72; et-Tevbe 9/45.

270. et-Tevbe 9/47-48; Ayrıca bu konuda bkz. Ahzâb 33/9-13.

271. el-Bakara 2/11.

272. et-Tevbe 9/81.

273. en-Nisâ 4/141.

274. el-Münâfıkûn 63/2.

275. bkz. msl. el-Bakara 2/9-12, 205-206.

276. el-Bakara 2/13-15.

277. el-Mücâdele 58/14, 16; el-Münâfıkûn 63/2.

278. bkz. msl. el-Bakara 2/27; et-Tevbe 9/75-76.

279. el-Bakara 2/16.

Onlar tabiatları gereği Allah'a ve Peygamber'e muhalefet ederler²⁸⁰. Nitekim bazı âyetlerde kâfirler gibi münâfıkların da Allah düşmanları ve aslında kâfirlerin dostları oldukları vurgulanarak²⁸¹ mü'minlerin onları dost edinmemeleri ihtâr edilir²⁸². Konuşmaları²⁸³ ve dış görünüşleri aldatıcıdır²⁸⁴, Allah'a ve Peygamber'e itaat ettik derler, fakat bir yandan da peygambere karşı düşmanlığı fısıldaşırlar²⁸⁵, çünkü onlar düşmanlıkta aşırı gidenlerdir²⁸⁶. Onlar hakikatta kötülüğü emreden, iyiliklerden de sakındıranlardır²⁸⁷.

Yalancıdırlar, yalan söylemek,²⁸⁸ yalan yere yemin etmek ve itaat edeceklerine dair söz verip yerine getirmemek²⁸⁹ münâfıkların özelliklerindendir. Sadaka vermek hususunda cimridirler, Allah'ı unuttur ve cimrilik yaparak ellerini yumarlar²⁹⁰. Güçlerinin yettiği kadar sadaka veren mü'minleri ise ayıplarlar²⁹¹. Ganimetlerin taksimi sırasında adâleti ve hakkı ayıplarlar ve fakat kendilerine bir pay verilirse razı olurlar.²⁹² "Onlara Peygamber'in yanına gelmeden önce sadaka verin de öyle gelin" denilince hemen kaçarlar²⁹³. Bu sebepten başlarına bir felaket gelmesinden korkar ve kendi aralarında fısıldaşırlar²⁹⁴. Böylece kalplerindeki nifâkın ortaya çıkmasından da çok korkarlar²⁹⁵. Korkak ve ürkek oldukları için her gürültüyü kendi aleyhlerinde sanırlar²⁹⁶. Aynı zamanda korkaklıklarının da ortaya çıkmasından korkarlar ve insanlar arasında veya yalnız kaldıklarında inananlarla alay ettiklerini söylerler²⁹⁷.

280. el-Mücâdele 58/20.

281. en-Nisâ 4/137-140.

282. bkz. el-Mâide 5/51; et-Tahrîm 66/9.

283. el-Bakara 2/204.

284. el-Münâfıkûn 63/4.

285. el-Mücâdele 58/9-10.

286. el-Bakara 2/204.

287. et-Tevbe 9/67.

288. bkz. msl. et-Tevbe 9/56-57; el-Münâfıkûn 63/1.

289. bkz. msl. et-Tevbe 9/75-77; en-Nûr 24/53; el-Mücâdele 58/14.

290. et-Tevbe 9/67.

291. et-Tevbe 9/79.

292. et-Tevbe 9/58.

293. el-Mücâdele 58/12-13.

294. el-Mâide 5/52, 53.

295. et-Tevbe 9/64; el-İnfîtâr 82/4-5.

296. Muhammed 47/20; el-Münâfıkûn 63/20.

297. el-Bakara 2/12-14; en-Nisâ 4/81.

Kur'an'da farklı sosyal sınıflara mensup münâfıklardan bahseden âyetler vardır²⁹⁸. Bu âyetler İslâm'ın Mekke'de yayılması sırasında azınlık ve güçsüz olan mü'minler arasında nifâk ve münâfık terimlerinin daha sonralar yaygın olduğu mânâlarda kullanıldığını söylemeye imkan vermez. Fakat Medine'ye hicretten ve İslâm'ın orada yayılmasından sonra müslümanların güç ve hükümrânlık elde etmesiyle nifâk ve münâfık kelimeleri zuhûr etmiştir²⁹⁹. Buradan hareketle münâfıkların mü'min toplumdan çıktığı söylenebilir³⁰⁰. Nifâkın en güçlü merkezi Medine olmakla birlikte Bedevîler arasında da münâfıklar olduğu belirtilmiştir³⁰¹.

Münâfıklar bu davranışları ile kâfir ve hatta onlardan da kötü durumdadırlar. Ayette münâfıkların durumu tıpkı şeytanların durumuna benzetilir³⁰². Bu sebepten ayetlerde "murdar" olarak nitelendirilirler³⁰³.

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine peygamberler gönderilen çeşitli din gruplarından ve onların Nübüvvete karşı tutum ve davranışlarından söz edilmektedir. Bunların en çok bilinen ve çeşitli yönleriyle incelenerek her biri başlı başına bir tez konusu olan "ehl-i kitap" tabiri altında yer alan Yahûdi ve Hıristiyanlardır.

II. FARKLI DİN VE İNANÇ GRUPLARI

Farklı din ve inanç grupları içerisinde Kur'an'da geçen ehli kitap: yahûdi ve hıristiyanlar, sâbiîler, mecûsiler ve dehrîler ele alınacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu grupların peygamberlere ve en önemlisi ise Allah'ın hükümlerine itiraz ettikleri görülür. İster bu gruplar hakkında ayetlerin çokluğuna ve bu ayetlere farklı yönlerden bakıldığında çeşitli konuları oluşturmalarına, isterse de kaynaklardaki bilgilerin çokluğuna dayanılarak her birisi bütün ayrıntılarına girilerek müstakil tez oluşturabilen bu gruplar, burada sadece konuya açıklık getirecek kadar ayetlerden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

298. Adnan Demircan, *Hiz. Peygamber Devrinde Münâfıklar*, s. 19.

299. Abdülkerîm Zeydân, a.g.e., s. 396-397.

300. Bu konuda âyet için bkz. el-Münâfıkûn 63/1-3; Ayrıca bkz. en-Nisâ 4/141-145.

301. et-Tevbe 9/98; el-Hucurât 49/14; Fayda, "Bedevî", *DİA*, V, 315.

302. el-Haşr 59/16.

303. et-Tevbe 9/95.

A. Ehl-i Kitap

Arap dilinde "kitap sahipleri" ve "kitaplılar" anlamına gelen³⁰⁴ "ehl-i kitap" kavramının Kur'an-ı Kerim'de Mekke döneminin sonu ve Medine döneminde inen âyetlerde olmak üzere otuz bir defa³⁰⁵ geçtiği görülür. "Kitap sahipleri" ifadesini genel olarak müslümanlara ait etmek mümkünse de, terim olarak bu kelime ile Kur'an'da³⁰⁶ müşriklerden ayırdedilmesi için³⁰⁷ vahiy kültürüne sahip Tevrat ve İncil muhataplarının- Yahudi ve Hristiyanların kastedildiği anlaşılır³⁰⁸. Affif Abdulfettâh Kur'an'da ehl-i kitap terimi ile okuma ve yazmayı bilen bir topluluğun kastedildiğini söyler.³⁰⁹ Âyetlerde yine "ehl-i kitap" anlamında "kitap verilenler"³¹⁰, "kitap verdiklerimiz"³¹¹, "kendilerine kitaptan pay verilenler"³¹², "kitaba varis olanlar"³¹³, "yanında kitap bilgisi olanlar"³¹⁴, "kitabı okuyanlar"³¹⁵, "İncil sahipleri"³¹⁶, "ehlü'z-zikr"³¹⁷, "kendilerine ilim verilenler"³¹⁸ gibi deyimler de kullanılmıştır. Aynı anlamı ifade eden bu kavramların her biri Kur'an'ın bütünü içerisinde değerlendirilecek olursa ehl-i kitabın Tevrat ve İncile nisbet edilenler olduğu anlaşılır. Zira bu kavram, âyetlerde Yahudi ve Hristiyanlara hâs bir kavram olarak kullanılmaktadır³¹⁹.

304. George Wajda, "Ahl al-Kitâb", *E/2*, I, 264.

305. bkz. Abdülbâkî, a.g.e., "ehl" md., s.121-122.

306. el-Bakara 2/105-109; Âl-i İmrân 3/64, 64-75, 98, 99, 110-113, 199; en-Nisâ 4/123-153-159-171; el-Mâide 5/15-19, 47-59-61-65-77; el-Ankebût 29/46; el-Ahzâb 33/26; el-Hadid 57/29; el-Haşr 50/2-11; el-Beyyine 98/1-6.

307. Goldziher, "Ehl-i Kitap", *İA*, IV, 208.

308. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, I, 208; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 568.

309. Tabbara, *Kur'an Açısından Yahûdi Menşei ve Karakteri*, s. 20.

310. el-Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/20, 100, 186, 187; en-Nisâ 4/47, 131; el-Mâide 5/5, 57; et-Tevbe 9/29; el-Hadîd 57/16; el-Müddessir 74/31; el-Beyyine 98/4.

311. el-Bakara 2/121, 146; el-En'âm 6/114; er-Ra'd 13/36; el-Kasas 28/52; el-Ankebût 29/47.

312. en-Nisâ 4/44, 51; Âl-i İmrân 3/23.

313. eş-Şûrâ 42/14.

314. Yûsuf 12/43.

315. Yûnus 10/94.

316. el-Mâide 5/47.

317. en Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7; İslam âlimleri, ehlü'z-zikr'den maksadın "bilgi sahipleri" veya "önceki vahiylerle şahit olanlar" anlamında Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu belirtmişlerdir. bkz. msl. Kurtubî, a.g.e., X, 108; İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, I, 11; Wajda, a.g.md., I, 264.

318. el-İsrâ 17/107; el-Hacc 22/54; Sebe' 34/6; Taberî, *Tefsîrû'l-taberî*, XV, 120, XXII, 44.

319. Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, VI, 190, İbn Kayyim, a.g.e., II, 433 (İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu konuda müfessirlerin icma'ı vardır.); Tabbara, a.g.e., s. 20.

Ayrıca Kur'an'ın "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi"³²⁰ meâlindeki ayetini esas alarak müfessirler bununla yahudi ve hristiyanların kastedildiğini açıklamışlardır³²¹.

"Kur'an'da Ehl-i kitap olarak sadece yahudi ve hristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun bir takım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, âhiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'an'ın o dönemde muhatapı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyledir."³²²

Ayetlerde ehl-i kitab içerisinde imanlıların bulunduğu dikkat çekildiği gibi inkârcıların da var olduğu belirtilmiştir. Ayetlerin onları Allah'ın ayetlerini inkâr edenler³²³, Hakk'ı bâtila karıştıranlar³²⁴, emanete riayet etmeyenler³²⁵, kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif edenler³²⁶, peygamberlerini öldürenler³²⁷, müslümanları küfre döndürmek isteyenler³²⁸, Tevrat ve İncil'deki hükümleri hakkıyla uygulamayanlar³²⁹ olarak nitelendirdiği görülür.

Kur'ân-ı Kerim kitap mensubları için genel olarak "ehl-i kitap" tabirini kullanmaktaysa da onlardan ayrı ayrı da bahsetmektedir. Ehl-i kitap mensubu gruplardan en çok kendilerine defalarca peygamber gönderilen, fakat her defasında onlara karşı çıkarak yalanlayan yahûdileri konu edinen Kur'an onların özelliklerini, huylarını ve tavırlarını anlatmıştır.

1. Benî İsrâîl-Yehûd

Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâiloğulları, çeşitli konularda doğrudan veya işaret edilmek sûretiyle geniş yer kapsamaktadır. Daha çok Mekkî âyetlerde³³⁰ yahûdilerin geçmiş peygamberlerinin kıssaları, Hz. Mûsa ve Firavun'la arasında vukû bulan hadiseler ve

320. el-En'âm 6/156; Bu görüşü savunan alimler arasında özellikle Hanbeli fakihleri yer almaktadır. İbn Kudâme, a.e., X, 568-569.

321. Mücâhid, *Tefsîr*, I, 228.

322. Remzi Kaya, "Ehl-i kitap", *D/Â*, X, s. 517.

323. Âl-i İmrân 3/70, 98, 112; en-Nisâ 4/155; el-Haşr 59/2.

324. Âl-i İmrân 3/71.

325. Âl-i İmrân 3/75.

326. Âl-i İmrân 3/78.

327. Âl-i İmrân 3/112; en-Nisâ 4/155.

328. el-Bakara 2/109; Âl-i İmrân 3/69, 72, 99, 100.

329. el-Mâide 5/68.

330. bkz. Muhammed F. Abdülbâkî, a.g.e., "İsrâîl" md., s. 42-42; "Mûsâ" md., s. 854-855; "Yehûd" md., s. 941.

yahûdilerin diğ er peygamberleriyle aralarında meydana gelen olaylar anlatılmıştır. Ayrıca Kur'an'da farklı devirlerde yahûdileri ilgilendiren târih i olaylara da yer verildiğı i s oylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'den   sr  iloğ ulları'nın Hz.   brahim'i kendi peygamberleri ve yahûdi olarak kabul ettikleri belirtilir³³¹. Bir çok başka âyetlerde yine onların Hz.   sm  il'i, Hz.   shak'ı, Hz. Yakub'u ve torunlarını yahûdi olarak g  rmeleri³³² onların dinlerini sadece kendi kavimlerine h  s-ırk   bir din olarak kabul etmiş oldukları fikrini oluşturur. Kur'an ise bu peygamberlerin aslında yahûdi veya hıristiyan değı il, han  f dini³³³ üzere olduklarını vurgular, yahûdi ve hıristiyanlara da han  fler olarak Allah'a kulluk etmekle emrolunduklarını belirter³³⁴.

  sr  iloğ ulları, kendilerine defalarca peygamber gönderilerek vahiy ve nübüvvette   sereflendirilmiş³³⁵ bir kavimdir. Kur'an'da da onlardan "Kendilerine kitaptan pay verilenler" diye bahsedilmektedir³³⁶. Kur'ân-ı Kerîm'de daha çok Hz. Mûsâ'nın peygamberliğı i döneminde yaptıklarından bahsedilen   sr  iloğ ulları'nın kendilerine verilen kitabın bilgisiyle amel etmemi  ³³⁷, Allah'ın hükümlerini bilerek ve kasıtlı olarak gizlemi  ³³⁸, kitaplarını tahrif ettikleri³³⁹, haksız yere peygamberleri öldürmeleri için tehdit edilmi  ³⁴⁰ ve bu yüzden dalâlete düşmüş olmaları anlatılır.³⁴¹ Kitabı tahrif edenleri Allah k  t  lemi  tir³⁴². Ayetlerde s  ks  k Allah'ın onları uyarak kendilerine verilen nimetleri ve onları yer yüzünde bir zamanlar üstün olarak gördüğünü hatırlatması³⁴³ dikkat çeker.   sr  iloğ ullarının başlarına gelen bütün sıkıntılarının onların bu ahde

331. el-Bakara 2/135;   l-i   mr  n 3/67.

332. el-Bakara 2/40.

333. Han  f,   sl  m   ncesi dönemde Hz.   br  him'in tebliğ i ettiğı i dine tâbi olanlara verilen isimdir. Kur'an'da on yerde geçer. Han  flik ne müşriklik ne de yahûdi ve h  ristiyanlıktır. Başlangıçtan itibaren Allah'ın insanlara bildirdiğı i, insanın tabiatına uygun olan tevhid dinidir. Kısacası   sl  m'ın e   anlamlısıdır. Şaban Kuzgun, "Han  f", *D    *, XVI, s.36.

334. el-Beyyine 98/5.

335. Bu konuda bkz. msl. el-Câsiye 45/16.

336.   l-i   mr  n 3/23.

337. el-Bakara 2/44, 85; el-Mâide 5/68.

338. el-Bakara 2/75; Bu konuda benzer ayetler için bkz. msl. en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13-14.

339. bkz. msl. el-Bakara 2/79;   l-i   mr  n 3/78; el-Mâide 5/13.

340.   l-i   mr  n 3/181.

341. el-Bakara 2/159.

342. el-Mâide 5/13.

343. bkz. msl. el-Bakara 2/40, 47, 122.

uymamaları ve verdikleri sözü yerine getirmemelerinden kaynaklandığı Kur'ân-ı Kerim'de belirtilmektedir³⁴⁴.

Kur'ân-ı Kerîm İsrailoğullarının bazı kötü hususiyetlerinden bahseder ve bu huyları sebebiyle onları kınar³⁴⁵. Onlar âyetlerde kalbleri katılaşmış insanlar olarak tanıtılır³⁴⁶. Sonuçta Yahudilerin kötü huylarından dolayı Allah'ın gazabına uğradıkları ve cezalandırıldıkları anlatılır³⁴⁷.

Kur'an'da tipik yahûdi karakterinin kibir ve gurur olduğu dikkat çeker. Bu sebeple kendi peygamberlerini yalanlamış, kibir ve gururlarının yanında kıskançlıkları sebebiyle Hz. Muhammedin risâletini kabullenmekten kaçınmış, onun yanına sadece her hangi bir konuda kendi lehlerine hüküm vermesi için gelmiş, bunu yaparsa ona iman edeceklerine söz vermiş istedikleri olmayınca da yüz çevirmişlerdir. Sebebi ise istedikleri konuda onların lehine hüküm vermemiş olmasıdır³⁴⁸. Ayrıca kendilerini Allah'ın sevgilileri ve oğulları adlandırmış³⁴⁹ ve çoğu zaman yalanlar uydurarak kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır³⁵⁰.

Yine Kur'an İsrailoğullarını bozguncu³⁵¹ bu hareketlerinden dolayı insanlar arasında fitne çıkaran³⁵² ve inanları saptıran³⁵³ gibi çirkin sıfatla tanıtır, çok az kısmının böyle olmadığını vurgulasa bile³⁵⁴ onlara karşı inananların uyanık olmasını ve kendileriyle dostluk etmemelerini çünkü onların hiç bir zaman inananların iyiliğini istemediğini ve onlarla dostluk edenin de onlardan olacağını haber verir³⁵⁵. Ayrıca âyetlerde Yahûdilerin inkârcı karaktere sahip oldukları da belirtilir. Nitekim onlar bir peygamberin ve Kur'an'ın geleceğini bildikleri halde onunla karşılaştıkları zaman sırf kıskançlık ve inadları

344. Âl-i İmrân 3/77.

345. bkz. msl. el-Bakara 2/57-61.

346. Bu konuda bkz. msl. el-Bakara 2/74; el-Mâide 5/13.

347. el-Bakara 2/65; Zemahşerî, a.g.e., I, 71.

348. bkz. msl. el-Mâide 5/49; Rivayet için bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 112-113; Suyûtî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 77-78.

349. el-Mâide 5/18.

350. en-Nisâ 4/49-50.

351. el-Mâide 5/41, 64; Ayrıca, Yahûdilerin bozguncu, kinli ve koğuculuk yapan bir tâife olduklarını anlatan rivayet için bkz. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, II, 204.

352. el-Bakara 2/60; el-A'râf 7/74.

353. Âl-i İmrân 3/100.

354. Âl-i İmrân 3/113.

355. bkz. msl. el-Mâide 5/51, 82.

yüzünden Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın evrenselliğini inkâr etmişlerdir³⁵⁶. Böyle oluşları onların ırkçı bir zihniyete sahip olmalarından kaynaklanmış olsa gerektir³⁵⁷.

Kur'an, Yahûdiler'in peygamberlere karşı aşırı derecede amansız ve azgın davrandıklarını belirtmiştir. Şöyle ki onların peygamberlerin getirdikleri mucizeleri göstermeleri üzerine "Ne mucize gösterirsen göster biz sana inanmayacağız" dedikleri bir gerçektir³⁵⁸. Aynı zihniyete sahip Yahûdiler Hz. Peygamber'i "kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları" halde onu inkâr etmeye kalkışmış küçümsetici davranışlarda bulunmuşlardır³⁵⁹.

Yahûdiler Kur'an hususunda tartışmış, Tivrattan sonra her hangi bir kitabın nâzil olmadığını iddia etmiş³⁶⁰ ve Kur'an'ı sırf kıskançlıklarından dolayı inkar etmişlerdir.³⁶¹ Kur'an onların bu çirkin iftiralarını reddetmiştir³⁶².

Yahûdiler âyetlerde dünyaya, servete ve zenginliğe düşkün olarak nitelendirilmişlerdir³⁶³. Cimridirler, insanlara da cimriliği emrederler³⁶⁴. Onlar Allah hakkında uygun olmayan sözler söylemişler. "Allah'ın eli bağlıdır"³⁶⁵, "Allah fakirdir biz zenginiz"³⁶⁶ demişlerdir.

Kur'an'da Ehl-i Kitab'ın Yahûdiler gibi eleştirilen bir diğer mensubu ise Hristiyanlardır.

2. Hristiyanlar-Nasârâ

Ayetlerde Hz. İsa'ya nisbet edilen ve kutsal kitaplarının İncil olduğu anlaşılan Hristiyanlar³⁶⁷, onların tutum ve davranışlarından daha çok ehl-i kitap kavramı içerisinde genelleme yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerîm; Yahûdileri, ehl-i kitap kavramı dışında geniş ve ayrıntılı bir şekilde tanıttığı kadar Hristiyanları, onların

356. bkz. msl. el-Bakara 2/89.

357. M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Yahûdi ve Hristiyanlar*, s. 206.

358. bkz. msl. el-A'râf 7/132.

359. bkz. msl. en-Nisâ 4/44.

360. İbn Hişâm, a.g.e., II, 211.

361. el-Bakara 2/89.

362. en-Nisâ 4/163-165.

363. el-Bakara 2/96.

364. en-Nisâ 4/37-38.

365. el-Mâide 5/64.

366. Âl-i İmrân 3/181.

367. bkz. msl. et-Tevbe 9/30; el-Hadîd 57/27.

karakterlerini ve vasıflarını açıklayarak tanıtmıyor. Kur'an'da Hristiyanlardan daha çok "Nasârâ" ve "Nasrâniyyûn" olarak bahsedilmektedir³⁶⁸.

Kur'an'da Hristiyanlar'ın Allah'a din öğretircesine ibadetlerde bir takım tahrifler yaptıkları³⁶⁹ ve daha sonra onlara da uymayarak saptıklarından³⁷⁰ söz edilmektedir. Allah'ın aşırılığa gitmemeleri için kendilerini ihtar etmesine³⁷¹ rağmen Hz. İsa ve Meryem'i bulundukları konumlardan çıkarıp Allah'a ortak koşarcasına tanrılaştırdıkları ve bu sebepten kınandıkları³⁷² haber verilir. Ayrıca Ehl-i kitap olarak yahûdilerle birlikte İslâm'a karşı direnmelerinin³⁷³ yanı sıra kendi aralarında da birbirlerini çekemedikleri³⁷⁴ anlatılır. Mü'minlere, Yahûdiler gibi Hristiyanları da dost edinmemeleri tavsiye edilmiş³⁷⁵, fakat Yahûdileri dost edinmelerinden kesinlikle sakındırıldıkları halde Hristiyanların dostluk bakımından inananlara daha yakın olduklarına da dikkat çekilmiş ve onlarla dostluk yapılmasına daha musamahakar bakılmıştır³⁷⁶.

Âyetlerde Hristiyanlar'ın da nübüvvete karşı direndiklerine işaret edilmiştir. "Onlar yalnızca kendilerine ilim geldikten sonra aralarında (doğan) çekememezlikten dolayı ayrılığa düştüler."³⁷⁷ Yahûdiler gibi onlar da "Hristiyan olmayan kimse cennete girmeyecek"³⁷⁸ diyerek inananları azdırmaya çalışmışlardır. Bununla kalmayarak "Allah üçtür", "Allah üç taneden biridir", "Allah ancak Meryem oğlu Mesîh'tir", "Allah Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" gibi iddialara kalkışmışlardır³⁷⁹.

B. Diğerleri:

Kur'an'da nübüvvete karşı direnen farklı din ve inanç grupları içerisinde zikredilmesi mümkün gözüken üç grup daha vardır ki bunlar Sâbîler, Mecûsîler, zamanı ve tabiat

368. bkz. Abdülbâkî, a.g.e., "nsr" md., s. 875.

369. Din adamlarını Rab edinmişlerdir. bkz. et-Tevbe 9/31.

370. el-Hadîd 57/27.

371. en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/77; Bu ihtar bazan "ehl-i kitap" kavramına hitaben yapılmıştır. Nitekim ayetlerden her toplumda ilahlaştırma ve putlaştırma olmuştur. Bu konuda âyetler için bkz. msl. et-Tevbe 9/30; Sebe' 34/40; Nûh 71/23.

372. el-Mâide 5/72, 116; et-Tevbe 9/30.

373. bkz. msl. el-Bakara 2/111, 135, 140; el-Mâide 5/18.

374. bkz. msl. el-Bakara 2/113.

375. el-Mâide 5/51.

376. el-Mâide 5/82.

377. eş-Şûrâ 42/14.

378. el-Bakara 2/111.

379. el-Mâide 5/17, 72, 73.

olaylarını mutlak olarak kabul eden "Dehrî"lerdir. Sâbiî ve Mecûsî isimleri Kur'an'da geçmekte ve fakat zikrolundukları ayetlerde bu isimlerle kimlerin veya hangi inanca sahip olanların kastedildiği anlaşılmamaktadır. Sadece ayette onların yahûdi, hıristiyan, mecûsî ve müşriklerden ayırddilmesi dikkat çekicidir. Dehrî ismi ise Kur'an'da bir din grubu olarak açıkça geçmemektedir. Bu isim âyetteki ifadelerinden hareket edilerek onlara verilmiştir.

1. Sâbiîler

Sâbiî ismi Kur'an'da üç kez geçmektedir³⁸⁰. Elmalılı ayette diğer din mensuplarından ayırddilmesi sebebiyle "sâbiîler, serâheten şirk iddiasında bulunmayanlardır"³⁸¹, "önce zikri geçen dinlerden hariç olanlardır"³⁸² diyor.

Üç ayette konu edilen Sâbiîler'in yahûdi ve hıristiyan dinleri gibi ehl-i kitapla beraber zikrolunması Sâbiîlerin de diğer dinler gibi birer din olduğunu ve onlarla aynı statüde tutulduğunu gösterir³⁸³. Nitekim buradan "Kur'an-ı Kerîm'in muhâtap olarak karşısına aldığı Sâbiîler'in, yine Kur'an'ın ifadesinden anlaşılacağı üzere hususi dinleri olan bir cemaat oldukları ve zaman geçtikçe inkiraz buldukları"³⁸⁴ kanaatine varılabilir. Sâbiîlerin hüviyetleri hakkında İslâm âlimlerinin çok karışık ve bazen birbirine zıt fikirleri vardır³⁸⁵. Konunun gayesini açacağı için bu görüşlere burada yer verilmeyecektir.

Kur'an, kitap mensupları Yahûdiler ve Hıristiyanlar kadar Sâbiîleri anlatmamıştır. Ayetlerde onların iyi veya kötü her hangi bir yönü açıklanmamakta, fakat bunun yanında yine aynı ayetlerden onların doğru iman sahipleri olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim ayetlerde Allah gerçek iman edenler olurlarsa onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir vadinde bulunarak onları hakıyla iman etmeye davet ediyor³⁸⁶. Yine Sâbiîlerin diğer din mensupları gibi Hz. Muhammed'e inanmaları gerektiğini Kur'an

380. el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69; el-Hacc 22/17.

381. Elmalılı, a.g.e., IV, 3390.

382. Elmalılı, a.g.e., I, 371.

383. İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerîm ve Sâbiîler", *AÜİFD*, X, 116.

384. Elmalılı, a.g.e., II, 1751.

385. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 103-104; Râzî, a.g.e., I, 548-549; Ebu Hayyân, *Tefsîru Ebi Hayyân*, I, 239; Zemahşerî, a.g.e., I, 87; el-Hâzin, *Lubâbu't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl*, I, 52; el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 86; İbn Kudâme, a.g.e., X, 568; Hamidullah, a.g.e., I, 699.

386. bkz. msl. el-Bakara 2/62.

isimlerinin zikredildiği âyette vurgulamaktadır³⁸⁷. Buradan Sâbîler'in de ulaştıkları peygamberlere hakkıyla iman etmeyen veya zamanında iman edip de daha sonraları giderek çeşitli sebeplerden peygamberlerin yolundan sapan bir grup olduğu kanaatine varılabilir³⁸⁸.

2. Mecûsîler

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir kez geçmektedir³⁸⁹. İslâm alimleri Mecûsîleri ateşe tapan, yakın akraba evliliğini helal sayan, suya ve toprağa kutsallık atfeden din mensupları olarak tanıtır³⁹⁰. Ayetlerde diğer din gruplarıyla bir arada zikredilişleri mecûsîlerin de sâbîler gibi farklı bir dinî cemaat olduklarını açıkça göstermektedir. Sâbîlerden farklı olarak İslâm alimleri ayetlere ve hadislerle isnad ederek Mecûsîlerin ehl-i kitap olmadıklarını söylemişlerdir³⁹¹. Fakat dinlerinin kurucusu olarak bilinen inandıkları bir peygamberleri-Zerdüşt-ve onun yazdığı bir kitapları-Avesta-varır³⁹². Mecûsîler, bozuk inanç yapısı itibariyle Sâbîlerle ortak özelliklere sahip dinî bir gruplanma kabul edilirse onlar için de yine ayetlerden hareketle sâbîler gibi "aleyhte tavır takınan grup" fikrine varılabilir. Ayrıca zikredildiği âyette nübüvvete karşı direnme gibi her hangi bir eylemlerinin olduğunu söylemek mümkün değildir, fakat Hz. Muhammed'in İslâm'a davet ettiği mecûsî olan Sasânî kisrasına gönderdiği davet mektubunun hitap şeklinin imparatorluk makamının saygınlığına uygun düşmediğini bahane ederek küstahca vesikayı yırtması gibi vukû bulan tarihi olaylar³⁹³ onların da direnen gruplardan olduğunu kanıtlar gözükmektedir.

3. Dehrîler

Ayrıca Kur'an'da bir grup inkârcı insanlardan daha bahsedilmektedir. Bu insanlar "Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman-dehr

387. Arabistanda ölmüş bulunan bu dinin mensuplarının-Sâbîlerin Resûlullah döneminde Irak'ta ortaya çıktığı bilinmektedir. bkz. Hamidullah, a.g.e., I, 699.

388. Elmalılı, a.g.e., II, 1751.

389. el-Hacc 22/17.

390. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firâk*, s. 286; Ayrıca bkz. Hamidullah, a.g.e., I, 697-698.

391. bkz. İbn Kayyim, a.g.e., II, 434; Cessâs, a.g.e., III, 327; İbn Kudâme, a.g.e., X, 570; Kurtubî, a.g.e., XII, 23.

392. eş-Şehristânî, a.g.e., I, 239.

393. Bu konu için bkz. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 138.

helâk eder" diyorlar³⁹⁴. Böyle söylemekle onlar Allah'ın peygamberler vasıtasıyla bildirdiği iman esaslarını, olayları zamanın hükmüne dayandırarak kökünden inkâr etmiş olurlar. Ayetten bu tip insanlarla kimlerin kastedildiği anlaşılmamaktadır. Ayetin siyak sibakında onların vasıfları ve direniş sebepleri de anlatılmaktadır. Onlar hevâ ve hevesine uyan³⁹⁵, batıla sapan³⁹⁶, kibirli³⁹⁷, alaycı³⁹⁸, dünya hayatına düşkün³⁹⁹ ve en başta inkârcı⁴⁰⁰ bir fırka olarak nitelendirilmişlerdir. Bu insanların kıyamet ve ahiret inancını nasıl inkâr ettikleri ayette şöyle ifade edilmektedir:

" 'Allah'ın vâdi gerçektir, kıyamet gününde şüphe yoktur' dendiği zaman: Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; (onun hakkında) kesin bir bilgi elde etmiş değiliz, demiştiniz."⁴⁰¹

"Onlara açıkça âyetlerimiz okunduğu zaman: Doğru sözlü iseniz atalarımızı getirin, demelerinden başka delilleri yoktur."⁴⁰²

Dehri-zamanı mutlak olarak kabul eden bu fırkanın söz konusu edildiği ayetin "Bizi ancak zaman-dehr helak eder" kısmı, buradaki "dehr"⁴⁰³ kelimesi ve sahip oldukları dehrî düşünce önem arz etmektedir. Öncelikle ayetin Hz. Muhammed'e hitaben söylendiğini dikkate alarak İslamdan önce bazı Câhiliyye Arapları arasında dehrî düşünce sahiplerinin var olduğu söylenebilir. Ayrıca "İslâm âleminde genel olarak ateist ve materialist düşünce akımlarını temsil eden ve düşüncelerinin, ana hatları itibarıyla ayette belirtilen dünya görüşüne uygun düşen Dehriyye'nin isimlendirilmesinde dehrî düşüncenin etkili olduğu kanaatine varılabilir."⁴⁰⁴

III. ŞAHISLAR

Kur'ân-ı Kerîm'de Nübüvvet müessesesinin getirdiği temel prensipleri inkâr eden ve insanları tevhid inancından uzaklaştırmaya sebep olan bazı fertlerden ve onların

394. el-Câsiye 45/24.

395. el-Câsiye 45/23.

396. el-Câsiye 45/27.

397. el-Câsiye 45/31.

398. el-Câsiye 45/33, 35.

399. el-Câsiye 45/35.

400. el-Câsiye 45/31.

401. el-Câsiye 45/32.

402. el-Câsiye 45/25.

403. "Dehr" âlemin vücûdunun başlangıcından nihayetine kadar olan müddetin ismidir. el-İsfahânî, a.g.e., s. 319; "Dehr" âlemin bekâsının adıdır. Elmalılı, a.g.e., V, s. 4322.

404. Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", D/İA, IX, 107.

maksatlarına ulaşmak uğruna yaptıkları fiillerden bahsedilir. "Şahıslar" kısmında ele alınacak olan bu fertler "Sosyal baskı grupları" ve "Farklı din ve felsefe grupları"nın öncüleridir. Kur'an'da, bizzat isimleri zikredilen şahısların kimlikleri ve eylemleri sergilendiği için bunların ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre ilahî emre itaat etmeyen ilk kişi şeytandır. O yaratıldığı madde itibariyle kendinden aşağı bir statüde gördüğü Adem'e secde etmekten kaçınmış ve böylece Allah'ın emrine karşı çıkmıştır. Bilindiği üzere bu direniş insanların dünya şartlarıyla bilebileceği bir alemde zuhûr etmiş değildir. Bu sebepten de her ne kadar şeytan hem Allah'a, hem de onun yer yüzünde halifesi olarak yarattığı insana ilk itiraz eden bir varlık olarak karşımıza çıkmaktaysa da "Nübüvvet'e karşı direnen şahıslar" başlığı altında müstakil olarak ele alınmamıştır.

A. Firavun⁴⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'de Firavun'la ilgili ayetler tekrarlarla birlikte yetmişdört defa geçer.⁴⁰⁶ İlgili ayetlerde onun etrafında oluşan birkaç grubun olması dikkat çeker. Kur'an'ın ifadesiyle "peygamberlerine karşı grup oluşturan kavimler vardır."⁴⁰⁷ Firavun'un kavmi ise kendi içinde bir kaç grup oluşturmuştur. Bazan ayetlerde bu toplulukların genel olarak "kavmi Firavun" diye adlandırıldığı yine ayetlerden anlaşılmaktadır⁴⁰⁸. Kavmi Firavun

405. Firavun'un bir şahıs ismi olmaması muhtemeldir. Zira kaynaklarda Firavun'un Eski Mısır hükümdarına verilen bir ünvan olduğu hakkında rivayetler vardır. Firavunlar, yaptıkları zulüm sebebiyle zaman geçtikçe sembolleşerek kötü bir insan tipini oluşturmuştur. Firavun hakkında geniş bilgi için bkz. A.J. Wensinck, "Firavun", *E/2*, II, 917-918; krş. Ö.F. Harman, "Firavun" md., *DİA*, XVI, 118-121.

406. el-Bakara 2/49, 50; Âl-i İmrân 3/11; el-A'râf 7/103, 104, 109, 113, 123, 127, 130, 137, 141; el-Enfâl 8/52, 54; Yûnus 10/75, 79, 83, 88, 90; Hûd 11/97; İbrâhîm 14/6; el-İsrâ 17/101, 102; Tâhâ 20/24, 43, 60, 78, 79; el-Mü'minûn 23/46; eş-Şuarâ 26/11, 16, 23, 41, 44, 53; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/3, 4, 6, 8, 9, 32, 38; el-Ankebût 29/39; Sâd 38/12; el-Mü'min 40/24, 26, 28, 29, 36, 37, 38, 45, 46; ez-Zuhrûf 43/46, 51; ed-Duhân 44/17, 31; Kâf 50/13; ez-Zâriyât 51/38; el-Kamer 54/41; et-Tahrîm 66/11; el-Hâkka 69/9; el-Müzzemmil 73/15, 16; en-Nâziât 79/17; el-Buruç 85/18; el-Fecr 89/10.

407. Sâd 38/12-13; Kâf 50/12-14.

408. el-A'râf 7/137; Tâhâ 20/79; eş-Şuarâ 26/11; en-Neml 27/12; Sâd 38/12; ed-Duhân 44/17.

ise "âl-i Firavun"⁴⁰⁹, "mele'-i Firavun"⁴¹⁰ ve "cünud-u Firavun"⁴¹¹ diye adlandırılan gruplardan oluşur.

Kur'an'da Hz. Musâ nasıl büyük bir Peygamber olarak tanıtılıyorsa, yaptığı kötülüklerden dolayı ismi çoğu zaman onunla beraber zikredilen Firavun da her zaman Hz. Musâ'nın karşısına çıkan ve kendisine bağlı gruplarla birlikte ona karşı savaşan⁴¹² büyük zalimlerden⁴¹³ biri ve zorbalık⁴¹⁴ ve azgınlık⁴¹⁵ simgesi olarak tanıtılır. Bu vasıflarla Firavun, Kur'an-ı Kerim'de kendisinden bahseden ayetlerin çokluğu ve bu ayetlerde zikredilen inatçı tavrı ve tâviz vermeden son nefesine kadar direnme şekli ve sebebiyle nübüvveti karşı direnenler içerisinde önemli bir yer tutar.

Firavun'un Hz. Mûsâ ile karşılaşmasını ve tartışmasını anlatmadan önce onun ülkesinde kurduğu hakimiyetin, bunu korumadaki siyasetinin ve bundan doğan kibrinin anlatılmasında fayda vardır.

Ayetlerden Firavun'un Mısır hükümdarlarından olduğu anlaşılmaktadır⁴¹⁶. Çok zengindir ve her türlü imkana sahiptir⁴¹⁷. O kadar ki bu imkanlar yani hazineler ve makamlar onu şımartmıştır. Hz. Mûsâ'nın "Rabbimiz! Sen Firavun'a ve ileri gelenlerine dünya hayatında süsler ve nice mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan saptırmaları için mi?"⁴¹⁸ tarzındaki sözleri, onun ve etrafında bulunanların şımarıklığını, zenginliklerini ve azgınlıklarını ortaya koyar. Zenginliğinden ötürü azgınlıktan Firavun, ülkesinde halkını küçümsemiş, sömürmüş, böylece servetini artırmış ve onu garanti altına almıştır. Firavun'un zenginliğinin kaynağına gelince Hz. Musâ ile karşılaşmalarının birinde anlatıldığı üzere "İsrailoğullarını kendisine köle etmesinden"⁴¹⁹ olsa gerektir. Ayrıca Firavun, büyük binaların sahibi olarak nitelendirilmektedir⁴²⁰. Firavun'un, hakim olduğu

409. el-Bakara 2/49, 50; Âli İmrân 3/11; el-A'râf 7/130, 141; el-Enfâl 8/52, 54; İbrâhâm 14/6; el-Kasas 28/8; el-Mü'minûn 40/28, 45,46; el-Kamer 54/41.

410. el-A'râf 7/103, 109, 127; Yûnus 10/75, 83, 88; Hûd 11/97; el-Mü'minûn 23/46; el-Kasas 28/32,38; ez-Zuhrûf 43/46.

411. Yûnus 10/90; el-Kasas 28/5, 6,39; Tâhâ 20/79.

412. el-Müzzemmil 73/15-16.

413. et-Tahrîm 66/11.

414. ed-Duhân 44/30-31.

415. Yûnus 10/83 en-Nâziât 79/17; Tâhâ 20/24,43,79.

416. el-Kasas 28/4; ez-Zuhrûf 43/51.

417. eş-Şuarâ 26/57-59; ez-Zuhrûf 43/51-53; ed-Duhân 44/25-27.

418. Yûnus 10/88.

419. eş-Şuarâ 26/22.

420. el-Fecr 89/10.

topraklarda izzet ve şerefine yemin edildiği⁴²¹ de onun ülkedeki hükümrانlığının nihâi noktada olduğunu gösterir.

Firavun aynı zamanda bir siyasetçidir⁴²². Zenginliğinden ötürü kibirli ve azgın olan Firavun, siyasetinde de zorba ve amansızdır⁴²³. O, ülkeye hakim olmuş⁴²⁴, bu otoriteyi kaybetmemek için her yola ve siyasete baş vurmuştu. Hanımı Hz. Âsiye'ye karşı bile acımasız davranmış olduğu hanımının yakınmasından da anlaşılır⁴²⁵. Otorite ve krallığını korumadaki en önemli siyaseti ise gittikçe nüfuzunun çoğalmasıyla kendisine karşı güç oluşturabileceğinden endişelenerek İsrailoğullarının erkeklerini öldürtme, kadınlarını ise sağ bırakma⁴²⁶ uygulamasıdır. Bundan başka günlük hayatlarında da halkı gruplara bölerek, onları çeşitli ağır işlerde çalıştırmıştır⁴²⁷. Böylece onları küçük düşürerek baskı altında tutmuş olması da onun uyguladığı en önemli siyasetlerdendir. Ayrıca Hz. Musa'nın mucizeleri karşısında yenik düştüğünde "Bunlar bizi öfkelenen döküntü azınlıklardır; hepimiz tedbirli olmalıyız demeleri üzere şehirlere haberciler göndermiş"⁴²⁸, onları öldürmek için hazırlıklar yapmıştır. Askerlerine ve hükümrانlığına güvenerek⁴²⁹ yaptığı bu iş onu büyüklük taslamaya sevk etmişti⁴³⁰.

Kur'an-ı Kerim'de Firavun'dan bahseden ayetlerden onun diğer vasıflarını da çıkarmak mümkündür. Ayetlerden Firavun'un zenginlik ve otoriteden kaynaklanarak onun alaycı⁴³¹, zalim⁴³², kibirli⁴³³, zorba⁴³⁴, azgın⁴³⁵, inkarcı⁴³⁶, ilahlık taslayan⁴³⁷ biri olduğu anlaşılır. Böylece Firavun nübüvvete karşı direnmede direnen grupların ve şahısların bütün vasıf ve özelliklerini kendinde toplar. Zira o, hem kavminin mele'i,

421. eş-Şuarâ 26/44.

422. Tâhâ 20/51.

423. et-Tahrîm 66/11.

424. el-Kasas 28/4.

425. et-Tahrîm 66/11.

426. el-Kasas 28/4.

427. el-Kasas 28/4.

428. eş-Şuarâ 26/53-56.

429. ez-Zâriyât 51/39.

430. el-Kasas 28/39.

431. ez-Zuhruf 43/47.

432. en-Neml 27/14 el-Mü'min 40/25.

433. el-Mü'minûn 23/45-46; en-Neml 27/14; el-Kasas 28/39; en-Nâziât 79/21.

434. Yûnus 10/83; ed-Duhân 44/30-31.

435. Tâhâ 20/24, 43, 79; eş-Şuarâ 26/10-11; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/4, 32; en-Nâziât 79/17.

436. el-Enfâl 8/52, 54; Âl-i İmrân 3/11.

437. en-Nâziât 79/23-24.

zenginlik ve azgınlığına göre mütrefi, bütün bu zenginlik ve otoriteden kaynaklanan kibir vasfına göre de müstekbiri idi.

Firavun'un Hz. Mûsâ ile karşılaşması üç aşamada gerçekleşmiştir. Sözlü münazara yapılan birinci aşamada "Ben alemlerin Rabbi'nin elçisiyim" diyen Hz. Musâ'yı ilk önce hafife alarak gülen⁴³⁸ ve "sen delisin" veya "size gönderilen bu Peygamberiniz delidir"⁴³⁹ diyen Firavun onun "İsrailoğullarını benimle bırak" demesi üzerine endişelenmiş ve Hz. Mûsâ'nın getirdiği ilkelerle hakimiyetinin sarsılacağını anlamış olmalıdır ki önce statüyü ortaya koymuş ve peygamberliğine itiraz ederek ona karşı çıkmıştır⁴⁴⁰. Ayrıca onun yaptığı sözlü itirazlardan birisi de kendisine mucize ile gelen ve isteği üzerine mucize gösteren⁴⁴¹ Peygamber'i "sen büyülenmişsin"⁴⁴² diye susturmaya çalışmıştır. Firavun başka bir münazarada Hz. Musa'yı hanedanında büyüttüğünü vurgulamış bunun 'bedeli' olarak onun "yapacağını yapıp"⁴⁴³ kaçtıktan sonra şimdi de kendisine karşı geldiğini, ülkede hakimiyeti ele geçirmeye çalıştığını⁴⁴⁴ beyan etmiş böylece onu kavmine azgın ve nankör biri olarak göstermek istemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ortaya koyduğu ayetlerden hareketle Firavun'un Hz. Musâ'ya karşı tutumunun ikinci aşamasının fiili direnmeye yönelik olduğu görülür. Nitekim o, yaptığı sözlü uyarılarının bir etkisi olmadığını görünce iktidarının tehlike altına girebileceği düşüncesiyle bir takım gösteriler yaparak inanmak isteyenleri bir az daha oyalamaya çalışmıştır. el-Mü'min sûresinin 36-37. âyetlerinde Firavun'un veziri Hâmân'la işbirliği yaparak kavimlerine kendi görüşlerinin doğru, Mûsâ'nın getirdiklerinin ise yalan kendisinin ise yalancı olduğunu ispat etmeye koyuldukları beyan edilir. Kurduğu tuzağı boşa çıkan Firavun⁴⁴⁵ bunula kalmayarak ikinci bir taktik uygulamaya koyulur. Mısırda o dönemde sihirin yaygın olduğu ve gücüne inanıldığı ayetlerden çıkarılan bir sonuçtur. Zira ilgili ayetten de anlaşılacağı gibi Firavun, sihir alanında kendilerini yetiştiren sihirbazlardan yararlanıp Hz. Musâ'yı bu yolla tekzib etmeyi de denemiştir⁴⁴⁶. Fakat Firavun bu taktiğinde de başarıya ulaşamamıştır. Maksudı her ne yolla olursa olsun Peygamber'e üstün gelmek olan Firavun, Hz. Mûsâ'ya üstün gelmeleri halinde,

438. ez-Zuhruf 43/47.

439. ez-Zâriyât 51/38-40; eş-Şuarâ 26-27.

440. ez-Zuhruf 43/51.

441. el-A'râf 7/104-106.

442. el-İsrâ 17/101.

443. eş-Şuarâ 26/18-19.

444. eş-Şuarâ 26/20-24.

445. el-Mü'min 40/37.

446. eş-Şuarâ 26/53; Tâhâ 20/60.

sihirbazlara, kendisine yakın olacakları va'dinde bulunmuş⁴⁴⁷, fakat gerçek ortaya çıktığı zaman her kesin gözü önünde kendisi yenik düşmüştür⁴⁴⁸. Sihrin her hilesini bilen, bu hususta kendilerini aşan birisinin olmadığını düşünen ve buna göre de her kese meydan okuyan tecrübeli sihirbazlar, Musâ (a.s.)'nın yaptıklarının bir sihir olmadığını hemen anlayıp iman etmişlerdi⁴⁴⁹. Bu bir kısım sihirbazın iman etmesi üzerine kavmin tamamının iman edeceğinden endişelenen ve saltanatının iyice tehlike altına girdiğini anlayan Firavun, kavmin geri kalan kısmını korku altında tuta bilmek için tehdid yöntemini kullanmıştı. Ben size izin vermeden nasıl iman ettiniz⁴⁵⁰ diye memleketinde insanları baskı altında tutmuş ve otoritenin, her hangi bir konuda verilecek bütün kararların kendisine ait olduğuna dikkat çekmiştir. Âyetin devamında meskenlerini kaybetme korkusunu insanlarda uyandırma teşebbüsüne girişildiğine ilişkin bir işaret vardır⁴⁵¹. Her kesin gözü önünde düştüğü bu durumdan bir az da zulmetme korkusuyla kurtulmak istemiş, o sırada iman edenlere, sanki başkalarına da "'benden izinsiz' iman ederseniz akıbetiniz böyle olur" diyerek ibret almaları için, "ellerinizi ve ayaklarınızı çarpazlama keseceğim; sonra hepinizi birden asacağım"⁴⁵² tehdidinde bulunmuş, kendisini tevhide çağıran Hz. Musâ'ya da "eğer benden başkasını ilah edinirsen, seni mutlaka zindana atılanlardan ederim"⁴⁵³ demiştir. eş-Şuarâ sûresinin 29. âyetinin devamında Hz. Musa'nın "sana apaçık bir mucize getirmiş olsam da mı?"⁴⁵⁴ demesi üzerine Firavun'un "eğer doğru söyleyenlerden isen haydi getir"⁴⁵⁵ diye karşılık vermesi onun mucizenin ne olduğunu bildiğini, fakat menfaatine uygun düşmediği için gördükten sonra onu inkar ettiğini gösterir. Nitekim onun Hz. Musa'ya "alemlerin Rabbi da nedir ey Musa?"⁴⁵⁶ diye sorması da anlatılan ilke hakkında anlayışı olmayıp da öğrenmek isteyen bir cahilin durumu gibi olduğunu söylemek çok zor gözükmektedir. Aslında Musa'yı test edercesine sorulan bu sorudan sonra Firavun, ondan kurtuluşun zorluğunu anlamış olmalıdır. Çüknü bu soruya verilen ve akıllıca olup Firavun'un ilahlık iddiasını hiçe

447. el-A'râf 7/113-114; eş-Şuarâ 26/41-42.

448. el-A'râf 7/118-119.

449. el-A'râf 7/120-121.

450. el-A'râf 7/123.

451. eş-Şuarâ 26/34-35.

452. el-A'râf 7/124; Tâhâ 20/71.

453. eş-Şuarâ 26/29.

454. eş-Şuarâ 26/30.

455. eş-Şuarâ 26/31.

456. Tâhâ 20/49.

çıkaran "Allah yerin ve göklerin, ve bu ikisi arasında bulunanların"⁴⁵⁷, "Eğer akledabiliyorsanız O doğunun ve batınını, sizin ve atalarınızın Rabbi'dir"⁴⁵⁸ cevabından sonra alaylı bir şekilde "İşitmiyor musunuz?"⁴⁵⁹ diye halkına sormuş ve "Ey kavmim Mısır toprakları altından akan ırmakları ile birlikte bana ait değil mi?"⁴⁶⁰ öyleyse "Ben sizin için benden başka ilah tanımıyorum?"⁴⁶¹ gibi anlamsız ve tehditkar bir iddiada bulunmuştur ki bu da bir sonuç vermeyince taktiğin son aşamasını uygulamaya geçmiştir.

Âyetlerde Firavun'un her kesin gözü önünde yenik düşmesinden sonra Hz. Musâ'ya değil de sihirbazlara ceza uygulamaya kalkışması çok dikkat çekicidir. Asıl maksadı Hz. Musâ'dan kurtulmak olan Firavun'un onun gerçekten Allah tarafından gönderildiğini anlamış olduğunu tesbit etmek mümkündür. Bu husus, olaydan sonra sihirbazlarla Firavun arasında geçen diyalogu sergileyen âyetlerden anlaşılabilir⁴⁶². Zira Hz. Mûsâ mucizeleri inkar eden Firavun'a "sen de muhakkak biliyorsun ki bunları, delil olarak göklerin ve yerin Rabbin'dan başkası indirmemiştir"⁴⁶³ demiştir. Ayrıca Firavun'un Peygamber'i küçümsemek amacı taşıyan bir konuşmasındaki "...Eğer doğru sözlü ise onunla beraber kendisine yardım edecek melekler gelmeli değil miydi?"⁴⁶⁴ ifadesinden onun Hz. Musâ'nın getirdiği ilkelerin yabancı ve yukarıda da zikredildiği üzere "Alemlerin Rabbi da ne demek?" sorusunun cahilane bir soru olmadığı açıkça ortaya çıkar. Buradan da şu sonuca varılabilir: Firavun, menfaatine uygun düşmediği için Hz. Musâ'ya iman etmemiştir. Aksi halde Musa'ya uygulamak istedikleri azabı duyan kendi içlerinden gizlice ona iman eden birisinin söylediği gibi⁴⁶⁵ "Rabbim Allah'tır, diyen birisini niçin öldürmeye kalkışsınlar? Halbuki peygamberlere düşen sadece uyarmaktır ve onlar bunun için hiçbir ücret de istememişlerdi"⁴⁶⁶.

457. eş-Şuarâ 26/24.

458. eş-Şuarâ 26/26, 28.

459. eş-Şuarâ 26/25.

460. ez-Zuhruf 43/51.

461. el-Kasas 28/38.

462. eş-Şuarâ 26/49-52.

463. el-İsrâ 17/102.

464. ez-Zuhruf 43/53.

465. el-Mü'min 40/28.

466. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/20; el-Mâide 5/92, 99; el-A'râf 7/62, 68; er-Ra'd 13/16, 40; İbrâhîm 14/52; en-Nahl 16/35, 82; en-Nûr 24/54; el-Ankebût 29/18; Yâsîn 36/17; eş-Şûrâ 42/48; el-Ahkâf 46/23, 35; et-Teğâbün 64/12.

Bütün denemeleri, baskı ve korkutmaları boşa çıkan Firavun bir an kendini kavmine onların iyiliğini isteyen birisi gibi göstermeğe çalışarak "ben size sadece kendi görüşümü söylüyorum ve size ancak kurtuluş yolunu gösteriyorum"⁴⁶⁷ demiştir.

Olayın son aşaması Firavun'un iktidardan düştükten sonra kendi hallerini düşünen ileri gelenler ve en başta Hâmân "Musâ'yı bırakacak mısın?"⁴⁶⁸ diye onun için de bir tedbir alması gerektiği hakkında düşünmesi gerektiğini hatırlatmasıyla başlar. Bu ihtarla olay artık zirve noktasına ulaşmış olur. Bundan sonra Hz. Musâ Allah'tan aldığı vahiy üzerine Mısır'ı terketmek için yola koyulmuştur. Fakat Firavun onun peşini bırakmamıştır. İsrailoğullarından bir grupla Mısır'dan çekip getmesiyle ülkesinde kaos yaşanacağını, kendisine karşı çıkan gruplar oluşacağını ve en önemlisi Hz. Mûsâ'nın gittiği yerlerde güç toplayarak savaş açabileceği korkusundan olmalıdır ki onu ve beraberinde götürdüğü İsrailoğulları'nı denizin kıyısında sıkıştırmıştır⁴⁶⁹. Fakat Hakkın kudret eli burada da Peygamberin yardımına yetişmiş,. Hz. Musa ve beraberinde İsrailoğulları denizi geçebilmiştir. Azgın Firavun ise inadının cezası olarak suda boğulmuş. Son anda iman etmesine rağmen sırf inadından ve mal ve servet uğruna Peygamber'e yaptıklarından dolayı Allah onun cesedini gelecek olan nesillere ibret almaları için koruyacağını beyan etmiştir⁴⁷⁰.

B. Kârun⁴⁷¹

Bu isim Kur'an'da dört kez geçer⁴⁷². İki âyette Kârun, Firavun ve Hâmân ile bir arada zikredilir. Âyetlerde Hz. Mûsâ'ya karşı inkârcı üçlü izlenimi sergileyen bu inkarcıların peygambere ve onun getirdiği hükümlere itiraz şekilleri anlatılır. Firavun ve onun "sadık kulu" olan Hâmân hakkında ve onların peygambere karşı tutumları hakkında daha önce bilgi verildiği için burada sadece nübüvvete karşı itiraz şekli ve sebebiyle onlarla aynı statüde olan Kârun ele alınacaktır.

Kârun da nübüvveti inakar eden model bir şahsiyettir. Âyetlerde Firavun'un Hâmân'la bir şehirde beraberce işbirliği içinde olduğuna temas edildiği halde, Kârun'un Firavun'la

467. el-Mü'min 40/29.

468. el-A'râf 7/127.

469. eş-Şuarâ 26/60-62.

470. eş-Şuarâ 26/64-68.

471. Hz. Mûsâ zamanında yaşamıştır. Onun kimliği hakkında çeşitli rivayetler vardır. Rivayetler için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 309-312.

472. el-Kasas 28/76, 78-79, 81; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/23.

aynı yerde yaşadığı ve peygambere karşı direnişde bir arada bulunduğuna dair bilgiler yoktur⁴⁷³. Kârun'un ismi geçen ayetlere bakıldığında Kârun'un şahsiyeti ve onunla ilgili olayların nerede ve ne zaman vuku bulduğu hakkında kesin bir fikir elde etmek mümkün değilse de, İsrailoğulları'nın kıssasını anlatan ilgili ayetler topluca ele alındığında olayın mekan olarak Firavun zulmünden hicret etmekle kurtulan Hz. Mûsâ ve kavminin yerleştiği yerde, zaman olarak ise Mısır'ı terk ettikten sonraki devrede vuku bulduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında mevcut ayetler onun hangi kavimden olduğu hakkında bilgi ihtiva etmemektedir.

Kârun da Firavun ve Hâmân karakterli bir tip olarak Hz. Musâ'nın getirdiği mesajları ve nübüvvetini kanıtlamak için kendisine verilen mucizeleri kibri⁴⁷⁴ yüzünden inkar etmiş ve bunları sihir diye adlandırmıştır⁴⁷⁵. Hz. Mûsâ'nın getirdiklerine karşılık ona tuzak kurmuş, hak geldiği zaman onu Allah katından geldiği ve hak olduğu için kabul etmek yerine "onların erkeklerini öldürün kadınlarını ise hayatta bırakın"⁴⁷⁶ diyerek rahatsız olduğu bu müesseseden ve onun getirdiği prensiplerden zor kullanarak kurtulacağını sanmıştı.

Âyetler Kârun'un Hz. Musâ'nın peygamber olarak gönderildiği toplumun-İsrailoğullarının despotçu ve ileri gelen zenginlerinden⁴⁷⁷ biri olduğunu ortaya koyar. Kavminin "şımarma, Allah şımaranları sevmez" diye onu uyarması da kibirli olduğunu ve mevkiini insanları ezmek için bir alet olarak kullandığını gösterir. Nitekim, onun kavmine karşı azgın olduğu ayette beyan edilmiştir⁴⁷⁸. Kavmini imrendirmek için onların karşısına bütün zenginliği ile çıkar, onları böyle bir siyasetle peygambere inanmaktan vaz geçirmeye çalışırdı⁴⁷⁹.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi peygamberlere inanmayan insanların mal ve servete düşkün oldukları bir vâkıdır. Onlar kendilerinde bulunan zenginliği bir lütuf olarak bilmezler, aksine zenginliklerinin sebebini çalışmalarına ve zengin olmanın yolunu bilmeye bağlayıp ve bu zenginliğe layık oldukları için zengin olduklarını düşünürler ve

473. Fakat kıssalardaki rivayetler Karun'un Haman gibi Firavun'un yakınlarından, işçilerinden olduğunu ortaya koyar. bkz. msl. Sa'lebî, *Kıssasul-Enbiyâ*, s. 213 vd.

474. el-Ankebût 29/39.

475. el-Mü'min 40/23; Mucizeyi sihir adlandırdığı rivayet için bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 178 Sa'lebî, a.g.e., s. 215.

476. el-Mü'min 40/24.

477. Tabatabâi, a.g.e., XVII, 327.

478. el-Kasas 28/76.

479. el-Kasas 28/79.

peşinden de kibirlenirler⁴⁸⁰. Halbuki bir zarara uğradıklarında güçsüzlükleri belli olur, Allah'a dua eder bu belanın başlarından giderilmesini isterler. Fakat böyleleri daha sonra tekrar kibirlenirler⁴⁸¹. Bunlar mal ve servet düşkünlerinin ortak özelliğidir⁴⁸². Karun da bu grubun bir "üyesi" olarak servetinin çokluğundan o kadar azgınlaşmış ki asıl zenginlik sahibi Allah'ı unutarak bu zenginliğe "kendisinde olan bir ilimle ulaştığını" söylemiştir⁴⁸³. Kur'an'da Firavun'dan sonra dünyaya tapanların ikinci tipik örneği olan Karun'un uğradığı bu bencillik hastalığı onun helakına sebep olmuştur⁴⁸⁴. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) Firavunu siyasî ve idari zulmün bir temsilcisi, Karunu ise ihtikar, mali ve iktisadi zulmün, sömürünün bir örneği diye kabul eder⁴⁸⁵.

C. Hâmân⁴⁸⁶

Hâmân'ın adı Kur'an'da altı yerde geçer⁴⁸⁷. Hz. Musa ile ilgili anlatımlarda Firavun ve Kârun'la birlikte yer alır. Kur'an'da zikredildiği kadarıyla Hâmân'ın Firavun'un etrafında bulunan, istişare edip tavsiyelerine kulak verdiği çok yakın kişilerden olduğunu söylemek mümkündür⁴⁸⁸. Âyetlerden hareketle Hâmân'a fikir danışıldığı için mele', kendine has askerleri ve otoritesi bulunmasına dayanılarak mütef, ilahi vahiy karşısındaki tutum ve davranışına bakılarak müstebkir grubuna dahil olduğu söylenebilir. Bu sebeple Kur'an'da Hâmân kral katında çok önemli kişi olarak anlatılır. Ayrıca kibirli ve azgın biri olarak tanıtılır⁴⁸⁹.

Nübüvvete karşı direnen biri olarak Hâmân'ın yaptıkları âyetlerde Firavun'un yaptıkları kadar belirgin bir şekilde verilmemiştir. Fakat isminin Firavun'la bir arada

480. el-Kasas 28/78; İbn Kesîr, a.g.e., I, 309-310.

481. ez-Zümer 39/49.

482. Tabatabâi, a.g.e., XVI, 77, 79.

483. el-Kasas 28/78.

484. el-Kasas 28/81.

485. Elmalılı, a.g.e., V, s. 3755.

486. Kur'an'da Firavun'la birlikte ismi zikredilen Hâmân'ın da Firavun gibi bir şahıs ismi olmadığı, Eski Mısırda Amon kültü rahiplerine verilen bir unvan olduğu söylenir. Şaban Kuzgun, "Hâmân", *DİA*, XV, 436-437; Kaynaklarda Hâmân'ın kimliği ve göreviyle ilgili olarak çeşitli rivayetler vardır. bkz. msl. İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, I, 185; Yahudi menşeli bilgilere dayanarak Eski Mısır tarihinde Amon kültü rahipleri, görevleri ve toplumdaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. msl. Sher Mohammed Syed, "Historicity of the Hamans Mentioned in the Qur'an and the Bible", *JRSP*, XXVI, sy. 3, s. 35-59

487. el-Kasas 28/6, 8, 38; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/23, 36.

488. el-Kasas 28/38; el-Mü'min 40/36.

489. el-Kasas 28/38; el-Ankebût 29/39.

zirkredilmesi⁴⁹⁰, Firavun'un yapacağı her hangi bir iş için zaman zaman onun tavsiyelerini alıp ve yardım istemesi⁴⁹¹ onun da Firavun'u destekleyerek yaptıklarında bir aracı rolünü oynaması⁴⁹² onların işbirliği içinde olduğunu ve dolayısıyla kötü işlere ortak olduğu için en az Firavun kadar inkarcı olduğunu gösterir. Hâmân'la Firavun'un yakınlığını ve her ikisinin işbirliği içinde olduğunu şu âyet açık şekilde gösterir: "Ey Hâmân! Bana bir kule yap, belki onunla göklerin kapılarına erişir ve böylece Musa'nın ilahını görürüm. Ben onun bir yalancı olduğunu zannediyorum."⁴⁹³ Âyetlerde Firavun'un kule yapması için Hâmân'a müracaatı ve Allah'ın Hz. Mûsâ'yı Firavun ve Karun'la birlikte Hâmân'a da göndermiş olmasını beyan etmesi⁴⁹⁴ onun Firavun'un yönetiminde Firavun'dan sonra önemli birisi olduğunu ortaya koyar. Buradan hareketle onun Firavun'un taşkınlıkta kendisine yardım eden baş veziri⁴⁹⁵ veya baş komutanı⁴⁹⁶ olduğu söylenirse de Kur'an'da onun vezirliğinden veya komutanlığından (bu mana çıkarılabilirse de) açıkça söz edilmez⁴⁹⁷. el-Kasas sûresi 6-8. âyetlerde Firavun, Hâmân ve bu ikisinin askerleri"nden bahsedilir. Bu âyet Firavun'un zaman zaman Hâmân'a emirler vermesinden⁴⁹⁸ Hâmân'ın Firavun'dan daha aşağı mertebede bir kişi olduğu veya askeri güç üzerinde emir sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da anlatıldığına göre Hz. Mûsâ tevhid inancını açıklamak için görevine başladığı zaman önünde ona karşı cephe alan ve "kötü davranışların sembol tipleri"⁴⁹⁹ olarak nitelendirilebilen Firavun, Hâmân ve Karun'u bulur. Onlar kendilerine gerçeğin bütün bilgilerini getirmiş olan peygamberi ilk etapta "gerçeği etkisiz hale getirmek için gerçeğe dayanmayan sahte bir yola başvurarak"⁵⁰⁰ onu "yalancı"⁵⁰¹ "sihirbaz", mucizelerini de "sihir"⁵⁰² diye nitelemişlerdir.

Attıkları bu iftiraların yayılması ile hiç bir sonuç elde edemeyince de insanları dine inanmaktan sakındırmak ve böylece kendi otoritelerini korumak için yaptıkları bu iftiralar

490. el-Kasas 28/6, 8; el-Ankebût 28/39; el-Mümin 40/23-24.

491. el-Mü'min 40/36.

492. eş-Şuarâ 26/35; el-A'râf 7/127.

493. el-Kasas 28/38, el-Mü'min 40/36.

494. el-Kasas 28/5-8; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/23.

495. Sâbûnî, a.e., II, 425.

496. Ebü'l-Leys es-Samerkandî, *Tefsîr tercümesi*, II, 1111.

497. Sâbûnî, a.g.e., II, 425; Şaban Kuzgun, "Haman", *DİA*, XVI, s. 437.

498. el-Kasas 28/38; el-Mü'min 40/36.

499. Vecdi Akyüz, a.g.e., s. 441.

500. Seyyid Kutub, a.e., VIII, 621.

501. el-Kasas 28/38; el-Mümin 40/36.

502. bkz. msl. el-A'râf 7/109; Tâhâ 20/63; eş-Şuarâ 26/34; el-Mü'min 40/24.

bir fayda vermediği zaman da toplumu kandıra bilmek için onların gözleri önünde Hz. Musâ'nın söylediklerinin yalan olduğunu ispat etmek üzere "yapmacık sahne" kurarak sonunda seyircilerinde hiç bir izlenim bırakmayan "tiyatro" oynamışlardır. Şöyle ki Firavun Hâmân'a alaylı bir ifade ile "Ey Hâmân, çamur üzerine bir ateş yak! Sonra da bana bir kule yap belki onunla göklerin kapısına erişir ve böylece Musâ'nın ilahını görürüm"⁵⁰³ demiştir. Bu oyunları da etkili olmayınca üzerindeki güçlerinden ve emir sahibi olmalarından yararlanarak zor kullanmaya ve korkutmaya başlamış, bununla da kalmayarak mü'minleri öldürmeye bile kalkışmışlardır⁵⁰⁴. Bu katı yürekli tutum kaba kuvvetin delil karşısında aciz kalıp, kanıtlarla aşağıladığında ve hakkın üstün gelmesinden korktuğu her yerde başvurduğu değişmez mantığıdır⁵⁰⁵.

D. Sâmirî⁵⁰⁶

Sâmirî ismine Kur'an'da üç kez Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak gönderildiği İsrailoğulları anlatılırken rastlıyoruz⁵⁰⁷. Bu ayetler, Sâmirî'nin kimliğini açıkca ortaya koymamakla beraber bu kelimenin bir şahıs ismi değil "samirilere mensup birisi" veya bir grup⁵⁰⁸ olduğunu gösterir. Nübüvvete karşı direnenler başlığı altında direnen gruplar değil de şahıslar arasında zikredilişinin sebebi kaynaklarda "Samiri"nin lakab olarak bir şahsa nisbet edilmesi görüşü ağır bastığı içindir⁵⁰⁹.

Kur'ân-ı Kerîm'deki Hz. Mûsâ'dan bahseden ve İsrailoğullarını anlatılan âyetler toplu bir şekilde incelenirse Sâmirî'nin Hz. Mûsâ'nın hayatında, Firavun'un Hz. Mûsâ ile İsrailoğullarını öldürmek için takib edip Mısır'dan sürgün ettikten sonra Mûsâ'nın Tur'a çıkmasının ardısıra gelen bir devrede zuhur ettiği görülür⁵¹⁰. Bu ismin nübüvvete karşı

503. el-Kasas 28/38.

504. el-Mü'min 40/24.

505. Seyyid Kutub, a.e., VIII, 622.

506. Samiri buzağıya tapan bir kavimden olup münafık birisi idi. Önceleri Hz. Musa'ya iman etmiş sonra insanları saptırmaya yeltenmiştir. Kur'an'da isminin geçtiği ayetlerden kimliği anlaşılmayan Samiri'nin kaynaklarda bazen yahudi menşeli haberlerden alınan bilgilere itimad edilerek Beni İsrailden Samiriler ailesine mensup olduğu anlaşılır. Samiri ismi, Samiriler ve onların ait oldukları bölge hakkında daha geniş bilgi için bkz. msl. Zemahşerî, a.e., II, 443 vd.; Sa'lebi, a.g.e., s. 208; İbn Kudâme, a.g.e., X, 568; Tabatabâi Samirinin İsrailoğullarından olduğunun belli olmadığını söyler, a.e., XIV, 204; Neccâr, *Tarihü'l-enbiyâ*, s. 216.

507. Tâhâ 20/85,87,95.

508. Tabatabâi, a.e., XIV, 192.

509. bkz. msl. Zemahşerî, a.e., II, 444.

510. el-Bakara 2/51, 54, 92, 93; en-Nisâ 4/153; el-A'râf 7/148; Sa'lebi, a.g.e., s. 208 vd.

direnen şahıslardan biri olarak ele alınması onun nübüvvetin getirdiği prensiplere karşı çıkararak inanma eyleminde olan insanları saptırmasıdır. O, İsrailoğullarını yaptığı altın buzağıya tapmaları gerektiğini telkin etmekle doğru yoldan saptırmıştır⁵¹¹.

İsrailoğullarının daha önce de peygamberleri Mûsâ'dan kendileri için bir ilah edinmesini ve bir müddet önce yaşayan putperest kavimler gibi putların etrafında toplanmalarını arzu etmişlerdi. Fakat Hz. Musâ onları bu tehlikeli durumdan alakoymuş ve son derece şiddetli olarak reddetmişti⁵¹².

Hz. Mûsâ'nın levhaları almak üzere Tur'a gittiği dönemde⁵¹³ Sâmirî adlı bu şahsın ruhunda şer duygular harekete geçmiş, uzun zaman nübüvvet kültüründen uzak kalmış olan⁵¹⁴ ve Hz. Mûsâ'nın getirdiği mesajların tamamen yerleşmediği bir devrede, zihinleri karmakarışık olan İsrailoğulları'nın bu halini istismar etmişti⁵¹⁵. O, ateşte eritilerek yapılan ve böğüren bir buzağı heykeli hazırlamış ve "sizin de Mûsâ'nın da ilahı budur, Musâ onu unuttu"⁵¹⁶ diyerek, insanların Allah'ın Hz. Mûsâ aracılığıyla gönderdiği tevhid inancından ayrılıp sapmalarını başarmıştır. O, buzağıyı göstererek "bu sizin de Musâ'nın da ilahıdır" demekle öncelikle Peygamber'in getirdiği prensip ve ilkeleri zedelemiş ve bir peygamberin tebliğinde yanıldığını, ayrıca "Mûsâ onu unuttu" demekle de peygamberin vahiyleri eksik tebliğ ettiğini ve tebliğinde unutkanlık söz konusu olduğunu iddia etmekle münafıklık yapmıştır.

İnananları saptırmaya yönelik bu davranışındaki maksadı soran Hz. Mûsâ'ya "nefsim böyle yapmayı bana hoş gösterdi" diyerek⁵¹⁷ cevap vermesi de ilginç olup, onun bu davranışında esaslı bir dayanağı olmadığını göstermektedir. Kavminin azdırılmasında üçüncü mesul şahıs olarak gördüğü⁵¹⁸ Sâmirî'ye Hz. Musâ bedduada bulunmuştur⁵¹⁹.

Bu olayın ayrıntıları mevcut ayetlerden anlaşılmamaktadır. Ayrıca Sâmirî'nin kavmin ileri gelen zenginlerinden veya zorbalardan olduğunu söylemek de mümkün değildir.

511. Tâhâ 20/85.

512. bkz. el-A'râf 7/138-140.

513. bkz. el-A'râf 7/143.

514. Yakub ve Yusuf (a.s.)'in vefatlarından sonra idarenin onların torunlarına geçmesi ve Musa (a.s.)'in risaletine kadarki devirde onun gönderilmesi için zaruri ortamı gerektiren sihir, kehanet, fesad ve zulmün genişlemesiyle ilgili bilgiler için bkz. Sa'lebî, a.g.e., s. 143

515. Taberî, *Tarih*, I, s. 249-250; Neccâr, a.e., s. 216.

516. Tâhâ 20/87-88.

517. Tâhâ 20/96.

518. Tabatabai, a.g.e., XIV, 191-194; Musa'nın kavminin azmasında sorumlu tuttuğu kişiler ve Samirinin sorumlu kişi olarak üçüncü olması hakkında krş. Ali Sayı, *Firavun, Haman ve Karun karşısında Hz. Musa*, s. 226-231.

519. Tâhâ 20/97.

Onun Hz. Musâ'nın kavmini saptırmadaki yöntemi sosyal "baskı" gruplarının yöntemlerinden farklıdır. Onlardan farklı olarak inananları zor kullanarak veya korkutarak inanmaktan vaz geçirmeye çalışmamıştır⁵²⁰. Âyetlerden çıkan sonuca göre Sâmirî'nin sadece usta bir dökümcü ve kurnaz bir yalancı⁵²¹ olduğu söylenebilir. Zira o ilginç bir ses çıkaran heykel yapmayı başarmış, bu heykelin ise kandırmaya çalıştığı toplumun Rabbi ve onun ses çıkararak canlı bir Rabb olduğuna inandırmakla onları saptırmıştır. Bu hileyle insanlar arasında kendine bir yer kazanmak istemiş de olabilir. Hz. Musâ'ya yaptığı açıklamada ise "onların görmediklerini gördüğünü ve elçinin ayağının izini gördüğü" hikayesini uydurarak kurtulmaya⁵²² ve zekasının altında yatan hiyleyi saklamaya çalışmıştır⁵²³.

"Elçinin izinden aldım" demesinden anlaşıldığına göre Sâmirî'nin Cebrâil'den haberi olduğu gibi bir ihtimal ortaya çıkar⁵²⁴. Fakat dediği gibi Cebrâil'i görmüş bile olsa (ki bunun bir yalan olduğu ortadadır, çünkü o zaman onun mübarek bir zat olması gerekirdi) bu inananları saptırması için bir sebep teşkil etmez. Hangi taraftan bakılırsa bakılsın onun asıl maksadının insanları saptırmak olduğu ortadadır.

E. Ebû Leheb⁵²⁵

Hz. Peygamber'in sunduğu mesajları yalanlayan Mekke'li müşriklerden Ebû Leheb'in kimliği ve nübüvvete karşı nasıl bir tepki gösterdiği isminin geçtiği Tebbet sûresindeki⁵²⁶

520. Kutub Seyyid, a.g.e., VII, 235.

521. Tâhâ 20/75, 96; Sâbûnî, a.g.e., II, s. 243-245.

522. Seyyid Kutub, a.g.e., VII, 236.

523. Bernard Heller, "Sâmirî", *İA*, X, s. 147.

524. Sâmirî'nin Cebrâil'i tanıdığı hakkında rivayetler için bkz. Zemahşerî, a.e., III, 282; Tabatabâi, a.g.e., XIV, 203; Sa'lebî, a.e., s. 208.

525. Hz. Muhammed'in amcalarından biri idi. Asıl ismi Abdüluzza b. Abdülmüttalib'dir. Ebû Leheb lakabıdır. "Leheb"ateş demektir. Ebû Leheb diye lakaplandırılması hakkında çeşitli rivayetler vardır. Rivayetler için bkz. msl. Zemahşerî, a.e., 240-241.

526. Tebbet sûresi Mekke'de Fâtihâ sûresinden sonra nazil olmuştur. Sûre Tebbet adıyla beraber "Leheb" ve "Mesed" olarak da bilinmektedir. Hz. Peygamber'e en yakınlarından başlayarak uyarması hakkında vahiy geldiğinde (eş-Şuarâ 26/214) etrafında bulunan insanları toplamış ve "size bu dağın arkasında düşman atlıları var dersem bana inanırmısınız" demesi üzerine onlar: "elbette, çünkü sen hiç bir zaman yalan söylemedin" demiş, Ebû Leheb ise onu kötülemiştir. Sûre de bu olay üzerine Ebû Leheb'i ve Peygamber'e karşı çıkmada ve eziyet etmede kendisine yardım eden karısını uyarmak ve akibetlerini beyan etmek üzere nazil olmuştur. bkz. msl. Zemahşerî, a.g.e., IV, 340; Tabatabâi, a.g.e., XX, 384, 386; Şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Muhammed (s.a.s.) ile Ebû Leheb arasında olan akraba bağlılıkları ve rivayetlerde zikredildiği üzere aralarında geçen bir

âyetlerde anlatılmamaktadır. Bu sûre sadece yaptığı amele karşılık olarak Allah'ın ona beddua ettiğini ve ateşe atılacağını haber vermektedir⁵²⁷. Ayrıca bu sûrede kendisiyle beraber cehenneme atılan ve orada onun ateşi için odun taşıyan eşinden söz edilmektedir. Bu da Ebû Leheb'in yaptıklarında tek olmadığını vurgulamakla birlikte âyette, eşinin ona yardım ettiği, bu sebepten de onunla beraber cehenneme gireceği ve bu dünyada kötülüklerine yardım ettiği gibi cehennemde de ateşini alevlendirmek için odun taşıyacağı beyan edilmektedir⁵²⁸. Yaptıkları hafife alınmayarak kendileri hakkında böyle uyarıcı bir sûrenin nazil olması amellerinin Allah'ın ve Resulü'nün hoşuna gitmeyen bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır.

Tebbet sûresinden Ebû Leheb için çıkarılabilen ikinci husus onun ve karısının⁵²⁹ zengin olduğudur⁵³⁰. Âyette yaptıklarına karşılık sahip olduğu zenginliğin kendisine fayda vermeyeceği bildirilir. Buradan hareketle zenginliğine güvenerek-önceki peygamberlerin zamanında zenginlerin yaptıkları gibi-onun da inkarcı tavır sergilediği, kibirlenmiş ve Hz. Peygamber'i hor görmüş olduğunu söylemek mümkündür⁵³¹.

F. Diğerleri:

Kur'ân-ı Kerîm'de nübüvvete karşı direnen şahıslar içerisinde ele alına bilecek bir çok şahıs daha vardır. İsmi anılmaksızın amellerinden bahsedilen bu şahıslar müfessirlerin üzerinde ittifâk ettiği rivayetlerden hareket edilerek tespit edilmektedir. "Diğer" başlığı altında zikredilişlerinin sebebi yukarıda vurgulandığı üzere isimleri zikredilmeksizin amellerinden söz edilmesidir. Bu şahısları Hz. Muhammed'e kadar (Önceki peygamberler

sıra olaylar sebebiyle kendisine muhalefet etmiştir. Fakat Araplardaki akrabalık duygusuyla bağdaşmayan bu muhalefet daha çok Benî Ümeyye'den Ebû Sufyân'ın kız kardeşi Ümmü Cemil ile evli oluşu ve onlardan esinlenmesi ile izah edilebilir. Geniş bilgi için bkz. msl. İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, s.126-127, 137-138; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 130-132; İbn Kesîr, a.g.e., III, 38-45; İbnü'l Esîr, a.g.e., II, 60-66.

527. Tebbet 112/1, 3.

528. Tebbet 112/4-5.

529. Rivayetlerde Ebû Leheb'in eşinin Mekke'nin ileri gelen zengin ailesinden olduğu bilinmektedir. İsmi Evra olan bu kadının; Kureys'in, içlerinden çıkan Peygamber'e karşı en çok tepki gösteren iki kabilesinden biri olan Ümeyyeoğulları'nın eşrafından Ebû Sufyân'ın kız kardeşi olduğu bilinmektedir. Ümmü Cemil künyesi ile tanınan bu kadın Peygamber (s.a.s.)'in yoluna dikenler koyar, onu fakirlikle ayıplar ve eşini ona karşı kızdırmak için koğuculuk yapardı. Ebû Leheb bu müşriklerle işbirliği içinde idi. bkz. İbn İshâk, a.g.e., s. 137-138; Zemahşerî, a.g.e., IV, 241; Tabatabâi, a.g.e., XX, 385.

530. Tebbet 112/2.

531. Tabatabâi, a.g.e., XX, 384.

döneminde) ve Hz. Muhammed döneminde Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri açık bir şekilde söylenmeyen inkârcılar olarak zikretmek mümkündür. Her ne kadar konu Kur'an'a dayalı bir çalışma ise de bu şahıslardan bazılarının ismi bazılarının da ameli tarih ve tefsir kitaplarına dayanarak çıkarılmaya çalışılacaktır.

1. Önceki peygamberler döneminde nübüvvete karşı direnenler

a. Nemrud⁵³²

Nemrud ismi Kur'an'da geçmez. Âyetlerde sadece onun amellerinden bahsedilmektedir⁵³³. İsmi zikredilmeksizin anlatılan Nemrud'un kimliği de âyetlerden anlaşılmamaktadır. Fakat mevcut âyetlerden Nemrud'un Hz. İbrahim'in devrinde yaşadığı, hükümdar olduğu, gönderilen peygamberi inkar ederek sözlü ve fiili kötülüklerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Hz. İbrahim'in kavmi ve Nemrud'la olan kıssasını anlatan âyetlere bakılacak olursa Nemrud'un ve kendisine bağlı olan kavminin vasıflarını tesbit etmek mümkün olur. Hz. İbrahim'in babası ile konuştuğu âyetten anlaşıldığına göre onlar putlara tapan müşrik bir topluluk idi⁵³⁴.

Kur'andaki âyetler ve mevcut rivayetler göz önünde bulundurulursa peygamberi ve en önemlisi onun getirdiği ilkeleri inkar ederek Allah'a karşı çıkan Firavun'la Nemrud'un yaptıklarının birbirinin tekrarı olduğu görülür⁵³⁵. Hükümdar olmalarından peygambere karşı yaptıkları muamele şekillerine ve sebeplerine kadar aynı çizgi üzerinde bulunduklarını söylemek mümkündür. En önemli benzerlikleri ise ikisinin de otoritelerini korumak için doğan çocukları acımaksızın öldürtmeleri ve ikisinin de ilahlık iddiasında bulunmalarıdır. Nitekim Firavun gibi Nemrud da tahtını tehlike altına sokacak çocuğun gelmesini engellemek için bir dizi tedbirler almış, fakat bunu engelleyememiş ve en ilginç

532. Kur'an'da geçmeyen bu isme kaynaklardan hareketle ulaşmaktayız. Kaynakların verdiği bilgilere göre Nemrud Babil hükümdarıdır. Kur'an'da zikredilen kötülüklerden daha çeşitlilerine yine kaynaklardaki bilgilerle ulaşılmaktadır. Nemrud hakkında daha geniş bilgi için bkz. msl., Taberî, *Tefsîr*, III, 16-17; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 147-149; İbnü'l Esîr, a.g.e., I, 94, 115-117; Sa'lebî, a.g.e., s. 73.

533. el-Bakara 2/258; el-Enbiyâ 21/68-69; el-Ankebût 29/24; Sâffât 37/95-97.

534. el-En'âm 6/74; Meryem 19/42; Ayrıca kaynaklardaki bilgiler için bkz. Sa'lebî, a.g.e., s. 74 vd.

535. Buradan hareketle Firavun'la Nemrud'u aynileştirmek mümkün gözükse de yaşadıkları zaman ve muhatap oldukları peygamberler açısından bunu söylemek zordur.

(tuhaf) olanı ise kendilerinin bile kuşkulamayacağı kadar yakında bir yerde, yani gözleri önünde yetişmiştir⁵³⁶.

Mevcut âyetlerden Hz. İbrahim'le Nemrud'un karşılaşmasının iki merhalede olduğu anlatılır. İlk merhalede Hz. İbrahim, Rab olduğunu söyleyen Nemrud'u beklemediği aklı delillerle yenik düşürmüştür. Olayı sergileyen âyet şöyledir: "Allah'ın kendisine mülk verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi! İşte o zaman İbrahim Rabb'im öldüren ve diriltendir, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti⁵³⁷. İbrahim : Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kafir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez."⁵³⁸

Hz. İbrahim'in bu delilinin karşılığı olarak isteğini yerine getiremeyeceğini ve onunla baş edemeyeceğini anlayan Nemrud, ikinci merhalede kurnazların yaptığı son tavrı takınır. Çıkış yolunu onu öldürerek kurtulmada gören Nemrud, kavminin de teklifi üzere onu ateşe atmaya karar vermişti⁵³⁹, fakat peygambere karşı çıkanların hilesi başarıya ulaşmadı⁵⁴⁰.

b. Bel'am b. Bâurâ

Kur'an'ın Nemrud gibi ismi zikredilmeksizin kendisinden sözettiği ikinci bir şahıs "Onlara şu adamın kıssasını anlat: Ona ayetlerimiz hakkında bilgiler verdik ve o bunlara önce uyduğu halde daha sonra azgınlardan biri haline geldi. Biz dileseydik o kişiyi ayetlerimizle yüceltirdik; fakat o dünyaya sımsıkı sarıldı, ihtiraslarına uydu. Allah'ın ayetleriyle bilgilendirdiği, fakat tabiatının kötülüğü yüzünden bu bilgileri daima dünya menfaatleri için alet eden bu adamın durumu, kovsan da kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp durmadan soluyan köpeğin durumuna benzer. İşte ayetlerimizi yalanlayanların halî budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünür, öğüt alırlar."⁵⁴¹ ayetinde kastedtiği zattır.

536. Rivayetler için bkz. msl. Sa'lebi, a.g.e., s. 73.

537. Rivayetlere göre ayetin bu hissesinde Nemrud tutukladığı iki kişiyi getirtmiş, birini öldürtüp diğerini salı vererek "öldüren ve diriltten benim" iddiasını böyle ispat etmiştir. Kendisinin de inanmadığı bu "tutarlı"delilin ardınca İbrahim (a.s.) ona akıllı insanların düşünerek anlayabilecekleri delil getirir. Rivayetler için bkz. msl. Taberî, *Tarih*, I, 173; Ayrıca bkz. Ö.F. Harman, "Bel'am b. Bâurâ", *DİA*, V, 389-390.

538. el-Bakara 2/258.

539. el-Enbiyâ 21/68-69; el-Ankebût 29/24; Sâffât 37/95-97.

540. bkz. msl. el-Mü'min 40/25.

541. el-A'râf 7/175-176.

Söz konusu ayetlerde kıssası anlatılan kişinin kim olduğu bilinmemektedir. Ayette sadece onun hak ve hakikatı gördükten sonra dünya menfaatleri için onu bırakıp şeytanın peşine takıldığı ve bu sebepten de düştüğü kötü durumu anlatılır. Ayetteki şahsın kimliği hakkında farklı rivayetler bulunmasına rağmen müfessirlerin çoğu sözkonusu şahsın Bel'am b. Bâurâ⁵⁴² olduğunda ittifâk ederler. Ayrıca onun Hz. Musa devrinde yaşayıp ona karşı mücadele eden, zalimlere ilmiyle destek sağlayıp yardımcı olan ve müminlerin aleyhine dua eden İsrailoğullarından bir âlim olduğu söylenir.⁵⁴³ Onun nübüvvete karşı direniş şekli ve sebebine gelince rivayetlerde de anlatıldığına göre milletin Hz. Musa'ya beddua etmesini kendisinden istemeleri üzere önce reddetmesi, fakat daha sonra kendisine sunulan hediyeler karşısında dayanamayarak bedduada bulunmasıdır. Ayrıca millete savaşı kazanmaları için hileler bile öğretmiştir⁵⁴⁴.

2. Hz. Muhammed döneminde nübüvvete karşı direnenler

a. Velid b. Müğire

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'in Zuhruf sûresinin 30-31. ayetinin muhatab olduğu şahsın Velid b. Müğire olduğunda ittifak etmişlerdir. Velid b. Müğire'nin şahsiyetinin ve peygambere karşı olan tutumunun daha iyi anlaşılması için âyetin tamamının verilmesinde fayda vardır: "Fakat kendilerine hak gelince: Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz, dediler. Ve dediler ki: Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"

Âyetten Velid b. Müğire'nin İslâmiyet'ten önce Mekke'nin ileri gelen zenginlerinden biri olduğu anlaşılır. Nitekim ona "Idlu Kureys" ünvanının verilmesi onun çok zengin olduğunu⁵⁴⁵ ve ayrıca ihtilaf vukûunda hakemliğine baş vurulan itibar sahibi kimse⁵⁴⁶ olduğunu ve büyük şöhrete ulaştığını gösterir. Kendisi ve diğer müşrikler hakkında yüz dört kadar Kur'ân-ı Kerîm âyeti nâzil olan Velid, Hz. Muhammed'in peygamber olmasını kabul edememiştir. O: "Eğer onun söylediği doğru olsaydı, Kur'an ya bana ya da Taif'teki sakif kabilesinin reisî Ebû Mesud Amr b. Umeyr es-Sakafî'ye inerdi. Nasıl olur? Ben Kureys kabilesinin büyüğü ve başkanı olayım da bir kenara bırakılayım;

542. Bel'am'ın kimliği hakkında farklı rivayetler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 264 vd.; Âlûsî, *Tefsîr*, VI, 163-166.

543. Elmalılı, a.g.e., III, 2335; Ebussuûd, a.g.e., III, 292.

544. bkz. İbn Kesîr, *Tarih*, I, 322.

545. Bu konuda bkz. el-Belâzürî, a.g.e., I, 133.

546. Hamîdullah, a.g.e., II, 913-914.

Muhammed'e vahiy gelsin? Nasıl olur Ebu Mesud Amr b. Umeyr es-Sakafî, Sakîf kabilesinin reisî olsun da o da bi kenara bırakılsın? Biz ikimiz, bu iki şehrin (Mekke ve Taif) reisleriyiz."⁵⁴⁷

Ayrıca Hz. Muhammed'e vahyolunan Kur'an âyetlerinin sihir olduğunu gösteren Müddessir sûresinin 11-30. âyetlerinin de Velid b. Müğîre hakkında nazil olduğunda ittifak bulunmaktadır⁵⁴⁸.

b. Ebû Cehil

el-Alak sûresinin 9-18. âyetlerinde Kur'an'ın muhatap olarak aldığı şahsın Hz. Peygamberin azılı düşmanlarından olan Ebû Cehil'in⁵⁴⁹ olduğu bilinmektedir. Ebû Cehil Hz. Muhammed'in davetine başından beri karşı çıkmış ve müslümanlar aleyhinde hazırlanan bütün komplolarda yer almıştır⁵⁵⁰.

el-Alak sûresinin bu (9-10) âyetlerinden Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'e karşı bizzat fiili olarak kötülükte bulunduğu anlaşılır. Velid b. Muğîre gibi kendi kabilelerine mensup olmayan birinin peygamberliğini hazmedemediğini açıkça söyleyen Ebu Cehil, Hz. Peygamber ve ona iman edenlere her türlü kötülüklerde bulunmuştur⁵⁵¹. Hz. Peygamber Ebu Cehil'i İslâmiyet aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle "bu ümmetin firavunu"⁵⁵² olarak tavsif etmiştir.

c. As b. Vâil

Peygamberliği ilim, zenginlik, soy bakımından kendilerine daha yakın gören bir çok kişi vahyi inkâr etmiştir. As b. Vâil bunlardan biridir. Kevser sûresinde Hz. Muhammed'e karşı çıkan kişinin As b. Vâil olduğu⁵⁵³ yine rivayetlerden anlaşılmaktadır.

547. İbn Hişâm, a.g.e., I, 361; el-Belâzürî, a.g.e., I, 134; Taberî, *Tefsir*, XXV, 39-41; Elmalılı, a.g.e., V, 4272-4273.

548. bkz. msl. Zemahşerî, a.g.e., IV, 649.

549. Mekke'de doğdu. Kureyşin Mahzûm kolundan olup asıl adı Amr'dır. Önceleri Ebû'l Hakem olan künyesi İslâmiyete düşmanlığı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından değiştirilerek daha sonralar Ebû Cehil olmuştur. bkz. İbn Hişâm, a.g.e., I, 264-265, 311; Taberî, a.g.e., XXX, 163; Tabersî, a.g.e., X, 762; Elmalılı, a.g.e., VIII, 5954, 5956.

550. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", *DİA*, X, 117.

551. Rivayetler için bkz. msl. İbn Hişâm, a.g.e., I, 291, 320.

552. Taberî, a.g.e., XXX, 163.

553. Kureyş kabilesinin Sehm kolundan ve Mekkenin ileri gelen müşriklerindendir. bkz. msl. İbn Hişâm, a.g.e., I, 256.

Âyette onun soysuz olarak adlandırıldığı görülür⁵⁵⁴. Allah'ın As b. Vâil'i soysuz olarak adlandırması onun Hz. Peygamber'in erkek çocuklarının vefat etmesi üzerine onu üzerek hakkında "Bırakın bu nesli kesilmiş! Artık ölümünden sonra adını anan bulunmayacak" demesi sebebiyledir⁵⁵⁵. Ayrıca As. b. Vâil Hz. Muhammed'e iman edenlere karşı da haksızlıklar yapmıştır. Hatta Meryem sûresi 77-80. âyetlerinin de bu konu üzere nâzil olduğunda ittifak vardır⁵⁵⁶.

d. Ka'b b. el-Eşref

Yahûdi ileri gelenlerinden biridir. Kendisine Hz. Muhammed'in dini hakkında sorulduğunda insanları saptırmış ve kendine onlardan taraftarlar elde etmeye çalışmıştır. Nisâ sûresi 51. âyetinde Medine'den Mekke'ye gelmiş, müşrikleri Hz. Peygamber ve müslümanlara karşı kışkırtarak beraberce mücadeleye çağırmıştır. O müşriklere "Siz Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldasınız." diyerek insanları direnmeye sevketmiştir. Âyetin devamında onun yaptıklarının sebebinin haset olduğuna işaret edilmiştir⁵⁵⁷.

Ayrıca Mâide sûresinin 11. âyetinin sebebi nüzûlüne bakılarak Ka'b b. el-Eşref'in etrafında bulunan yahûdilerle işbirliği yaparak antlaşmaları bozmaya⁵⁵⁸ ve Hz. Muhammed'i öldürmeye teşebbüs ettiği nakledilmektedir⁵⁵⁹.

e. Sahte peygamberler

Âyetlerde "Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana vahyolundu" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim" diyenden daha zalim kim vardır?..."⁵⁶⁰ şeklinde bir iddiada bulunarak karşı çıkanların olduğu görülür. Bu sözleri söyleyen kişilerin Esved el-Ansî ve Müseylimetü'l Kezzâb olduğu bilinmektedir⁵⁶¹.

554. el-Kevser 108/3.

555. İbn Hişâm, a.g.e., II, 393; Taberî, a.g.e., XXX, 212-213.

556. İbn Hişâm, a.g.e., I, 357; Taberî, a.g.e., XVI, 91-92.

557. Taberî, a.g.e., V, 83-85; Tabersî, a.g.e., III, 92-93.

558. Elmalılı, a.g.e., III, 2423.

559. Taberî, a.g.e., VI, 92-94.

560. el-En'âm 6/93.

561. Taberî, a.g.e., VII, 181; Tabersî, a.g.e., IV, 518.

Hicretin 10. yılında Hz. Muhammed'in hastalık haberinin yayılmasından sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ve Hz. Muhammed'e karşı duran bir kaç sahte peygamberin olduğu görülür. Bunlar Esved el-Ansî, Tüleyha bin Hüveylid ve Müseylimetü'l Kezzâb'dır⁵⁶².

Sahte peygamberlerin en tehlikelilerinden olan Esved el-Ansî Yemen'de⁵⁶³ Hz. Peygamber'in hastalık haberini duyması üzerine peygamberliğini ilan ederek hakimiyet kurmaya çalışmıştır⁵⁶⁴. Tüleyha bin Hüveylid ve Müseylimetü'l Kezzâb da aynı iddia ile birincisi Necid'de⁵⁶⁵ ikincisi Yemâme'de⁵⁶⁶ olmak üzere Hz. Peygamber'e karşı çıkmış onunla tartışmış ve mücadele etmişlerdi⁵⁶⁷. Bu şahıslar peygamberlik taslayarak Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr etmeye kalkışmışlardı⁵⁶⁸.

562. Bahriye Üçok, *İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, s. 35, 50, 80.

563. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 447-449.

564. Bahriye Üçok, a.g.e., s. 35-36, 38-40.

565. Yâkût el-Hamevî, a.g.e., s. V, 261-265.

566. a.mlf., a.e., V, 441-447.

567. Geniş bilgi için bkz. Bahriye Üçok, a.g.e., s. 50 vd.; 80 vd.

568. Elmalılı, a.g.e., III, 1981-1982.

İKİNCİ BÖLÜM
NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞ ŞEKİLLERİ

I. Suçlamalar ve itirazlar

A. Yalancılık suçlaması

Allah'ın varlığı ve birliğine, peygamberlere ve öldükten sonra dirilmeye inanmaya yapılan itirazların insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Hz. Âdem'le birlikte başlamış, son peygamberin nübüvveti sırasında devam etmiş ve insanlık varoldukça da sürecektir.¹

Nübüvvet'e karşı direnişin yalanlama şeklinde oluşunun eskilerin bir tarzı olduğunu pek çok âyet vurgulamaktadır.² Allah her ümmetin peygamberini yalanlamış olduğunu şu âyetle beyan etmiştir: "Sonra biz peyderpey peygamberlerimizi gönderdik hangi bir ümmete peygamber geldiyse her defasında onlar bu peygamberleri yalanladılar."³ "Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar..."⁴

Kur'an-ı Kerim'de gelmiş geçmiş kavimlerin kendilerine gönderilen peygamberleri yalancılık ve uydurmacılıkla suçladıkları konusunda çok sayıda âyet bulunmaktadır.⁵ Âyetler toplumların kendilerine gönderilen peygamberleri yalancılıkla suçlamalarını nübüvvet'e karşı direnişin başta gelen ve kavimlerin ilk karşılaşmada yaptıkları direniş şekli olduğu izlenimini vermektedir.

Kur'an'da geçmiş ümmetlerden Nûh, Âd, Semûd, Lût, Ress ve Firavun kavimlerini peygamberleri ve getirdikleri ilkeleri yalanlayan toplumlar olarak nitelendirilmektedir.⁶

Ehl-i kitaptan yahûdilerin de peygamberlerine karşı sözlü veya fiili bir takım kötü muamelelerde bulundukları âyetlerde belirtilmiştir.⁷ Onlar kendi peygamberlerini yalanladıkları gibi Hz. Peygamber'in de risaletini kabul etmemiş onu yalanlamışlardır. Âyetlerde Hz. Peygamber'i teselli için şöyle denilmiştir: "(Resûlüm!) Eğer seni yalanlıyorlarsa; gerçekten, senden önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalancılıkla itham edildi."⁸ "Kendilerine o çok esirgeyici

1. et-Tevbe 9/70; el-Mü'minûn 23/44; el-Ankebût 29/18; Fâtır 35/25; Sâd 38/14; krş. Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 58-59.
2. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/183; el-Hac 22/42; Fâtır 35/4; el-Mü'min 40/5.
3. bkz. msl. el-Mü'min 23/44.
4. bkz. msl. Sâd 38/14.
5. bkz. msl. Yûnus 10/37-39; Hûd 11/13, 35; en-Nahl 16/101; el-Furkân 25/4.
6. bkz. msl. el-A'râf 7/111-119; eş-Şuarâ 26/105, 123, 141, 160; Sâd 38/12; Kâf 50/12.
7. bkz. msl. el-Mâide 5/70.
8. Âl-i İmrân 3/184; Benzeri âyetler için bkz. el-En'âm 6/33-34; İbrâhîm 14/9; el-Hac 22/42-44; Fâtır 35/4.

Allah'tan hiçbir yeni öğüt gelmez ki, ondan yüz çevirmesinler, üstelik (ona) "yalandır" derler..."⁹ Üzerinde iyice düşünmezler.¹⁰

Âyetlerde inkârcıların, peygamberleri ve iman edenleri aşağı görerek iman etme işinde bir hayır olsaydı onların kendilerini geçemeyeceklerini söylemiş olmalarına, peygamberlerin getirdikleri ilke ve prensipleri "eski bir yalan" diye adlandırmalarına dikkat çekilmiş ve aslında onların doğru yola girmek niyetinde olmadıkları ve bu sebeple onları yalanladıkları belirtilmiştir.¹¹

Peygamberleri yalanlamanın yanısıra onların getirdikleri ilkeler de yalanlanmıştır. Nitekim âyetlerde kâfirlerin nübüvveti yalanlamış olmaları Allah'ı, âyetlerini, hükümlerini, nimetlerini ve âhiret gününü yalanlama şeklinde zikredilmiştir. Zira Kur'an'da aslında inkârcıların peygamberleri değil Allah'ın âyetlerini yalanladıkları da bildirilmiştir.¹² Âyetlerde peygamberleri yalanlama Allah'a ve peygamberlere söylemedikleri sözü, koymadıkları bir hükmü isnat şeklinde geçmektedir.¹³

1. Ulûhiyetle ilgili olanlar

İnkârcıların peygamberleri yalanladıkları hususlardan başlıcası ulûhiyetle ilgilidir. Âyetlerden anlaşıldığına göre inkârcıların ulûhiyetle ilgili yalanlamaları bazan tartışma, bazan Allah'ı açıkca görme talebi¹⁴, bazan da Allah'a çeşitli ortaklar koşma¹⁵ ve O'nu olduğundan başka bir şekilde telakki etme tarzında olmuştur. Zira bu şekildeki tavırlarının onları inkâra götürdüğü de âyetlerde belirtilmiştir.¹⁶

Kur'an'da inkârcıların Allah hakkında peygamberlerle tartıştıkları anlatılır. Kendisine ve mülküne güvenip şımararak Allah hakkında Hz. İbrahim'le fikrî mücadele eden Nemrud'un tartışma şekli ulûhiyetle ilgili konuda bir peygamberi yalanlamaya verilebilecek bir örnektir. O, bu tartışma sonucu kendi ilahlığını ortaya koymak istemiş, fakat Hz. İbrahim'in yer yüzünde kibirli olan ve ilahlık iddia eden herkes için örnek olarak verdiği aklî delil karşısında aciz kalmıştır.¹⁷

9. eş-Şuarâ 26/5-6.

10. Taberî, a.g.e., XIX, 39.

11. bkz. msl. el-Ahkâf 46/11.

12. el-En'âm 6/33.

13. bkz. msl. Sebe' 34/8; eş-Şûrâ 42/24.

14. bkz. msl. el-Bakara 2/55.

15. bkz. msl. el-Bakara /116, 165; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/17; Yûnus 10/68.

16. bkz. msl. el-Furkân 25/60.

17. el-Bakara 2/258.

İnkârın bu şekli Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak gönderildiği Firavun ve kavmi örneğinde daha açık bir şekilde görülür. Firavun Allah'ın yaratması meselesinde Hz. Mûsâ'yla fikrî mücadele yaparak onu yalanlamaya çalışmıştır. Kendisini Tevhîd'e çağıran ve peygamber olduğunu delillerle ortaya koyan Hz. Mûsâ, Firavun'un kendisini yalanlaması üzerine "Peygamberleri yalanlayanlara azap edileceğ"ini¹⁸ haber vermiştir. Bunun üzerine Firavun "Rabb'in" niteliğini sormuştur. Hz. Mûsâ'nın: "Rabbimiz, her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir" şeklinde olan kısa ve öz bir tanım yapması üzerine Firavun: "önceki ümmetlerin hali ne olacak?"¹⁹ diye sormakla nübüvvetin getirmiş olduğu tevhid ilkesini çürütmeye çalışarak inkâra kalkışmıştır. Firavun'un Peygamber'i inkâr etme metodu nübüvvetin getirdiği Allah'ın hilkati, hidayeti ve irşadı meselesinden yola çıkarak fikrî mücadele yapma şeklindedir. Dolayısıyla o, Hz. Mûsâ'ya eğer senin dediğin gibi her şeyin hilkatini verdikten sonra hidayet edip yolunu dahi göstermiş ise önceki milletler neden o hidayete ermemiş, neden putlara tapmış, niçin cehalette kalmışlardır? şeklinde bir fikir ileri sürmüş ve onların hali ne olacak diye sorarak bir nevi Allah'ın sıfatları konusunda mücadele etmiştir.²⁰

İlgili âyetlerde sadece Firavun'un değil, Firavun zulmünden kurtulduktan sonraki devirde kavminin de Hz. Mûsâ'ya "Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız"²¹ dedikleri ve Allah'ı göstermesini istedikleri anlatılmıştır.²²

Ulûhiyet ilkesinden hareketle nübüvveti inkârın Hz. Muhammed'in tebliği sırasında da vukû bulduğunu âyetler haber vermektedir. Zira kendilerini Rahman'a secdeye davet ettiğinde insanlar "Rahman da neymiş? Bize emrettiğin şeye secde edermiyiz hiç!" diyerek Allah'a imanı kabullenmek istememişlerdi.²³ Ayrıca müşriklerin bir kısmının atalarından böyle bir şey duymadıklarını dile getirerek Hz. Muhammed'in getirdiği tevhid inancını tuhaf karşıladıkları görülmektedir.²⁴

Âl-i İmrân sûresinin 61. âyetinin nüzul sebebi de Necran hristiyanlarının Hz. Peygamber'e gelerek Allah hususunda tartışıklarını anlatmaktadır.²⁵ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğundan emin olmaları için "...Allah bizimle konuşmalı yada bize bir âyet gelmeli değil miydi?"²⁶ diye soran inkârcıların bu ifadelerden onların aslında

18. Tâhâ 20/48.

19. Tâhâ 20/47-51.

20. Elmalılı, a.g.e., IV, s. 3323.

21. el-Bakara 2/55.

22. en-Nisâ 4/153.

23. Furkân 25/60.

24. Sâd 38/4-8.

25. Reşid Rıza, a.g.e., III, 319.

26. el-Bakara 2/118; Elmalılı, a.g.e., I, 480.

içlerinden olmayan birine peygamberlik verilmesini hazmedemedikleri anlaşılmaktadır. Âyetin devamında önceki ümmetlerin de peygamberlerine aynı muameleyi yaptıkları belirtilmiştir.

2. Nübüvvetle ilgili olanlar

İnkârcıların peygamberleri yalanlamaları âyetlerde ifade edildiği gibi daha çok peygamberlerin beşer oluşlarıyla ilgilidir. İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre inkârcılar bir beşere vahyin gelmesini imkansız görmüşlerdir. Kendilerine hidayet rehberi geldiğinde sırf, “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi? demeleri iman etmelerini engellemiştir.²⁷ Hemen her toplum kendileri gibi hiçbir olağanüstü yönü bulunmayan birisinin peygamber oluşunu tuhaf karşılamış ve itirazda bulunmuştur. Nitekim “Aralarından kendilerine bir uyarıcının gelmesine şaşılar.”²⁸ “Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz”²⁹, “Vahiy, aramızda ona mı verildi? Hayır, o yalancı ve şımarığın biridir, dediler.”³⁰ meâlindeki âyetlerde bu açıkca görülmektedir.

İnkârcıların böyle bir tavır almalarının sebebi duyularla algılanamayan fizik ötesi konulardan bahseden birisinin aslında yalnız duyularla idrak edebilen fiziki bir varlık oluşu idi. Nitekim onlar kendilerini Allah’a kulluk etmeye davet eden peygamberlere: “...Rabbimiz dileyseydi elbette melekler indirirdi...”³¹ demişlerdi. Onların bu iddialarına şöyle cevap verilmiştir: “Eğer yer yüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderilirdi.”³²

İnkârcılara göre peygamber bir beşer dahi olsa yemek ve su ile beslenme, çarşı pazarlarda dolaşma gibi beşerî ihtiyaçlardan müstağnî olmalı, hatta kendisine yardımcı melekler gönderilmeliydi.³³ Onlar bu düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir: “Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz... ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin bir yalancı olduğunuzu sanıyoruz.”³⁴ Böylece onlar kendi

27. el-İsrâ 17/94.

28. Sâd 38/4-5.

29. el-Kamer 54/24.

30. el-Kamer 54/25.

31. Fussilet 41/14.

32. el-İsrâ 17/95.

33. el-Furkân 25/7-8; eş-Şuarâ 26/186; ez-Zuhruf 43/52-53.

34. Hûd 11/27.

aralarından birisinin peygamber olduğunu ilan etmekle din ve düşüncede bir değişiklik, başka bir ifade ile bir devrim yapmak istediğini iddia edip onu yalanlamışlardır.³⁵

Âyetlerde peygamberin beşer oluşunu reddedenlerin yanı sıra onların insan olabileceğini kabullenmekle beraber zengin olması gerektiğini iddia edenlerin de bulunduğu görülmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere onlar toplumun zenginleri dururken Allah'ın fakir birisini peygamber olarak seçmesini akledemiyorlardı.³⁶ Buna karşılık Allah onlara dilediğine peygamberliğini vereceğini bildirmiştir.³⁷

3. Âhiretle ilgili olanlar

Kur'an'da peygamberlere karşı direnenlerce yapılan bir kısım itirazların âhiretle ilgili hususlar üzerinde odaklandığı görülmüştür. İnkârcılar "Kıyamet bize gelmeyecek"³⁸ diyerek, nihâi bir şekilde ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan bir şeyi inkâr etmişlerdir.³⁹ Kâfirler, Allah'ın kemik yığını ve kokuşmuş toprak haline gelen insanı⁴⁰ yeniden diriltebileceğini inkâr etmiş⁴¹ ve bunu "eskilerin masalları"⁴² olarak telakki etmişlerdir. Onlara göre âhiretle ilgili söylenenler vukûu hiç mümkün olmayan çok uzak ihtimallerden ibarettir.⁴³

Gözleri ile görmedikleri bir şeyi kabul etmek istemeyen inkârcılar, akıllarına güvenerek "Allah, ölen bir kimseyi diriltmez" demekle yetinmemiş, olanca güçleriyle Allah'a yemin ederek bir bakıma onun da kendileri ile aynı görüşte olduğunu iddia etmişlerdi.⁴⁴ Âhiret va'dinin ve kıyamet gününün gerçek değil, sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşünen, aksinin ispatı için delilleri yok iken bu konuda kesin bir bilgi elde etmiş değiliz diyen inkârcılar⁴⁵ hayatın sadece bu dünyada yaşanan hayat olduğunu düşünerek ve zanlarına göre hareket ederek olayları zamanın hükmüne bağlamışlardır.⁴⁶ Onlara göre iddia edilen hususlar çok uzak bir ihtimal, peygamber Allah hakkında yalan uyduran

35. İbrâhîm 14/10; Bu konuda benzeri âyetler için bkz. el-Furkân 25/41-42; Sâd 38/6-8.

36. bkz. msl. Sâd 38/6-8.

37. bkz. msl. el-Bakara 2/90, 105; Âl-i İmrân 3/179.

38. Sebe' 34/3; Ayrıca bu konuda bkz. el-Furkân 25/11.

39. Yûnus 10/39.

40. el-İsrâ 17/49-51, 98; Yâsîn 36/78.

41. el-Mü'minûn 23/84-89.

42. el-Mü'minûn 23/83; eş-Şuarâ 26/137-139; en-Neml 27/67-68.

43. bkz. msl. el-Mü'minûn 23/36.

44. en-Nahl 16/38.

45. el-Câsiye 45/32.

46. el-Câsiye 45/24; Ayrıca bkz. ed-Duhân 44/34-36.

birisiydi.⁴⁷ Daha önceleri talepleri doğrultusunda kendilerine mûcizeler gösterilmesine karşılık âhiretle ilgili hususlarda maddî delil istemiş ve bu konuda en uygun delil atalarını görmüşlerdir. Şayet âhiret hayatı varsa ölmüş atalarının onu yaşıyor olmaları gerektiğinden yola çıkan inkârcılar: “Eğer doğru sözlü iseniz bize atalarımızı getirin.”⁴⁸ diyerek kabul etmedikleri dirilişin o anda gerçekleşmesini istemişlerdir.

İlahî mesajları kabullenmek ister görünenlerin talepleri aslında alay ve acze düşürmeden ibaret kabul edilebilir.⁴⁹ Nitekim atalarına da yapılan bu tehdidin öncekilerin masallarından başka bir şey olmadığını iddia edip⁵⁰ şöyle demişler: “Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder...”⁵¹ Bu ifadeler âhiret hayatını ısrarla reddedenlerin aynı zamanda Allah’ın varlığına da inanmadıklarına ve olayların akışını sadece dehre bağladıklarına işaret edici mahiyettedir.

Kur’an’da ba’sı inkâr edenlerin ateist bir telakkiden veya mantıksız bir düşünceden doğan söz konusu itirazlarına karşı onların ilk defa yaratılışlarını düşünmeleri önerilmiştir.⁵² Yine Kur’an’da tekrar dirilmeye inanmayan insanın yaratılışındaki kademeler anlatılmış böylece akıl sahibi olan ve akıl yürütmeyi bilen herkese açık bir örnek verilmiştir.⁵³ Bundan başka ölü toprakta canlanan varlıkların bulunuşu da düşünenlere delil olarak sunulmuştur⁵⁴.

4. Kitapla ilgili olanlar

Nübüvvete karşı direniş şekillerinden bir diğeri inkârcıların ilahî kitaba karşı tavır olarak onu yalanlamalarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür insanların gönderilen kitabın ya iniş tarzına, ya mühtevasına karşı çıktıkları ve bazan da hükümlerini isabetsiz veya hurâfe kabul ederek yalanladıkları bildirilmektedir.

Kur’an’da nübüvvete karşı direnenlerin peygamberlere gönderilen kitaplarla ilgili yalanlamaları daha çok yahûdi, hristiyan ve müşriklerin bu konuda Hz. Muhammed’le yaptıkları tartışmalarda anlatılmaktadır. Dolayısıyla ilahî kitaba karşı yapılan itirazların daha çok Kur’ân-ı Kerîm örneğinde verildiğini söylemek mümkündür.

47. el-Mü’minûn 23/35-38.

48. bkz. msl. ed-Duhân 44/34-36; el-Câsiye 45/25.

49. bkz. msl. el-İsrâ 17/49-51, 98; Meryem 19/66-67; Sebe’34/7, 29; Yâsîn 36/78; es-Sâffât 37/16-17.

50. bkz. msl. el-Mü’minûn 23/81-83; en-Neml 27/67-68.

51. el-Mü’minûn 23/37-38; el-Câsiye 45/24.

52. Meryem 19/66-67; Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, DİA, I, 545.

53. el-Hacc 22/5.

54. bkz. msl. Yâsîn 36/33.

Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Muhammed'in uydurduğu bir kitap olarak telakki eden müşrikler, okunan âyetleri dinledikten sonra hurâfe olarak nitelendirdikleri⁵⁵ bu kelamın benzerini kendilerinin de söyleyebileceklerini iddia etmişlerdi.⁵⁶ Onların bu iddiaları reddedilerek⁵⁷ Kur'an âyetleri hususunda yeterince bilgileri olmadığı halde onu inkâr ettikleri bildirilmiştir: "İç yüzünü bilmedikleri Kur'an'ı yalanladılar.⁵⁸ Halbuki Kur'an'ı önyargısız ve samimi bir yaklaşımla okuyanlar için orada insanı düşünmeye sevkeden ve peygamberlere iman etmenin gerekli olduğu sonucuna götüren çok sayıda âyet vardır. Fakat onlar âyetleri görünce mânasını düşünmedikleri için yalanladılar."⁵⁹

Kur'an'da câhil Arap müşriklerinin yanı sıra kendilerine Zebur, Tevrat, İncil gibi ilâhî kitapların gönderildiği yahûdi ve hristiyanların da aynı şekilde tavır koydukları görülmektedir.⁶⁰

Kur'an nübüvvete karşı direnenlerin muhtevasını doğru bulmadıkları kitabın bir de tedrici inişine dil uzattıklarını bildirmektedir. Şöyle ki kitap hususunda Hz. Peygamber'le tartışanlar, âyetlerin zamanla ve tedrici şekilde indirilmemesi gerektiğini iddia edip şöyle bir itiraz ileri sürmüşlerdir: "Kur'an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi?"⁶¹ İnkârcıların böyle bir itirazda bulunmaları sanki Kur'an'ın toplu şekilde indirilirse gerçekten inanacakları ve ilahî hükmü kabul edecekleri izlenimini vermektedir. Fakat onların âyetler hakkındaki alaycı tavrına bakılırsa bunu söylemek zordur. Nitekim "Bu sizin hanginizin imanını artırdı?"⁶² meâlindeki âyetten de onların Kur'an'a karşı sergiledikleri alaycı tavırdan da anlaşılmaktadır. Aslında onların sorunu Kur'an'ın toplu veya tedrici inişi olmayıp içeriğinin kendi hevâ ve heveslerine uygun olmasıdır. Bu hususu onların "...Bize bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir!"⁶³ demeleri teyit etmektedir. Bunun üzerine ehl-i kitabın benzer yaklaşımla kendi kitapları konusunda ihtilâh ettikleri⁶⁴ ve hükümlerinde büyük çapta tahrifler yaptıkları⁶⁵ bildirilerek Kur'an'ın aynı akıbete uğramayacağını kesin olarak bildirmiştir.⁶⁶

55. bkz. msl. el-En'âm 6/25.

56. el-Enfâl 8/31.

57. el-İsrâ 17/88.

58. Yûnus 10/39.

59. Tabersî, a.g.e., V, 167.

60. bkz. msl. el-Bakara 2/174; el-Mâide 5/13-14, 41; el-A'râf 7/169; et-Tevbe 9/9, 124; Yûnus10/15; Hûd 11/110; Furkân 25/32.

61. el-Furkân 25/32.

62. et-Tevbe 9/124.

63. Yûnus10/15.

64. Hûd 11/110.

65. bkz. msl. el-Bakara 2/174; el-Mâide 5/13-14, 41; el-A'râf 7/169; et-Tevbe 9/9.

66. el-Hicr 15/9.

İnkârcıların kitabın ister muhtevasını isterse de iniş tarzını doğru bulmadıkları zaman akıllarının bunu algılayamadığı tarzında bir delil ileri sürmüşlerdir. Akıl gerçekten de insanlar için bir bilgi kaynağı olarak tanımlanmakla⁶⁷ birlikte onun da algılayamayacağı alanlar yok değildir. Nitekim vahiy de bunlardan birisidir. Bilgi kaynağı olarak tarif edilen aklın algılama görevi vahiy çizgisinin ötesine geçememektedir. Vahyin karşısında aklın görevi onu anlamak ve kabul etmekten ibarettir.⁶⁸ Âyetlerin Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla inmesini akıllarıyla anlamak isteyen inkârcılar sonunda onu yalancı, kâhin, şâir⁶⁹ ve daha da ileriye giderek mecnûn⁷⁰ diye adlandırmış, ona kitabı şeytanların indirdiği⁷¹ veya bir insan tarafından öğretildiği⁷² gibi iddialarda bulunmuşlardı. Son suçlamalarının sebebi de ümmî olan birisinin yalnız başına böyle fevkalade bir eser yazmaya kadir olamayacağını düşünmelerinden ileri gelmekteydi.⁷³

a. Şairlik suçlaması

Nübüvvete karşı yapılan itiraz şekillerinden birisi de peygamberi şairlikle suçlamadır. Kur'an'da böyle bir suçlamayla karşı karşıya kalan peygamberin Hz. Muhammed olduğu görülmektedir. İlgili âyetlerde inkârcıların Hz. Peygamber ve ona gönderilen vahiy hakkında şöyle söyledikleri belirtilir: "Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalar; bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o, bir şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin"⁷⁴ Böylece müşrikler, Kur'an'ın bir insan sözü olduğunu, Hz. Peygamber'in onu uydurduğunu⁷⁵ veya şair olup da şiir yazdığını⁷⁶ iddia etmişlerdi. Müşriklerin Hz. Peygamber'in diğer cin çarpmış şairlerden hiç bir farklı yönü olmadığını iddia etmelerine karşılık⁷⁷ Allah resûlüne şiir öğretilmesinin gerekmediği dile getirilerek bu isnadlar reddedilmiştir.⁷⁸

67. Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 180-183; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 121; Kâdî Ebû Ya'lâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn*, s. 101-102; Teftâzânî, *Şerhü'l-makâsîd*, II, 332-333; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, VII, 24, 539; IX, 286-288; Elmalılı, a.g.e., I, 566 vd.

68. Mâtürîdî, a.g.e., a.y.; krş. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 70.

69. bkz. msl. el-Enbiyâ 21/5.

70. el-Hicr 15/6-7.

71. eş-Şuarâ 26/210, Tabersî, a.g.e., VII, 321.

72. en-Nahl 16/103.

73. Elmalılı, a.g.e., IV, 3126.

74. el-Enbiyâ 21/5.

75. el-Enbiyâ 21/5.

76. es-Sâffât 37/36.

77. İzutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 215.

78. bkz. msl. Yâsîn 36/69.

Hız. Muhammed'in şairlikle suçlanması tesadüfi değildir. İslâmiyetten önce Araplarda gelişmiş olan edebiyat ve şiirin sosyal hayatta önemli bir yeri olduğu bilinen bir husustur. şiir ve edebiyatın ilerlediği câhiliye devrinde Arabistan'da şiir musabakaları yapılırdı. O devirde şiiri teşvik eden amillerden biri olarak kabul edilen panayırlarda yapılan bu şiir yarışmalarına, her biri müellifinin en güzel parçası olarak kabul edilen, yedi şaire ait şiir koleksiyonuna verilen-"el-muallaktü's-seb'a" adı verilmişti. Yapılan bu yarışmalarda beğenilen en güzel şiirler bezden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılarak Ka'be'nin duvarlarına asılırdı.⁷⁹

O devirde şairlerin sosyal ve siyâsî hayatta statüleri oldukça yüksekti. Zira siyâsî müzâkerelere iştirak eden hey'etlere katılan şairler, ayrıca kabîle veya kabileler birliğinin sözcüsü olarak, muhîtinin mümessili görevini de icra etmekteydi. Bir kabileden çıkan başarılı şair o kabîle için büyük övünme ve şeref, başarısız şair ise utanç kaynağı ve ayıplanma sebebi idi.⁸⁰

Bütün bunlarla birlikte eskiden şairin yakınlık kurduğu ve ilham aldığı bir cinle irtibatlı olduğuna inanılmaktaydı. Böylece şairin tabiat üstü bir kuvvetle donatılmış olduğu kabul edilirdi. Söylediği hicivlerin etkileyici olmasına irtibat halinde olduğu cinin sebep olduğu düşünülürdü. Cin'e sahip olduğuna inanılan şairler eserlerini üretirken bir takım sembolik hareketlerde bulunurlardı.⁸¹ Hız. Muhammed'in de vahiy sırasında fiziki durumunda bir takım değişikliklerin zuhûr ettiği bilinmektedir.⁸² Bundan dolayıdır ki müşrik Araplar Hız. Muhammed'in vahiy esnasında geçirdiği halleri şairlerin bir takım sembolik hareketleri ile aynı kabul edip onu şair diye adlandırmış, vahiyle kendisine bildirilen âyetleri ise icazı ve belağatı sebebiyle şiir olarak nitelendirmişlerdir. Halbuki Kur'an'da her vadide başı boş dolaşan ve gerçekte yapmadıklarını söyleyen şairler ve onlara uyanlar kötülenmiştir.⁸³ Hız. Peygamber'i şair olarak adlandıran müşriklerin bu tavrına karşılık onların şiir olarak niteledikleri âyetlerin benzerini getirmeleri istenerek onlara meydan okunmuş ve şiirin böyle yaygın olduğu zamanda bile bu konudaki acizyetleri ortaya konulmuştur.⁸⁴

79. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 506.

80. Nihad M. Çetin, *Eski Arap şiiri*, s. 9-11.

81. a. mlf., a.e., s. 12-13.

82. Buhârî, "Bed'u'l-vahy", I.

83. eş-Şuarâ 26/224-226.

84. bkz. msl. Yûnus10/38; Hûd 11/13.

b. Büyücülük suçlaması

Peygamberlerin getirdikleri ilkeleri kabullenmeyen toplumların direniş şekillerinden bir diğeri de onlara büyücülük suçlamasında bulunmalarıdır. “Büyü, temelinde menfaat olan bir disiplindir. Allah, peygamber ve dinle hiçbir yakınlığı yoktur. Aksine bazı durumlarda onları istismar eder.”⁸⁵ Zikredilen vasıfları taşımasına rağmen büyü, inkârcılar için çoğu zaman direniş vasıtası olarak görülmüştür. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm bir çok peygamberin böyle bir suçlamaya maruz kaldığını bildirmiştir. Kur’an, direnişin bu çeşidini şu ifadelerle dile getirir: “Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler”⁸⁶, “Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman hakikat kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler: ‘Bu, apaçık bir büyüdür’ dediler”⁸⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin büyücülükle suçlanmalarının en bariz örneği Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasında görülür. Şöyle ki Firavun, büyüünün yaygın olduğu Mısır’da en bilgili sihirbazlarını toplayarak onların yardımı ile büyücü diye adlandırdığı peygamberi yenik düşürmek istemiştir.⁸⁸

Ayrıca âyetlerde Hz. İbrâhim⁸⁹ ve Hz. Süleyman’ın⁹⁰ da aynı sözde gerekçe ile suçlandıkları bildirilmektedir.

Kur’an’da büyücülük suçlamasına maruz kaldığı bildirilen peygamberlerden bir diğeri de Hz. Peygamber’dir. İslâmın günah kabul edip yasakladığı büyü yapmayı⁹¹ Hz. Peygamber’e isnad etmişler ve onu sahir diye adlandırmışlardır.⁹²

Arap müşriklerinin Hz. Peygamber’in kahin olduğunu iddia etmelerinin câhiliye devrinde kehânetin yaygın bir eylem olmasına bağlamak mümkündür. Araplar büyücülerden çekinir ve onlara saygı duyarlardı.⁹³ O devrin Arapları arasında kendisinin cin tarafından yönlendirildiğine inanılan üç kişiden birisinin de kahinler olduğu (diğerleri şair ve mecnun) bilinmekteydi. Kahinler de bir takım olağanüstü olaylar gösterir ve bu

85. Hikmet Tanyu, “Büyü”, *DİA*, VI, 506.

86. el-Kamer 54/2-3.

87. el-Ahkâf 46/7-8.

88. Yûnus 10/79.

89. el-Enbiyâ 21/55.

90. el-Bakara 2/102.

91. Kur’an’da Hârut ve Mârut isimli iki meleğin Babil’de insanlara sihirin günah olduğunu, ondan sakınmaları gerektiğini anlattıktan sonra ısrarla öğrenmek isteyenlerin kınanması ve Hz. Süleyman’a atılan büyücü iftirasının reddedilmesinden anlaşılmaktadır. bkz. el-Bakara 2/102; Kürşat Demirci, “Hârût ve Mârût” md., *DİA*, XVI, 262-264.

92. Sâd 38/4; ez-Zâriyât 51/52.

93. Hikmet Tanyu, a.g. md., a.y.

Kur'an'da Kureyş'in Hz. Peygamber'i daha önce geçtiği üzere bazan şair bazan da büyücü adlandırmalarındaki çelişki ortaya konulup şöyle reddedilmiştir: "İçinde yörüngeleri olan göğe andolsun ki siz çelişkili sözler söylüyorsunuz..."⁹⁵ ayrıca âyetlerin düşünmeden konuşan şair ve kahinlerin sözleriyle hiçbir ilgisi olmadığı açıkça bildirilmiştir.⁹⁶

İnkârcıların gerçekte Hz. Peygamber'in şair veya kahin olmadığını anladıkları, fakat bir takım sebepler yüzünden böyle yaptıkları Velid b. Müğîre örneğinde daha açık olarak görülmektedir. Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'ı dinleyen Velid b. Müğîre Kur'an'ın icâzından etkilenmişti. Velid'in ihtida etmesiyle Kureyş'in İslâm'ı kabul edeceğinden endişelenen müşriklerin isteği üzerine yeğeni Ebû Cehil Velid'e kınayıcı sözler söylemişti. Bunları gururuna yediremeyen Velid, Kureyşlilerin karşısına çıkıp Hz. Muhammed'in bir sihirbaz olduğunu söylemiş ve Kur'an'dan etkilenmiş olmasını onun sihirbazlığına hamletmiştir.⁹⁷

c. Delilik suçlaması

Kur'an'dan anlaşıldığına göre hemen hemen bütün inkârcılar kendilerine gönderilen peygamberleri delilikle itham etmişlerdir. Nübüvvete karşı tavır alanlar hakkında genel bir değerlendirme mahiyetinde olan şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: "Bunlardan evvelkiler de kendilerine bir peygamber geldiğinde o bir sihirbazdır, ya da mecnûndur, dediler"⁹⁸ Hûd kavmi "Biz, 'Tanrılarımızdan biri seni fena çarpmış!', demekten başka bir söz söyleyemeyiz!..."⁹⁹ diyerek peygamberlerine delilik isnad etmişlerdi. Bu sebeple Kur'an'da inkârcıların uyarılardan öğüt almadıklarına dikkat çekilmiştir.¹⁰⁰

Hz. Muhammed'in risaletine her vechile karşı çıkan ve bu yolda bütün güçlerini seferber eden müşrik Araplar, direnişin bu şeklini de deneyerek Hz. Peygamber'de cinnet bulunduğunu iddia etmişlerdi.¹⁰¹ Hz. Muhammed'in vahiy aldığı sırada gelen mesajların etkisiyle bir takım farklı ruhsal ve fiziksel hallere maruz kaldığı bilinmektedir.¹⁰² Bu durum Hz. Muhammed'in cinlenmiş biri olarak adlandırılmasının sebebini açıklayıcı

95. el-Zâriyât 51/7-9.

96. eş-Şuarâ 26/225-226.

97. el-Müddessir 74/11-26; Vâhidî, a.g.e., s. 250-251.

98. bkz. ez-Zâriyât 51/52.

99. Hûd 11/54.

100. ed-Duhân 44/14.

101. el-Hicr 15/6-7; el-Mü'minûn 23/25; Sebe' 34/8; es-Sâffât 37/36; ed-Duhân 44/14.

102. Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1.

etkisiyle bir takım farklı ruhsal ve fiziksel hallere maruz kaldığı bilinmektedir.¹⁰² Bu durum Hz. Muhammed'in cinlenmiş biri olarak adlandırılmasının sebebini açıklayıcı mahiyettedir. İçlerindeki haset, kin ve düşmanlık duyguları¹⁰³ sebebiyle Mekkeliler, Hz. Peygamber'in vahiy sırasında geçirdiği halleri delilik olarak adlandırmışlardır. Zira Kur'an, daha önce de değinildiği gibi müşriklerin Allah'ı gereği gibi takdir etmediklerini¹⁰⁴ başka bir ifade ile "Allah ile cinni birbirinden ayıramadıklarını"¹⁰⁵ bildirmiştir.

Mecnûn diye nitelendirilmesini vahyin mahiyetini akılla anlamaya çalışan, fakat anlayamayan insanların bir kısmının ilk anda vardıkları peşin hüküm olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca onların Hz. Peygamber'in mecnun diye adlandırılmasının sebebinin daha önce de değinildiği gibi onu cinlerle yakınlığı olan şair veya kâhinlere benzetmiş olmalarından kaynaklandığını da söylemek mümkündür.

Akıllarının almadığı ilâhî vahyi veya tevhid ilkesi gibi vahyin sunduğu bir takım mesajları delilikle suçladıkları peygamberlerin "Allah hakkındaki bir iftirası"¹⁰⁶ adlandıran müşrik toplumlar, aslında gerçekleri araştırmaya teşebbüs etmeden ve geleneğe bağlılık sebebiyle onları şu sözlerle reddetmişlerdi: "Mecnûn bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız? derlerdi."¹⁰⁷, "Derlerdi ki: 'Ey kendisine Kur'an indirilen (Muhammed!) sen mutlaka bir mecnûnsun! Eğer doğru söyleyenlerden idiyse, bize melekleri getirmeliydin.'"¹⁰⁸

Peygamberlere karşı yapılan diğer suçlamalar konusunda olduğu gibi delilik suçlaması da Kur'an'da reddedilmiş¹⁰⁹ ve inkârcılar yıllardır tanıdıkları bir insanın cinnetli olup olmadığını düşünmeye ve araştırmaya çağırılmışlardır.¹¹⁰

Ayrıca beşeriyetin tanıdığı en mükemmel insan olarak bilinen Hz. Muhammed, hayatı boyunca sözü yerine ve zamanına göre söylemek, konuşmasını içinde bulunduğu şartlara ve muhatabı olan şahıslara göre ayarlamak, muhatabının anlayacağı şekilde bir ifade seçmek gibi hitabetin önemli unsurlarını uygulamış, öte yandan örnek alınacak bir hayat

102. Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1.

103. et-Tûr 52/24.

104. bkz. msl. el-En'âm 6/91.

105. İzutsu, a.g.e., s. 21.

106. Sebe' 34/8; el-Mü'minûn 23/25.

107. es-Sâffât 37/36.

108. el-Hicr 15/6-7.

109. et-Tûr 52/29.

110. Sebe' 34/46.

yaşamıştır. Dolayısıyla bu ve benzeri meziyetler zeka seviyesi düşük olan bir insan için söz konusu olamaz.¹¹¹

B. Tahakküm suçlaması

Peygamberlerin dünyevî hakimiyet peşinde koştuğunu iddia etmek inkârcıların nübüvvete karşı direnişlerinin bir başka şeklini oluşturur. Zira Kur'an'da seçkinlerin peygamberleri, insanlar üzerinde dünyevi hakimiyet kurma peşinde koşan kimseler olarak gördükleri belirtilir. Bunun sebebi peygamberlerin sundukları mesajların benimsenmesiyle toplumun kozmopolitik üst tabakasını temsil eden inkârcıların bir takım çıkar ve menfaatlerinden veya başka bir ifade ile sosyo-politik bir takım imtiyazlarından mahrum kalma endişesi olsa gerektir.

Bu gerekçeye dayanılarak karşı çıkılan peygamberlerden birisi Hz. Nûh'tur. Hz. Nûh'un tebliğinin gayesi kavmince topluma hakim olma isteğine hamledilmiş ve nübüvveti reddedilmişti. Bu, âyetlerde ifadesini şöyle bulmaktadır: "Bunun üzerine kavminin inkârcı ileri gelenleri şöyle dediler: 'Bu, sadece sizin gibi bir beşerdir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi muhakkak ki melekler gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.'¹¹²

Benzer bir tavır, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Harun'u kavmini yurtlarından çıkarmak¹¹³ ve yer yüzünde üstünlük elde etmek isteyen iki kişi olarak tanıtmaya çalışan Firavun tarafından izlenmiştir.¹¹⁴

Mekke ileri gelenleri de dünyevî bir üstünlük aradığını vehmettikleri Hz. Peygamber'i davasından vaz geçirmek için ona mevki, para ve kadın teklif ettikleri bilinmektedir.¹¹⁵ Bu teklif de münkirlerin Hz. Muhammed'in yanı sıra diğer bütün peygamberlerin dünyevî hakimiyet peşinde koştuğunu sandıklarını açıkca ortaya koyar.

C. Fesad ve dalâlet suçlaması

Fesad, ictimâî, siyasî, hukukî ve dolayısıyla dinî düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında yine belli bir düzen veya dengenin bozuluşunu ifade eder.¹¹⁶ Nübüvvete

111. Ahmet Lütfi Kazancı, *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*, s. 145-146.

112. el-Mü'minûn 23/24.

113. Tâhâ 20/57.

114. Yûnus 10/78.

115. İbn İshâk, a.g.e., s. 187.

116. İlhan Kutluer, "Fesad", *DİA*, XII, 421.

Ferdî anlamda nübüvvete karşı en şiddetli bir şekilde direnen Firavun, mevcut dinî anlayış ve yaşayışa alternatif getirmek suretiyle Mısır'da fesat çıkaracağından endişe edip Hz. Mûsâ'yı bozgunculuk çıkaran birisi olarak suçlamakla kalmamış¹¹⁷, onu öldürmeye de girişmiştir.¹¹⁸ Kavminin ileri gelenleri de Hz. Mûsâ ve taraftarlarını yer yüzünde fesat çıkaracakları iddiasıyla onu sağ bırakmamasını Firavun'a tavsiye etmişlerdir.¹¹⁹ Hz. Nûh'un kavmince sapıklıkla suçlanması ve bu sebeple nübüvvetine karşı çıkılması peygamberlerin dalâletle suçlandıklarına örnek teşkil eder.¹²⁰

Toplumsal anlamda peygamberleri fesat çıkarmak ve dalâlette bulunmakla suçlamanın öteden beri inkârcılar tarafından benimsenen din anlayışlarını değiştirdiği için ortaya çıktığı da olduğu düşünülebilir.

Allah genel olarak inkârcıların nübüvvete karşı direniş şekillerinin bu çeşidini zikredilecek olan âyette açıklamaktadır: "Andolsun ki biz, bu Kur'an'da insanlar için her çeşit misale yer vermişizdir. Şayet sen onlara bir mucize getirsen inkârcılar kesinlikle şöyle diyeceklerdir: 'Siz, ancak batıl şeyler ortaya atmaktasınız.'¹²¹ Bundan, inkârcıların kendi şahsi kaprislerinin ürettiği sapık düşünce ve iddialara karşı duran hidayet önderlerini sapıklık içinde bulunmakla suçladıkları anlaşılmaktadır.

D. Uğursuzluk suçlaması

Arapçada "tyr" kökünden gelen uğursuzluk, sözlükte uçan şey demektir.¹²² Kur'an'da tayr kökü daha çok kuş anlamında kullanılmakla birlikte aynı zamanda kötülüğe ve kötüye ilişkin tahminleri ifade için kullanılmıştır.¹²³ Bu açıdan bakıldığında tayere, bir putperest geleneği olarak değerlendirilebilir. Bu ise nübüvvetin getirdiği ilkelere aykırı bir inançtır.

Tayereden bahseden âyetlerin bir kısmında geçmiş ümmetlerin kendi düşüncelerine uymayan yeni ilkeler getiren Allah elçilerini uğursuzluk sebebi saydıkları ve böylece inkârcıların uğursuzluk getirdikleri düşüncesiyle peygamberlere karşı çıktıkları beyan edilmektedir.¹²⁴

117. el-A'râf 7/127.

118. el-Mû'min 40/26.

119. el-A'râf 7/127.

120. el-A'râf 7/59-62.

121. er-Rûm 30/58.

122. Ragıp el-İsfehânî, a.g.e., "tyr" md., s. 528-529.

123. bkz. Muhammed Fuad Abdûlbâkî, a.g.e., "tyr" md., s. 549.

124. bkz. msl. el-A'râf 7/121; en-Neml 27/47; Yâsîn 36/18.

inkârcıların uğursuzluk getirdikleri düşüncesiyle peygamberlere karşı çıktıkları beyan edilmektedir.¹²⁴

Yâsîn sûresinin 18-19. âyetlerinde ifade edildiği gibi nübüvveti inkâr edenler peygamberleri uğursuzluk kaynağı olarak görmüşlerdir. Açlık, hastalık ve bela gibi kötülüklerin hep onların yüzünden başlarına geldiğini iddia etmişlerdir.¹²⁵ Aslında uğursuzluk olarak telakki ettikleri hususların kendi kötü amellerinden kaynaklandığını kabul etmeleri gerekirken, bunu Allah'ın onlara doğru yolu göstermek için gönderdiği peygamberlere nisbet etmişlerdir. Bu da o toplumda yanlış bir din ve inancın olduğuna işaret edici mahiyettedir.

Bu hususta başka bir âyette kıptilerin de aynı sebeple Hz. Mûsâ'ya karşı itirazda bulundukları beyan edilmiştir.¹²⁶ Halbuki bütün iyilik ve kötülüklerin Allah'tan olduğuna dikkat çekilmiştir.¹²⁷

Aynı şekilde Hz. Muhammed'i inkâr eden müşriklerin de başlarına gelen uğursuzlukların peygamberden kaynaklandığını söyledikleri görülür. Nitekim onlar kendilerine bir iyilik dokununca bunun Allah'tan olduğunu söylemiş, bir kötülüğe maruz kalınca da bunun peygamberden olduğunu iddia etmişlerdi.

II. Engellemeler

Peygamberler risâlet görevlerini yerine getirirlerken inkârcı fert ve toplumların sözlü ve fiili bir takım engelleriyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu şekilde bir direniş şekli Hz. Nûh devrinde olduğu gibi Hz. Muhammed için de sözkonusudur. Sadece toplumdaki statülerini kaybetmekten korkan şahısların değil, aile ve aşiret asabiyetine rağmen bazı yakınlarının da peygamberlerin mesajlarına karşı çıktığı tespit edilmiştir. İkinci tiplere Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşleri örnek olarak verilebilir.¹²⁸ Bir peygamber olan eşinin risaleti tebliğ etmesine engel olmakla yetinmeyen Hz. Lût'un karısı inkârcılarla işbirliği dahi yapmıştır.¹²⁹ Ayrıca yaptığı kötü muamele ile ünlenen Ebû Leheb'in de Hz. Muhammed'e karşı tepkisi bu tiplere örnek teşkil eder.¹³⁰

124. bkz. msl. el-A'râf 7/121; en-Neml 27/47; Yâsîn 36/18.

125. Râzî, a.g.e., XVIII, 461.

126. el-A'râf 7/131.

127. el-A'râf 7/131.

128. et-Tahrîm 66/10.

129. bkz. msl. Hûd 11/81; el-Hicr 15/60; eş-Şuarâ 26/171; en-Neml 27/57; es-Sâffât 37/134-16.

130. Tebbet 111/1-5.

Kur'ân-ı Kerîm'de savaşlara katılma ve Allah yolunda cihad etme hususunda insanları Hz. Muhammed'e uymaktan sakındıran, münâfıklardan¹³¹, tebliğ sırasında Kur'an okuyan peygamberin duyulmaması için gürültü yapan¹³² ve inananları Allah yolundan uzaklaştırmak için mallarını bile harcamaya kararlı olan¹³³ kâfirlerden bahsedilir. Ehl-i kitabın da iman eden insanların düşüncelerini karıştırmak ve onları şüpheye düşürmek için şöyle dedikleri görülür: "Ehl-i kitaptan bir grup şöyle dedi: 'Mü'minlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler.'"¹³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de risalet görevinin engellenmesiyle ilgili olarak daha çok yahûdiler ve münâfıklar üzerinde durulur. Özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetine inanmayan yahûdiler insanları ona iman etmekten sakındırmaya çalışmışlardı. Onların insanları imandan vazgeçirmek için yaptıkları Kur'an'da saptırma¹³⁵, hakkı batılla susturma¹³⁶, bilgiyi saklama¹³⁷, vahyin beyanlarını açıklamama¹³⁸, tahrif¹³⁹ vs. şekilde nitelenmiştir.

Yahûdilerin müminleri imandan sakındırma şekli Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: "Kendilerine kitaptan nasip verilenlere baksana! Sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar!"¹⁴⁰, "Onlar, hem insanları Peygamber'e yaklaşmaktan vazgeçirmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini helak ederler."¹⁴¹, "Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlara eşit olasınız. O halde Allah yolunda göç edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin..."¹⁴², "De ki: 'Ey ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?' De ki: 'Ey ehl-i kitap! (Gerçeğİ) görüp bildiğİiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkıştıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değİildir. Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığİa sevkeder.'"¹⁴³

131. Âl-i İmrân 3/168; et-Tevbe 9/81.

132. Fussilet 41/26.

133. el-Enfâl 8/36.

134. Âl-i İmrân 3/72.

135. en-Nisâ 4/51; et-Tevbe 9/34.

136. el-Bakara 2/42.

137. el-Bakara 2/76, 187.

138. el-Bakara 2/146, 174.

139. el-Bakara 2/75, 79; Âl-i İmrân 3/78; el-Mâide 5/41; et-Tevbe 9/9.

140. en-Nisâ 4/44.

141. el-En'am 6/26.

142. en-Nisâ 4/89.

143. Âl-i İmrân 3/98-100.

Ehl-i kitabın kıskançlık ve hasedleri sebebiyle müminleri yollarından saptırmak için yaptıkları hile şu şekilde anlatılır: “Ehl-i kitap’tan bir grup şöyle dedi: ‘Mü’minlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkar edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler. Sizin dininize uyanlardan başka hiçbir kimseye inanmayın.”¹⁴⁴ Onların Hz. Peygamber’i dinlerlerken bile insanları imandan alakoyma maksadıyla dinledikleri belirtilmiştir.¹⁴⁵ Nitekim onlar ısrar ve inatla insanlara şöyle demişlerdi: “Size verilenin benzerinin başka herhangi bir kimseye verildiğine, yahut Rabbinin huzurunda onların size karşı deliller getireceklerine de (inanmayın.)”¹⁴⁶

Bir çok âyette ehl-i kitabın seçkin zümre olmalarını iddia ederek sadece kendilerine uyulması gerektiğini öne sürmeleri ve bu gerekçe ile insanları saptırmak istedikleri görülmektedir.¹⁴⁷

III. Peygamberler ve müminlerle alay edip küçümseme

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamber gönderilen hemen her toplumun ortak özelliği olarak onların bu elçiyle ve ona iman edenlerle alay etme ve onları küçümseme gibi tavırlarından bahsedilmektedir.¹⁴⁸ Bu tavırlarından dolayı âyetlerde onlarla dostluk kurulması yasaklanmış¹⁴⁹, ayrıca âhirette kötü akıbetlere uğrayacaklarına işaret edilmiştir.¹⁵⁰

İnkârcıların Hz. Muhammed’le alay ettiklerine ilişkin açık beyanlar Kur’an’da mevcuttur. Küçümseme tarzında gerçekleşen alaylar Hz. Peygamber’le¹⁵¹ mü’minlerin nitelikleri¹⁵², ve getirilen ilkelerle ilgili¹⁵³ konularda vukû bulmuştur. Ayrıca nübüvvetin getirdiği ilkeleri akıllarına güvenerek alaylı bir şekilde reddeden.¹⁵⁴ inkârcıların namazı eğlence konusu yaptıkları, kıyâmet ve âhiretle ilgili hususları inkâr ettikleri de belirtilmektedir.¹⁵⁵

144. Âl-i İmrân 3/72-73.

145. el-İsrâ 17/47.

146. Âl-i İmrân 3/73.

147. el-Bakara 2/111, 135.

148. bkz. msl. el-En’âm 6/10; Hûd 11/38; er-Ra’d 13/32; el-Hicr 15/10-11; el-Enbiyâ 21/2-3;41; ez-Zuhruf 43/6-7, 47.

149. el-Mâide 5/57.

150. Yâsîn 36/30.

151. bkz. msl. el-Bakara 2/104; en-Nisâ 4/46; et-Tevbe 9/61.

152. bkz. msl. et-Tevbe 9/79; eş-Şuarâ 26/111.

153. bkz. msl. el-Mâide 5/58; Sebe’ 34/7.

154. el-Mü’min 40/83.

155. el-Mâide 5/58; Sebe’ 34/7, 29.

Özellikle istihzâ ile ilgili âyetlerden hareket edilerek peygamberlerle alay etmenin kâfirlerin bir vasfı olduğu söylenebilir.¹⁵⁶ Nitekim inen âyetler hakkında inkârcıların alaylı bir şekilde “Bu sizin hanginizin imanını artırdı?” dedikleri ifade edilmiştir.¹⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de inkârcıların Hz. Peygamber’i gördükleri zaman ‘sizin ilahlarınızı diline dolayan bu mu?’ diyerek alay ettikleri¹⁵⁸ ve ona karşı her türlü benzetmeyi yaptıkları belirtilmiştir.¹⁵⁹

Kur’an’da diğer inkârcı toplumlara nisbetle daha çok yahûdilerin küçük düşürücü alaylarına temas edilmiş ve yaptıklarından dolayı lanetlendikleri belirtilmiştir.¹⁶⁰ Nitekim onlar Hz. Peygamber hakkında “dinle dinlemez olası” anlamına gelen hakaretimiz sözler sarfetmişlerdir.¹⁶¹

Âyetlerde münâfıkların da Hz. Muhammed’i “O, (her söyleneni dinleyen) kulaktır” şeklinde küçümseyici adlar taktıkları ifade edilmiştir.¹⁶² Ayrıca et-Tevbe sûresi 65. âyetin nüzul sebebinden münâfıkların Hz. Peygamber’i yapmak istediği savaşlarla ilgili olarak alaya aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁶³

Sadece peygamberler değil, müminler de kâfirler tarafından alaya alınmıştır. Bu husus toplumların şımarık zenginlerinin müminleri hakir görmesi ve onlarla birlikte iman etmek istemedikleri şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Ayrıca kâfirlerin daha fazla sadaka vermeye gücü yetmeyen müminleri küçümsedikleri âyetlerde belirtilmiştir.¹⁶⁵

IV. Mucize taleplerinin ardından mucizeyi inkâr etme

Mûcize, peygamberlerin Allah’ın elçileri olduklarını ispat etmek için yine O’nun yardımıyla gösterdikleri hârikulâde olaylardır.¹⁶⁶ Mucize, nübüvvet müessesesini ispat eden en kuvvetli delildir, bunun dışında getirilecek deliller kesin olmaktan uzaktır.¹⁶⁷

156. Âyetler için bkz. M. F. Abdülbâkî, a.g.e., “hze ” md., s. 905-906.

157. et-Tevbe 9/124.

158. el-Enbiyâ 21/36.

159. el-İsrâ 17/48.

160. en-Nisâ 4/46; Bu konuda ayrıca bkz. el-Bakara 2/104.

161. en-Nisâ 4/46.

162. et-Tevbe 9/61.

163. bkz. Tabersî, a.g.e., V, 70-71; Elmalılı, a.g.e., III, 2583.

164. bkz. msl. Hûd 11/27; el-Mü’minûn 23/47; eş-Şuarâ 26/111.

165. et-Tevbe 9/79.

166. Kâdî Abdülcebbâr, *Tespîtü delâilü’n-nübüvve*, s. 509-511; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ a.g.e., s. 154-155; Yusuf Şevki Yavuz, “Âyet”, *DİA*, IV, 242.

167. Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, a.g.e., s. 155; Teftâzânî, a.g.e., V, 11 vd.

Kur'an'da insanları Allah'ın varlığı ve birliğine çağıran peygamberlerin yaptıkları çağrıya dayanak olarak çeşitli hissî ve maddî mucizeler gösterdikleri belirtilmiştir.¹⁶⁸

İlgili âyetlerde ifade edildiğine göre peygamberlerin davetine muhâtab olan bütün milletler, davet sahibinin doğruluklarından emin olmak düşüncesiyle onlardan tabiat kanunlarını aşan ve sadece ilâhî bir kudret sayesinde gerçekleşebilen gözle görülebilir bir alâmet göstermesini istemişlerdir.¹⁶⁹ Israrları üzerine kendilerine bu âyetler gösterildiği zaman inkârcılar onu sihir olarak adlandırmışlardır. Zira kesin deliller karşısında hakkı inkâr etmenin inat, kibir ve ısrardan başka bir anlam taşımadığını vurgulayan Kur'an, kâfirlere hiçbir delilin yarar sağlamayacağını ve böylelerinin getirilen delile iltifat etmeyeceklerini dile getirmiştir.¹⁷⁰

"Her iddianın delillendirilmesini şart koşan Kur'ân-ı Kerîm¹⁷¹ iddia sahibinden delil istemesini muarız durumunda olan kişinin en tabii hakkı olarak kabul etmiştir. Buna karşılık muarıza ispatlanmış delili kabul etmeme, başka bir delil isteme hakkını da tanımamış ve ispatlanmış delilin tasdik edilmesi gerektiğini belirtmiştir."¹⁷² Böyle olmasına rağmen âyetlerde belirtildiği üzere inkârcılar getirilen mucizeleri reddetmiş ve inanmaya yanaşmamış¹⁷³, aslında düşünceleri ve öğüt almaları için gönderilen mucizelerle¹⁷⁴ alay etmiş ve onu apaçık büyü olarak adlandırmışlardır.¹⁷⁵ İlgili âyetlerde onların mucizeler konusunda tartıştıkları ve bunu bilgi edinmek için değil, âyetleri inkâr etmek amacıyla yaptıkları anlatılmakta ve Allah'ın böyle yapanları "inkârcılar" olarak nitelediği bildirilmektedir.¹⁷⁶

Kur'an peygamberlerinden mucize isteyen ve gerçekleşince de ona iltifat etmeyenlere Nûh, Âd, Semûd kavimlerini örnek vermektedir.¹⁷⁷ Ayrıca çeşitli mucizelerle imtahana tabi tutulan Firavun ve kavmi, azap üzerine azabı görünce, Hz. Mûsa'dan onun giderilmesi için dua etmesini istemiş ve o zaman ona iman edeceklerine dair sözvermiş, azap giderilince de sözlerinde durmamış ve âyetleri yalanlamışlardır.¹⁷⁸

168. bkz. msl. er-Rûm 30/58; Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 49.

169. bkz. msl. el-En'âm 6/37; Yûnus 10/20; er-Ra'd 13/7, 27; İbrâhîm 14/10; el-Ankebût 29/50.

170. el-En'âm 6/25, 111; el-Hicr 15/14-15; er-Rûm 30/58; el-Mü'min 40/4; Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 119.

171. el-Enbiyâ 21/24.

172. Âl-i İmrân 3/183; en-Nisâ 4/153; el-En'âm 6/109; el-İsrâ 17/59; el-Kasas 28/48; krş. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 119.

173. el-En'âm 6/25; el-A'râf 7/132.

174. el-Bakara 2/73; el-A'râf 7/59.

175. el-Mâide 5/110; el-A'râf 7/132; es-Sâffât 37/13-15; el-Kamer 54/2-3.

176. el-Mü'min 40/4, 69-70.

177. et-Tevbe 9/70; İbrâhîm 14/9.

178. el-A'râf 7/133-136; Ayrıca bu konuda bkz. el-A'râf 7/103-108; Tâhâ 20/56; en-Neml 27/13-14; el-Kasas 28/33.

Kur'an'da ehl-i kitaptan yahûdi ve hıristiyanların inkârı üzerinde de durulmuştur. Âyetlerde Hz. Muhammed'in risâletini kabullenmeyen, ondan çeşitli mûcize isteyen ve sonunda inkâr eden ehl-i kitabın bu tavrının¹⁷⁹ Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidişatına benzetildiği görülmektedir.¹⁸⁰ Ehl-i kitap ile müşriklerin Hz. Peygamber'den hissî mûcize isteklerine olumlu cevap verilmediğine Kur'an'da dikkat çekilmiştir.¹⁸¹ Bunun sebebinin de onların asıl maksadının nübüvveti tasdik etmek değil, aksine sırf peygamberi acze düşürmek, susturmak ve onunla alay etmek oluşu idi. Zira onlar kendilerine her biri öncekinden daha büyük olan mûcizeler gösterilmesine rağmen ikna olmamışlardır.¹⁸²

V. Tehdid etme

A. Hapis tehdidi

Kur'an'da tehdidin bu türünün Firavun tarafından Hz. Mûsâ'ya yapıldığı görülür. Şöyle ki: Firavun, mucizelerle kendisini tevhid inancına davet eden Hz. Mûsâ'yı ilk anda zindana atılmakla korkutmuştu.¹⁸³ Hz. Mûsâ'nın diğer peygamberlere yapılmayan bu tehditle karşılaşması bir tesadüf değildi.. Nitekim Hz. Mûsâ'ya ve ona iman edenlere yaptığı tehditlerden¹⁸⁴ Firavun'un kendine karşı gelenleri ağır cezalarla cezalandırdığı âyetlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Bu, onun "kazıklar sahibi"¹⁸⁶ diye isimlendirilmesinden de ortaya çıkar. Kabul edilen görüşe göre Firavun'un bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi suçlulara çeşitli ağır cezalar uygulamasından ileri gelmektedir.¹⁸⁷

Rivayetlerde Mısır topraklarının hakimiyetini elinde bulunduran Firavun'un sahip olduğu zindanın dehşetinden bahsedilir.¹⁸⁸ Hatta onun suçluları cezalandırma şekillerinin en dehşetli olanı ağır hapis cezası idi. Hapise mahkum ettiği kişi sonunda ölüyordu.

Firavun'un Hz. Mûsâ'yı tehdidi "Benden başka ilah edinirsen, yemin ederim ki, seni zindanlıklardan ederim."¹⁸⁹ şeklinde olmuştur. O, çeşitli yollara baş vurarak Hz. Mûsâ'yı

179. bkz. msl. el-A'râf 7/203; el-Hicr 15/6-7; 14-15; el-İsrâ 17/90-93; el-Ankêbût 29/50.

180. el-Enfâl 8/52.

181. el-İsrâ 17/59.

182. el-Bakara 2/211; ez-Zuhruf 43/48.

183. eş-Şuarâ 26/29.

184. el-A'râf 7/123.

185. el-Kasas 28/4.

186. el-Fecr 89/10.

187. İbn Kesîr, a.g.e., IV, 508.

188. bkz. msl. Râzî, a.g.e., XVII, 317; Sâbûnî, a.g.e., IV, 312-313.

189. eş-Şuarâ 26/29.

fikren mağlup etmek istemiş, her zalim yöneticinin yaptığı gibi Hz. Mûsâ'yı hapisle tehdit etmiştir.

B. Taşlama tehdidi

Taşlama eylemi ilkel toplumların suçlu gördükleri veya görüşünü kabullenemedikleri şahıslara karşı uyguladıkları protesto şekli olarak kabul edilir. Âyetlerde inkârcıların peygamberlere ve müminlere bu tarz bir tehditte bulundukları görülür. İlkel bir davranış biçimi olan bu eylemin peygamberlere ve mü'minlere karşı yapılması yargısız bir infaz niteliği taşır.

Taşlama tehdidinin Hz. Şuayb'a¹⁹⁰, Hz. Nûh'a¹⁹¹, babası tarafından İbrâhîm'e¹⁹² ve Yâsîn sûresinde isimleri zikredilmeyen elçilere¹⁹³ yapıldığı görülür. Hz. Mûsâ'nın da Firavun ve kavminin kendisini taşıyarak öldürmelerinden Allah'a sığındığını¹⁹⁴ dile getirmesi onun bu tehditle karşılaştığına işaret eder. Ayrıca ashâb-ı kehf de taşlanarak öldürülme tehdidine maruz kaldıkları¹⁹⁵ Kur'an'da bu konuda verilen bilgiler arasındadır.

C. Sürgün tehdidi

Kur'an'da hemen her peygamberin sürgünle tehdit edilmiş olduğu anlatılmaktadır. Bu husus âyetlerde şöyle ifade edilir: "Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: 'Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz.'"¹⁹⁶ Ayrıca bu tür tehdidin Hz. Şuayb'a¹⁹⁷, Hz. Lût'a¹⁹⁸ ve dolaylı olarak Hz. Mûsâ¹⁹⁹ ve Hz. Muhammed'e²⁰⁰ yapılmış olduğu ilgili âyetlerden anlaşılmaktadır.

Yönetimi tekellerine alarak insanları baskısı altında tutan, onların inanç ve düşünce özgürlüğüne her an müdahale eden otoriter güçler, kavimlerini inanmaktan alakoymakla kalmamış peygamberleri sürgünle tehdit etmiş, çoğu zaman da bunu uygulamışlardır. Örneğin kavmi Hz. Şuayb'a bu konuda şöyle demişlerdi: "Ey Şuayb! Ya dinimize geri

190. Hûd 11/91.

191. eş-Şuarâ 26/116.

192. Meryem 19/46.

193. Yâsîn 36/18.

194. ed-Duhân 44/20.

195. el-Kehf 18/20.

196. İbrâhîm 14/13.

197. el-A'râf 7/88.

198. el-A'râf 7/82; eş-Şuarâ 26/167; en-Neml 27/56.

199. el-İsrâ 17/103.

200. et-Tevbe 9/40; el-İsra 17/76; el-Hac 22/40.

dönersin ya da andolsun ki seni ve seninle beraber inananları kasabamızdan çıkarırız.”²⁰¹ Bir önceki âyette sürgün tehdidinden öte bir irtidat zorlaması da sözkonusudur. Başka bir ifadeyle Medyen halkının ileri gelenleri, Hz. Şuayb’ı ve müminleri küfre dönmek ile kasabayı terketmek gibi iki husustan birini tercihe zorlamışlardı.

Aralarında ahlâksızlığın yaygın olduğu Lût kavmi de peygamberlerine “Bu davandan vazgeçmezsen, iyi bil ki sürgün edilmişlerden olacaksın!”²⁰² diyerek sürgün tehdidinde bulunmuştur. Başka bir âyette inkârcıların bu tehditte bulunması onların fazla temizlenmek”²⁰³ veya “kendi yaptıklarından uzak kalmak isteyen kimseler”²⁰⁴ olmalarına bağlanmaktadır.

Kur’an’da Hz. Muhammed’e karşı yapılan sürgün tehdidinden açıkca bahsedilmemekle birlikte “Onlar seni yurdundan çıkarmak için neredeyse dünyayı başına dar getirecekler.”²⁰⁵ şeklindeki bir ifadeden yaptıkları zulüm ve kötülüklerle müşriklerin onu memleketini terk etmeye zorladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca “...Hani, kâfirler onu iki kişiden biri olarak çıkarmışlardı...”²⁰⁶ âyetinde vurgulanan ve tarihî bilgilerle sabit olan hicret olayı-Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göçetmesi-sürgün olarak kabul edilebilir.

Daha önce de görüldüğü üzere peygamberler toplumda her hangi bir mevki elde etmek hırsıyla suçlanmışlardır. Çünkü onların getirdikleri ilkeler toplumda süregelen ve zalim yöneticilerin işine yarayan idarî tasarrufları reddetmekteydi. Bu sebeptendir ki inkârcılar ülkede kaosa sebep olacaklarını düşündükleri peygamberlere sürgün, taşlama gibi tehditlerde bulunmuşlardır.

D. Öldürme tehdidi

Öldürme tehdidi inkârcıların peygamberlere ve aynı zamanda zayıf gördükleri inananlara karşı yaptıkları tehdidin en ileri şeklidir. Bu tehdidin bir adım ötesi onu gerçekleştirme teşebbüsleri ile sonuçlanmıştı. Nitekim Kur’an’da bir çok peygamberin öldürüldüğü haber verilmektedir.²⁰⁷

201. el-A’râf 7/88; Ayrıca bkz. İbrâhîm 14/13.

202. eş-Şuarâ 26/167.

203. el-A’râf 7/82.

204. en-Neml 27/56.

205. el-İsrâ 17/76.

206. et-Tevbe 9/40.

207. bkz. msl. el-Mâide 5/70; en-Nisâ 4/81; er-Ra’d 13/42; İbrâhîm 14/46; en-Neml 27/49-50; Tabersî, a.g.e., VI, 462.

Verilen bilgilere göre kavmi Hz. Şuayb'a şöyle demiştir: "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve seni içimizde zayıf biri olarak görüyoruz! Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin." ²⁰⁸

Tehdidin bu türü müminlere de yapılmıştır. Bunun çarpıcı örneği de Firavun'un, şirki terkedip tevhid inancını benimseyen sihirbazlara "Ben size izin vermeden mi onlara inandınız? O, size büyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse size ne yapacağımı yakında öğrenirsiniz; Ellerinizi ve ayaklarınızı çarpaz olarak keseceğim ve hepinizi asacağım." ²⁰⁹ diyerek yağdırdığı tehditlerde ve bu şekilde izlediği baskı politikasında ifade edilmiştir.

VI. Peygamberlere ve müminlere karşı savaş ve öldürme teşebbüsleri

Kur'an'da Allah'a itaate çağıran peygamberlerin getirdikleri aklî deliller karşısında, atalarını taklidden başka tutunacak dalları kalmayan inkârcıların kaba kuvvete baş vurdukları bildirilmiş ve bu davranışları fikrî tükenmişliğin işareti olarak sayılmıştır. ²¹⁰ İlgili âyetlerden de anlaşılacağı üzere nübüvvete karşı direnen mütehakkim fert veya toplumlar peygamberlere sadece sürgün, hapis, taşlama ve ölüm gibi tehditler savurmakla kalmamış ayrıca bizzat onları öldürmeye teşebbüs göstermiş, tuzaklar kurmuş ve hatta öldürmüşlerdir. ²¹¹

Kur'an'da peygamberlerini öldüren toplumlara daha çok İsrailoğulları örnek olarak zikredilir ve peygamberlerini nasıl öldürmeleri anlatılır. Onlar hakkında "...Nefislerinin istemediği şeyleri kendilerine getiren peygamberlerin bir kısmını yalanladılar, bir kısmını öldürdüler." ²¹² diye buyurulmaktadır. Ayrıca bir mûcize getirmediği Hz. Peygamber'e iman etmeyeceklerini söyleyen yahûdilere mucizeleri gerçekleşen peygamberleri öldürmelerinin hesabı sorulurcasına şöyle söylenmiştir: "...Şöyle de: 'Size, benden önce mûcizelerle (özellikle) dediğiniz (mûcize) ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru insanlar iseniz, onları niçin öldürdünüz' " ²¹³

208. Hûd 11/91.

209. eş-Şuarâ 26/49.

210. el-A'râf 7/81-82, 120-124; el-İsrâ 17/76; Meryem 19/46-47; Tâhâ 20/71; eş-Şuarâ 26/29, 46, 116; el-Ankebût 29/24; krş. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 51.

211. bkz. msl. en-Nisâ 4/81; er-Ra'd 13/42; İbrâhîm 14/46; en-Neml 27/49-50; Tabersî, a.g.e., VI, 462.

212. bkz. msl. el-Mâide 5/70; Tabersî, a.g.e., III, 350; Ayrıca bkz. el-Bakarâ 2/87, 91; Âl-i İmrân 3/112, 181; en-Nisâ 4/155.

213. Âl-i İmrân 3/183.

Allah'ın varlığına ve birliğine iman edip bunu açıkça ortaya koyan bir kaç gençten oluşan ashab-ı kehf²¹⁴ putperest toplum tarafından öldürölme korkusuyla mağaraya sığınmaları inananların öldürölme eylemi ile karşı karşıya kaldığını en iyi şekilde anlatmaktadır.²¹⁵ Yine el-Burûc suresinin 4-10. âyetlerinde müminleri dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklerde yakmak suretiyle zulmeden ashâbu'l-uhdûddan bahsedilmektedir.²¹⁶

Kur'an'da öldürölme eylemi ile karşı karşıya kalan bir diğery peygamberin Hz. Salih olduğı bildirilir. Kavminin ileri gelenleri geceleyin ona ve ailesine baskın yapıp öldürmek için tuzak kurmuşlardır.²¹⁷ Nemrud'un, kendisini Allah'a ibadet etmeye çağırany Hz. İbrâhîm'i diri diri yakmak istemesi de bir peygambere karşı uygulanabilecek şiddetin aşırı bir şeklidir.²¹⁸ Ayrıca Hz. Mûsâ'yı ve müminleri tehdit eden²¹⁹, öldürölmeleri için emir veren²²⁰ ve onları öldürmeye kalkışany ²²¹ Firavun'un tavrı bu konuda verilebilecek bir başka örnektir.

Yaptıkları eziyetlerden sonra Medine'ye gitmek üzere Mekke'yi terkeden Hz. Muhammed'i, öldürmek amacıyla takip eden müşriklerin tavırları ile Firavun'un Hz. Mûsâ'ya ve müminlere yaptığı muamele arasında paralellik vardır.

Yahûdilerin risalet görevini yerine getiren Hz. Peygamber'e karşı yaptıkları sihir²²², bunun da ötesinde hazırladıkları suikast planı²²³ öldürme teşebbüsleri arasında zikredilebilir. Ayrıca müşriklerin müslümanlarla yaptıkları Bedir ve Uhud savaşları²²⁴ da tam bir öldürme teşebbüsüdür.

214. Kehf ashabı kimliği ve olayın ayrıntılı bilgileri için bkz. Taberî, a.g.e., 130 vd.

215. el-Kehf 18/9-26.

216. Ashabu'l-Uhdûd ve olayın ayrıntılı bilgileri için bkz. Taberî a.g.e., XXX, 72.

217. en-Neml 27/49-50.

218. el-Enbiyâ 21/68-70; el-Ankebût 29/24; es-Sâffât 37/97-98.

219. Tâhâ 20/71.

220. bkz. msl. el-A'râf 7/127; el-Mü'min 40/25, 26.

221. eş-Şuarâ 26/60-66.

222. bkz. msl. Vâhidî, a.g.e., 263-264.

223. et-Tevbe 9/74; Taberî, a.g.e., V, 79; el-Mâide 5/11; Taberî Ka'b b. el-Eşref ve etrafında bulunan yahûdilerle birlikte Hz. Muhammed'i zehirleyerek öldürmeye teşebbüs etmiş ve fakat başaramadıklarını zikreder. Taberî, a.g.e., VI, 93-94; Bu konuda ayrıca bkz. el-Mâide 5/110; el-Enfâl 8/30.

224. Âl-i İmrân 3/13, 121-146, 149; el-Enfâl 8/42; Ayrıca bu konuda bkz. el-Enfâl 8/5-7, 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NÜBÜVVETE KARŞI DİRENİŞİN SEBEPLERİ

I. Psikolojik sebepler

A. Kibir

Kibir, âyetlerde Allah'ın insanlarda sevmediği bir karakter olarak açıklanmıştır: “Gerçekten Allah, onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları sevmez.”¹ Kur'an'da kibrin ahlâkî bir kusur olduğuna da dikkat çekilip, kötü davranışlar arasında gösterilmiş ve insanların bu karakterden sakınmaları gerektiği belirtilmiştir². Ayrıca yer yüzünde böbürlenerek gezen kibirli insanların aciz oldukları ve böyle yapmakla ne yeri yarabilecekleri ne de yüksek dağlara erişebilecekleri bildirilmiştir³.

Kur'an'da iki türlü kibirin bulunduğu dikkat çekilmiştir. Bunlardan birisi yerilirken, diğeri yücelik vasfı olarak nitelenir. Bu meyanda İblis'in Hz. Adem'e karşı büyüklük taslaması yerilmiş ve şöyle denilmiştir: “Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?”⁴ Diğeri tekebbür ve kibriyâ sıfatlarının sadece Allah için kullanılmasıdır. Bunun ise yücelik vasfı olduğu anlaşılmaktadır⁵.

Kibir, Kur'an'da insanı hakkı kabul etmekten alıkoyan bir ruh hali olarak değerlendirilir. Zira âyetlerde kibrin insanın fıtratında bulunan inanma kabiliyetini perdelediğine ve insanın hidayete ulaşmasını engelleyerek inkâr etmesine yol açtığına dikkat çekilmiştir⁶. Başka bir ifade ile kibirli ve büyüklenen bir nefis hakikatler karşısında teslimiyet göstermez ve ikna olmaz⁷. Zira âyetlerde nübüvvetin getirdiği ilkelere karşı çıkıp, onlara teslimiyet göstermeyenlerin kibirli kimseler olduğuna temas edilmektedir⁸. Bu itibarla kâfirlerin bir vasfı olarak zikredilen kibir, âyetlerde nübüvveti karşı direnişin ve genel olarak inkâr ve inadın sebebi olarak gösterilmiştir⁹.

-
1. en-Nisâ 4/36; en-Nahl 16/23.
 2. el-İsrâ 17/21-38; Lokmân 31/18-19.
 3. el-İsrâ 17/37.
 4. Sâd 38/75.
 5. el-Câsiye 45/37; el-Haşr 59/23.
 6. bkz. msl. en-Neml 27/14.
 7. Seyyid Kutup, a.g.e., IX, 179.
 8. bkz. msl. el-Mü'minûn 23/46; el-Furkân 25/21.
 9. bkz. msl. el-Mü'min 40/56; Ayrıca bkz. İzutsu, a.g.e., s. 197.

İlgili âyetlerde inkârcıların sergiledikleri kibirin üç şekilde olduğu görülür. Bunlar Allah'a¹⁰, peygamberlere¹¹ ve zayıflara¹² karşı taslanan kibirdir. Buradan hareketle kibrin, ulûhiyet ve nübüvveti inkârın sebebi olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an'da nübüvveti inkâr edenlerin, aslında peygamberlerin Allah tarafından gönderildiklerini bildikleri ve sadece nübüvvet değil, dinin diğer başka ilkelerinin de yabancıları olmadıkları belirtilmektedir¹³. Fakat tabiatlarında bulunan kibir hasleti hakikatleri kabullenmekten onları alakoymaktadır. Zira âyetlerde bu husus açıkça dile getirilmiştir: "Kendileri de buna yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler."¹⁴

Hiz. Peygamber dönemi müşriklerinde görülen bu tavrı Hiz. Nûh'a kadar gerilere götürmek mümkündür. İlk devirde Nemrud'un Hiz. İbrâhîm'e¹⁵, Firavun'un Hiz. Mûsâ'ya¹⁶, Semûd kavminin Hiz. Sâlih'e¹⁷, Medyen veya Eyke halkının Hiz. Şuayb'a¹⁸, Nûh kavminin Hiz. Nûh'a¹⁹ ve Âd kavminin Hiz. Hûd'a²⁰ iman etmemeleri buna bağlıdır. Ayrıca İslâm'a davet karşısında Hiz. Peygamber'in yakınları da dahil olmak üzere kibri bir karakter haline getiren câhiliyye devri Araplar'ının nübüvveti bilerek inkâr ettikleri bilinmektedir. Bundan başka yahûdilerin de Hiz. Peygamber'i inkâr etmeleri ve buna gösterdikleri sebepler²¹ kibrin en üst seviyesi, haset ve kıskançlık olarak değerlendirilmektedir.

Bu açıklamalar ışığında toplumların veya şahısların nübüvvete iman etmeme sebeplerinin başında kibrin yer aldığı söylenebilir. Kur'an'da bu görüş açıkça ortaya konmaktadır. Bu konuda bir âyette şöyle denilir: "Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında münakaşa edenler var ya, hiç şüphe yok ki, onların kalplerinde, asla yetişemeyecekleri bir büyüklenme hevesinden başka bir şey yoktur..."²²

Zenginlik, mevki ve subjektif bilgi gibi unsurların nübüvvete karşı direnenlerin kibirlenmelerine zemin hazırlayan bir kaç unsur olduğu söylenebilir. Kur'an'da, insanın

-
10. bkz. msl. el-Mü'min 40/60.
 11. bkz. msl. Yâsîn 36/15; ez-Zuhruf 43/31.
 12. bkz. msl. el-Bakara 2/13; Fâtır 35/43.
 13. Bu konuda bkz. msl. el-En'âm 6/20.
 14. en-Neml 27/14.
 15. el-Bakara 2/258.
 16. bkz. msl. el-Kasas 28/39.
 17. bkz. msl. el-A'râf 7/75.
 18. İbrâhîm 14/9.
 19. eş-Şuarâ 26/111.
 20. Fussilet 41/15.
 21. Elmalılı, a.g.e., I, 420.
 22. el-Mü'min 40/56.

sahip olduğu güç, subjektif bilgi veya zenginliği yeterli bularak inkâra düşmesiyle ilgili pek çok âyet bulmak mümkündür. İnkârcıların sahip oldukları bu sosyal üstünlüklerin kendilerini Allah'tan müstağnî görmeye sevkettiği söylenebilir. Bu hususta bütün geçmiş ümmetlerin şöyle dedikleri haber verilmektedir: "Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince, kendi (subjektif) bilgilerine güvenerek onu alaya aldılar."²³

Kur'an'da müstekbir tiplerin sembolü ve en belirgin örnekleri arasında doğrudan Firavun, Hâman, Kârûn, dolaylı şekilde Nemrud, Bel'âm b. Bâurâ, As b. Vâil, Ebu Cehil gibi inkârcıların isimleri zikredilir. Ayrıca Hz. Nûh kurtulması için kendisiyle beraber gemiye binmeye davet ettiğinde kendine güvenerek ve tabiata sığınarak kurtulabileceğini zanneden oğlu da buna bir örnektir²⁴. Âd kavmi de yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış ve "bizden daha güçlü kim var" diyerek Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu unutarak âyetlerini inkâr etmişlerdir²⁵.

Nübüvveti kabullenmek istemeyenlerin kibir unsurlarına gelince, dünya yaratılmadan önce İblis'in yaratılış maddesine ilişkin ayırımından başlayarak²⁶ toplumsal bazda yapılan sınıf ayırımı²⁷, ilmine güvenme²⁸, sıhhat ve servet bakımından güçlü ve kuvvetli olma²⁹ ve hayatını nübüvvetin getirdiği ilkelerden bağımsız şekilde sürdürme isteđi³⁰ gibi bir kaç unsur zikretmek mümkündür.

Sonuç olarak gurur ve büyüklenme içerisinde tamamen bağımsız olmayı arzulayan, kendi üzerinde hakim güç ve otorite kabul etmek istemeyen bu tip insanların asıl amacının Allah'ı inkâr etmekten daha çok gönderilen peygamberlerin davasını reddetmek olduğunu ve karşı çıkmalarının temelinde ise kibrin yattığını söylemek mümkündür.

23. el-Mü'min 40/83.

24. Hûd 11/42-43.

25. Fussilet 41/15.

26. bkz. msl. el-Bakara 2/34.

27. el-En'âm 6/52-54; el-Kehf 18/28; eş-Şuarâ 26/111; Âyetlerin nüzul sebebi için bkz. Taberî, a.g.e., VII, 127-128; Şahıslar kısmında ele alınan Velid b. Müğirenin yaptığı da bu sebepten kaynaklanır gözükmeğidir.

28. bkz. msl. el-Mü'min 40/83.

29. bkz. msl. Fussilet 41/15; Ayrıca bkz. el-Kasas 28/76, 78; el-Kehf 18/34-42; Zemaşşerî, a.g.e., II, 690.

30. bkz. msl. el-'Alak 96/9-19; İbn Hişâm, a.g.e., I, 298; Taberî, XXX, 165; Bu konuda benzer âyet için bkz. Hûd 11/87.

B. İnat

İnat kelimesi, sözlükte bir şeyde mutlak ve kasıtlı olarak ısrar etme ve kendisinde olanı beğenme anlamına gelir³¹. Âyetlerde bu tabir, zalimlikte ve küfürde ısrar edenler hakkında “cebbârün-anîd” (aşırı zorba) ve “keffârün-anîd” (aşırı kâfir) şeklinde kullanılmaktadır³². “Keffârün-anîd” kelimesi âyetlerde özellikle hakikati gördüğü ve kalbi de buna meylettiği halde bilerek peygamberin söylediklerini inkâr eden Velîd b. Müğîre hakkında kullanılmıştır³³.

“Kaset kulûbühüm” yani “onların kalpleri katılaşmıştır”, “dağlar yerinden oynasa da, yahut yer yarılsa da”³⁴ “gökten onlara melek de indirilse, ölüler kendileri ile konuşsa da”³⁵ gibi ifadeler ilâhî davete karşı inatla direnen inkârcıların ruh hallerini anlatmak için kullanılmış ifadelerdir. Kur’an’ın yerilen bir karakter olarak nitelendirdiği inadın inkârcılar nezdindeki yeri ise tamamen farklıdır. Nitekim onların kendi inatçılıklarını bir meziyet olarak kabul ettikleri görülmektedir³⁶. İlgili âyetlerde genel olarak nübüvvete karşı direnen kâfirlerin inkârlarında inatçılık yaptıkları şu şekilde belirtilmiştir: “Kâfir olanlar dediler ki: ‘Biz, hiç bir zaman bu Kur’an’a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız...’”³⁷, Başka bir âyette şöyle denilir: “...Doğrusu biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz.”³⁸

İnatçı zorba ve kâfirlerin ele alındığı önceki bölümlerde olan konuyla ilgili âyetleri göz önünde bulundurarak inatçılığın nübüvvete karşı direnişin sebebi olduğunu, kaynağının ise düşünmeden verilen peşin hükümler olduğunu söylemek mümkündür. Direnenlerin inatçılık vasfı ve önyargılı davranışları Hz. Nûh’un kavmi ile arasında geçen olaylardan sonra söylediği sözlerde şöyle beyân edilmiştir: “Gerçekten de imana gelmeleri ve böylece günahlarını bağışlamam için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlindikçe kibirlendiler.”³⁹, Onlar Hz. Nûh’un tevhide ilişkin tebliğini dinledikten sonra “Sakın ilahlarınızı bırakmayın; hele Ved’den, Suvâ’dan, Yeğûs’tan, Ye’ûk’ten ve Nesr’den asla vaz geçmeyin!”⁴⁰

31. İbn Manzûr, a.g.e., “ ‘and” md., III, 307; Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., “ ‘and” md., s. 349-350.

32. Hûd 11/59; İbrâhîm 14/15.

33. el-Müddessir 74/16; Rivayet için bkz. Zemahşerî. a.g.e., IV, 649.

34. er-Ra’d 13 /30-31.

35. el-En’âm 6/111.

36. el-Furkân 25/42.

37. Sebe’ 34/31.

38. ez-Zuhruf 43/24.

39. Nûh 71/7.

40. Nûh 71/23.

demişlerdi. Âyetlerde aynı tarzda bir olayın Hz. Peygamber'le müşrikler arasında vukû bulduğu belirtilmektedir⁴¹.

Bir başka âyette Hz. Sâlih'in kavmindeki aristokratların inananlara: "Siz Sâlih'in gerçekten de Allah'ın resûlu olduğuna inanıyormusunuz? diye sormaları ve "O zaman biz de sizin inandıklarınızı inkar ediyoruz"⁴² tarzında verdikleri cevap kasıtlı ve inatçı davranışın bir diğer örneğidir. Peygamberleri apaçık deliller getirdi de onlar ellerini peygamberlerinin ağızlarına koyup "biz sizinle gönderileni inkâr ettik ve bizi kendisine çağırduğınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz." dediler⁴³.

İnat, yenilikler karşısında doğru kararlar vermekte akli yanıltabilmekte böylece hakkı kabul etmeme gibi bir olumsuzluğa yol açabilmektedir. İlgili âyetlerde kesin delillere rağmen gerçekleri kabul etmemekte ısrar eden inkârcıların inanma niyetinde olmadıklarını ve ne tür bir delil getirilirse getirilsin inkârda devam edip gerçeği tasdik etmeyecekleri belirtilmiştir.⁴⁴ Bu ise inatçıların peşin hükümcü olduklarını ve taşıdıkları peşin hükümler sebebiyle de yanlış sonuçlara vardıklarını ortaya koyar. Örneğin âyetlerde geçmiş kavimlerden kaba kuvvetlerine mağrur olan Âd kavmi inatçılık yapan toplum olarak görülmektedir. Hz. Hûd'un öğütleri karşısında⁴⁵ kavminin "Sen öğüt versen de vermesen de bizce birdir."⁴⁶ demeleri de bu tip insanların kemikleşmiş fikir, inat ve peşin hükmün düşünce tarzının bariz bir sonucu olduğuna hamledilebilir.

Yahûdilerin de bir grubu Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu bildikleri halde iman etmemişlerdi⁴⁷. Kendilerine: "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, 'Biz, sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız" derler ve ondan başkasını inkâr ederler⁴⁸. Âyetin devamında onların içyüzleri ortaya konmuş ve aslında yalancı oldukları ve gerçeği bildikleri halde sırf inatları yüzünden inkâra düştükleri şu şekilde belirtilmiştir: "...Halbuki o Kur'an kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. Onlara: 'Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?' " Başka bir âyette onların gerçekleri bildikleri halde inatları yüzünden gönderilen peygamberi kabul etmedikleri vurgulanmıştır: "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı)

41. bkz. Sâd 38/6-8.

42. el-A'râf 7/75.

43. İbrâhîm 14/9.

44. bkz. msl. el-En'âm 6/7, 111; el-Hicr 15/14-15.

45. Hûd 11/50 vd.

46. eş-Şuarâ 26/136.

47. bkz. msl. el-Bakara 2/144-146.

48. el-Bakara 2/91.

doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşlarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böyle inkârcılardır.”⁴⁹ Yahûdilerin Hz. Mûsâ'nın tebliği karşısında “...İşittik ve isyân ettik...” şeklindeki inatları âyetlerde beyân edilmektedir⁵⁰. Bütün bu açıklamalar onların iman etmeme sebepleri içerisinde inadın rolünü gösterir mahiyettedir.

C. Acelecilik

Acelecilik, sözlükte hızlı bir şekilde hareket etmek ve bir şeyi zamanından önce istemek ve elde etmeye çalışmak mânâlarında kullanılır⁵¹. Kur'an'da bazan çabuk geçtiği veya âhiretten önce yaşandığı için dünya hayatının bir vasfı olarak da kullanılır⁵² bu tabir, âyetlerde sözlükteki anlamlarına uygun şekilde geçmekle⁵³ birlikte ayrıca insanın aceleci tabiatını ifade etmek için kullanılmıştır⁵⁴. Acelecilikte peşinci düşünce ve peşin olanı isteme hevesi sebebiyle olsa gerektir ki insanların çoğu gözle görülür dünya hayatını âhiret hayatına tercih ederler⁵⁵.

Kur'an insanlara her hangi bir konuda karar vermeden önce iyice düşünmelerini tavsiye etmekte⁵⁶ ve onları sabırlı olmaya davet etmektedir⁵⁷. Fakat insanlar acelecidirler, acelecilik sebebiyle⁵⁸ yaradılışlarındaki hayrı da şerri de acele isterler⁵⁹. Sonucunu düşünmeden akıllarına gelen bir şeyin hemen olmasını isterler⁶⁰. Çoğu zaman Allah'ın âyetlerini hafife alan, hatta âyetler karşısında duyarsız kalan insanların fikrî sapma ve yanılgılarının temelinde aceleci davranış ve çıkarların payı olmuştur⁶¹. Öte yandan Allah'ın âyetlerini hemen görmek istemeleri de onların aceleciliğinin göstergesidir⁶².

49. el-Bakara 2/89.

50. el-Bakara 2/93.

51. Ebü'l-Bekâ, a.g.e., “'icl” md., s. 653; Ragıp el-İsfehânî, a.g.e., “'icl” md., s. 323.

52. el-İsrâ 17/18; el-Kıyâme 75/20; el-İnsân 76/27.

53. el-Bakara 2/203; el-En'âm 6/57, 58; el-A'râf 7/150; Yûnus 10/11, 50, 51; Hûd 11/69; er-Ra'd 13/6; en-Nahl 16/1; el-İsrâ 17/18; el-Kehf 18/58; Meryem 19/84; Tâhâ 20/83, 84, 114; el-Enbiyâ 21/37; el-Hacc 22/47; eş-Şuarâ 26/204; en-Neml 27/46, 72; el-Ankebût 29/53, 54; es-Sâffât 37/176; Sâd 38/16; eş-Şûrâ 42/18; el-Ahkâf 46/24, 35; el-Fetih 48/20; ez-Zâriyât 51/14, 26, 59; el-Kıyâme 75/16.

54. el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

55. bkz. msl. el-Mü'minûn 23/35-36; Kaf 50/2-3; Ayrıca bu konuda bkz. Elmalılı, a.g.e., V, 3168.

56. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/191; el-A'râf 7/176; Yûnus 10/24; er-Ra'd 13/3.

57. bkz. el-Bakara 2/45, 152, 250; Âl-i İmrân 3/200; el-En'âm 6/34; Yûnus 10/48-53; el-Hac 22/35; Lokmân 31/17; el-Ahkâf 46/35; el-Beled 90/17; el-'Asr 103/3.

58. el-Enbiyâ 21/37; Ayrıca bu konuda bkz. Merağî, a.g.e., XVII, 32.

59. bkz. msl. el-İsrâ 17/11.

60. Sâbûnî, a.g.e., II, 154.

61. Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, s. 175.

62. bkz. msl. Yûnus 10/20.

Kur'ân-ı Kerîm'de nübüvvete karşı direnenlerin direniş sebeplerinden birinin de inkârcı toplumların hidayet çağrısına çeşitli sebepler yüzünden düşünmeden acele karar vermeleri, peygamberlerden acele azap ve mucize istemeleri olmuştur⁶³. Nitekim âyetlerde peygamberlere ve mucizelere karşı azgınca davranmaları sebebiyle azapla uyarıldıklarında kâfirlerin, tehdit edildikleri azabın bir an önce gelmesini alaylı bir şekilde istedikleri anlatılmaktadır⁶⁴. Âyetler, insanın aceleci yönünü, yapısında aceleciliğin olduğunu, yani aceleciliğin fitrî olduğunu⁶⁵ ve acelecilik psikolojisinin insanı yanlış tercihlere sürüklediğini, hatta kendi aleyhinde olan kararlara bile sevkettiğini ifade etmektedir⁶⁶. Bu âyetlerdeki acelecilik cehâletin meydana getirdiği bir cesaret olarak değerlendirilebilir.

İnkârcıların aceleciliği uyarıldıkları azabın hemen getirilmesini istedikleri zaman daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri sihir, büyü veya öncekilerin masalları diye adlandıran inkârcılar⁶⁷, bu davranışlarına karşı uyarıldıkları ilâhî azabın hemen gelmesini alay edencesine istemişlerdir⁶⁸. Nitekim aceleci olanlar “Allah’ımız! Eğer bu kitap gerçekten senin katından ise bize gökten taş yağdır veya can yakıcı bir azap ver.”⁶⁹ demiş, önceden tayin edilmiş bir vade sebebiyle azap hemen gelmediği⁷⁰ için de hiç gelmeyeceğini sanarak peygamberlere inanmamış ve çevrelerinde bulunan insanları da inanmaktan alıkoymuşlardır. Peygamberlerin tehdit ettiği azabın gerçekleştiği zaman ise ona bu azabın giderilmesi için Rabb’ına dua etmesini istemiş, ona iman edeceklerine söz vermiş, fakat azap giderilince de “Atalarımız da zaman zaman böyle sıkıntı ve sevinçler yaşamışlardır.”⁷¹ diyerek hemen yüz çevirmişlerdir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır aceleciliğin insan yargılarının ölçüsünü bozduğunu ve dikkatlere tesir ederek olayların ehemmiyyetinin kavranmasına mânî olduğunu

63. bkz. msl. el-A'râf 7/70; Yûnus 10/20; Hûd 11/32; er-Ra'd 13/6; el-Hac 22/47; eş-Şuarâ 26/187; en-Neml 27/71; el-Ankebût 29/29, 53; Sebe' 34/29; es-Sâffât 37/176; el-Ahkâf 46/22; el-Mücâdele 58/8.

64. bkz. msl. el-En'âm 6/57-58; el-İsrâ 17/50-51; el-Enbiyâ 21/38; Sâd 38/16.

65. el-Enbiyâ 21/37; Ayrıca bkz. Merağî a.g.e., VI, 32; Hûd 11/8. âyet de “Andolsun eğer biz onlardan azabı sayılı bir süreye kadar ertelese, mutlaka ‘onun gelmesini engelleyen nedir?’ derler.” şeklindeki ifade aceleciliğin insan fitratında olduğuna bir delil teşkil edebilir.

66. el-İsrâ 17/11.

67. İbrâhîm 14/9 “...Peygamberleri kendilerine mucizeler getirdi de onlar, ellerini peygamberlerinin ağızlarına bastılar ve dediler ki: ‘Biz, sizinle gönderileni inkâr ettik...’ Ayrıca bkz. Ebussuud, a.g.e., VI, 67.

68. bkz. msl. el-A'râf 7/70, 77; Yûnus 10/48-53; Hûd 11/32; el-Enbiyâ 21/38; el-Hacc 22/47; eş-Şuarâ 26/187; el-Ankebût 29/29; Sebe' 34/29; Yâsîn 36/48.

69. el-Enfâl 8/32.

70. el-Ankebût 29/53-54; Ayrıca bu konuda bkz. el-En'âm 6/57-59; Yûnus 10/19, 49.

71. el-A'râf 7/95.

kaydeder⁷². Kur'an'da insanın aceleciliğine ilişkin çok sayıda âyetlerden burada zikredilen örnekler aceleci insan tipini ve onun nübüvvet karşısındaki tutumlarını açıkça ortaya koymaktadır.

D. Kıskançlık (Haset)

Hased, “birisinde bulunan imkanlara tahammül etmeyerek bunların yok olmasını”⁷³ veya “kendisine geçmesini isteme duygusudur.”⁷⁴ Râgıp el-İsfehânî, (v.506/1112) Arapçadaki “şhh” kelimesine uygun olan, âyetlerde de şhh” kelimesiyle ifade edilen⁷⁵ ve bir kimsenin üstünlüğü karşısında takınılan olumsuz tavır olarak tarif edilen kıskançlık kelimesinin bir de hırsla karışık pintiliğe delâlet ettiğini kaydeder⁷⁶. Ebü'l-Bekâ (1093/1682) bu kavramı reddetme temeline dayanan psikolojik bir hal olarak tarif etmektedir⁷⁷.

“Hased, düşmanlığa varan intikamcı bir nefretin güttüğü kıskançlık çeşidi”⁷⁸ olarak da görülmektedir. Hasedle yakın anlamlı bir tabir de münâfesedir ki o da bir kimseye verilen nimetin yok olmasını değil, aksine devamını da dileyerek kendinin de böyle nimete ermesini istemek ve buna gayret etmek duygusudur⁷⁹. Münâfese ile hasedin benzer tarafları bulunmakla birlikte haset, ahlâkî bir kusur, zararlı bir tavır ve şer kaynağı halinde tanıtılıp âyetlerde yerilmesine karşılık⁸⁰ münâfesenin yerilmediği, aksine tasvib ve teşvik edildiği görülmektedir⁸¹. Bir tür kıskançlık olarak da değerlendirilebilen münafese ile hasedi birbirinden ayıran özellikler vardır. Bunlar hasedde öfke, kibir, çekememezlik, bencillik, üstünlük taslama gibi duyguların bulunmasıdır⁸².

İleri derecedeki bir hased bazen nimetin, sahibinin elinden çıkması arzusundan fiile dönüşerek ondan uzaklaştırılmasına gayret etme şeklinde tezahür eder⁸³. İnkârcılar peygamberlerine çekememezlik yüzünden çeşitli tehditler savurdıkları ve hatta bazan onları öldürdükleri bilinmektedir.

72. Elmalılı, a.g.e., V, 3168.

73. İbn Manzûr, a.g.e., “hsd” md., III, 148-149.

74. Gazzâlî, a.g.e., III, 189 vd.

75. en-Nisâ 4/128.

76. Râgıp el-İsfehânî, a.g.e., “şhh” md., s. 256.

77. Ebü'l-Bekâ, a.g.e., “hsd” md., s. 242; 672.

78. Celal Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, s. 376.

79. a.mlf. a.e., a.y..

80. bkz. msl. en-Nisâ 4/128; el-Felak 113/5.

81. el-Mutaffifin 83/26.

82. Gazzâlî, a.g.e., III, 189-191.

83. Râgıp el-İsfehânî, a.g.e., “hsd”. md., s. 234.

Kur'ân-ı Kerîm'de hasedden kaynaklanan inkâr ve direnişle ilgili çok sayıda âyet vardır. Bu âyetlerde peygamberlere karşı çıkışın temel sebeplerinden birinin hased olduğu belirtilmektedir⁸⁴. en-Nisâ sûresinin 54. âyetinde hasedin “Allah’ın lutfettiği nimetlere karşı kıskançlık” biçiminde ortaya çıktığına dolaylı bir şekilde işaret edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlar arasında sürüp gelen birliğin bozulmasının ve böylece kendilerine ilim geldikten sonra ümmetler arasında ihtilaf çıkmasının da hasetten kaynaklandığı belirtilmiştir⁸⁵. Kur'an'da Hz. Âdem'i sevmesini çekemeyen İblis, hased sıfatını taşıyan ilk varlıktır. Âyetlerde onun, hasedi sebebiyle Hz. Âdem'in cennetten atılması için kurduğu tuzaklar ve insanları cehennemlik yapmak hususundaki çabası anlatılmaktadır⁸⁶. Ayrıca haset sonucu Hz. Âdem'in çocukları ile Hz. Yâkub'un çocukları arasında çıkan olaylara da âyetlerde işaret edilmiştir⁸⁷.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer yer müşriklerle ehl-i kitabın yanı sıra münâfıkların da müminlere karşı taşıdıkları hased duyguları dile getirilmektedir⁸⁸. İlgili âyetlerde din konusunda kendilerine ilim ve açık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düşen yahûdilerden bahsedilmiştir⁸⁹.

Hased sonucu peygamberi yalanlamanın Kur'an'da ehl-i kitabın özellikle de yahûdilerin bir tavrı olarak geçmektedir Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kışkırdıkları için Allah'ın indirdiği Kur'an'ı inkâr etmişlerdir⁹⁰. Bu yüzden onların Allah'ın gazap ve lanetine uğradıklarına da âyetler temas etmiştir⁹¹.

Âl-i İmrân sûresinin 118. âyeti yahûdilerin kalplerindeki hasedin, saklanılamayacak derecede büyük olduğunu ifade etmektedir. Hak kendilerine belli olduktan sonra ehl-i kitabın müminleri imandan vazgeçirmeye çalışmaları⁹², Hz. Peygamber'i çocuklarını tanıdıkları gibi tanımış olmaları, kendilerine verilen kitabın bilgisine dayanarak bir peygamber geleceğini bildikleri ve bunu bekledikleri halde hakikati gizlemeleri, gönderilen kitaba iman etmemeleri ve peygamberi kabullenmemelerinin⁹³ sebeplerinden

84. el-Bakara 2/109; en-Nisâ 4/51-54.

85. bkz. msl. el-Bakara 2/213; Râzî, bu ihtilafın riyaset yüzünden olduğunu, her birinin tek başına lider olmayı ve yalnız kendisine müracaat edilmesini istemeleri yüzünden meydana geldiğini kaydeder. Râzî, a.g.e., III, 238; Ayrıca bu konuda bkz. eş-Şûrâ 42/14.

86. el-Bakara 2/34-36; en-Nisâ 4/119; el-A'râf 7/14-18; el-Hicr 15/39.

87. el-Mâide 5/27-30; Yûsuf 12/8-9.

88. bkz. msl. el-Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/120.

89. el-Câsiye 45/17.

90. el-Bakara 2/90.

91. bkz. msl. el-Bakara 2/89-90.

92. bkz. msl. el-Bakara 2/109; en-Nisâ 4/89.

93. el-Bakara 2/146; Benzeri konu için bkz. el-Bakara 2/89; Yahûdilerin Hz. Muhammed'i kendi oğulları gibi tanıdıkları hakkındaki rivayet için bkz. İbn Kesîr, a.g.e., I, 200.

birisi de haset ve kibirleridir⁹⁴. Nitekim âyetle: “Kitap ehlinde çok kimseler, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki hasetten dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmeyi arzu ederler⁹⁵. Yine Kur’an’da içlerindeki hased sebebiyle müminlere verilen iman nimetinin yok olmasını istedikleri, müslümanlara verilen nimetlerden dolayı tasalandıkları, isabet eden kötülüğe sevindikleri⁹⁶ açıklanmakta ve kendileriyle inkârda eşit noktaya gelmelerini de arzuladıklarına dikkat çekilmektedir⁹⁷.

E. Nefsânî arzular (Hevâ)

Kur’ân-ı Kerîm’de insan tabiatında bir takım kötü meyillerin bulunduğu işaret edilmiştir⁹⁸. Hevâ bunlardan birisidir. Hevâ sözlükte nefsin kötü isteğe yönelişidir⁹⁹. Kur’an, hevânın tehlikelerine ve zararlı sonuçlarına işaret etmektedir. Zira âyetlerde hevâ sapma, saptırma ve şirk âmili olarak tarif edilir¹⁰⁰.

Hevâ, Kur’an’da hep olumsuz mânâda on âyetle tekil, onsekiz âyetle ise çoğul şeklinde geçer¹⁰¹. İlgili âyetlerde hevâ, yok oluş¹⁰², yukarıdan aşağıya düşüş¹⁰³, boşlukta kalarak ne yaptığını bilmez bir şekilde davranmak gibi anlamların yanısıra¹⁰⁴ bir de genellikle ilmin ve hidayetin karşıtı ve kötü arzulara uymak anlamında kullanılmıştır¹⁰⁵. Ayrıca Kur’an’da nefsinin hevâsına uyan kimsenin aynı zamanda kuruntu ve zanna uyduğu belirtilmiştir¹⁰⁶. Kur’an’da cennete giden yolun hevânın kontrolüne verilmeyen yol olduğu beyân edilir¹⁰⁷. Bundan başka hakkın hevâyâ esir olmasıyla, evrenin uyumlu düzeninin yıkılışı anarşi ve kaosunun ortaya çıkacağı ifade edilmiştir¹⁰⁸. Âyetlerde adâlet ilkesini engelleyen bir karakter olarak verilen¹⁰⁹ bu vasıf

94. Elmalılı, a.g.e., I, 417.

95. el-Bakara 2/109.

96. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/120; en-Nisâ 4/51-54.

97. bkz. msl. en-Nisâ 4/89.

98. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/14.

99. Ragıp el-İsfehânî, a.g.e., “hvâ” “ md., 796; Cürçânî, a.g.e., “hvâ” “ md., s. 314; Şevkânî, *Fethü’l-kadîr*, V, 8; Ayrıca bkz. Elmalılı, a.g.e., II, 1051; III, 1786; VI, 3820.

100. el-Bakara 2/120,145; el-Mâide 5/48, 77; el-En’âm 6/56, 119; el-Furkân 25/43; el-Kasas 28/50; Sâd 38/26; el-Câsiye 45/23.

101. bkz. Abdülbâkî, a.g.e., s.908-909.

102. Tâhâ 20/81.

103. el-Hac 22/31; el-Kâria’ 101/9.

104. el-En’âm 6/71; İbrâhîm 14/43.

105. er-Rûm 30/29.

106. el-En’âm 6/116; en-Necm 53/23.

107. en-Nâziât 79/40-41.

108. bkz. msl. el-Mü’minûn 23/71.

109. en-Nisâ 4/135.

kötü karakter ve kötülerin karakteri olarak değerlendirilmekte ve yer yer Hz. Muhammed'in, hevâsına tabi olanlara uymaması için tenbih edildiği görülmektedir¹¹⁰.

Nefis insanı kötülüklere teşvik eden manevi etkenler arasında yer alır¹¹¹. İnsanların arzu ve istekleri doğrultusunda hareket etmeleri, ölçü ve sınır tanımayarak hakka isyan etmelerine hevâları sebep olur¹¹². Nefsin istediği her arzuyu engel tanımadan elde etmeye çalışma bir tür hevâyâ tapmadır¹¹³. Nitekim Kur'an'da da "hevasını ilah edinen" insanlara işaret edilmiştir¹¹⁴. Bu açıdan bakılınca hevânın da direnişin sebeplerinden biri olduğu söylenebilir.

Kur'an'da, nefis ruh ve bedenden oluşan insanın¹¹⁵, zatı, ruhu ve kendisi¹¹⁶ mânâsında kullanılır. Ayrıca el-Bakara sûresinin 284. âyeti nefsi, insanın bütün iç alemi anlamında tanımlar. Bu açıdan bakılırsa hevâ ile nefis arasında bir irtibatın bulunduğu söylenebilir. Zira nefis âyetlerde kötülüğü emredici bir kuvvet olarak "emmare" şeklinde nitelendirilmiştir¹¹⁷.

Şahsi kapris denebilecek hevânın sonucu olarak da inkârcılar hidayet önderlerini sapıklık içinde bulunmakla itham ederler¹¹⁸. Âyetler, hevânın cahillikten kaynaklandığına, hevâsına uyan kimselerin sapıklık içinde olduğuna ve böyle insanların zalim tip oluşturduğuna dikkat çeker. Tabii ki böyle bir insan da küfre düşer ve kendilerine hidayet tebliğ edildiğinde onu reddedip inkâra kalkışır¹¹⁹. Kur'an'da uyulduğu takdirde hevânın insanı doğru yoldan saptırmasını kaçınılmaz bir sonuç olarak kabul edilir. "Müşriklerin puta tapmaları bir bakıma hevâyâ tabi olmalarının sonucudur¹²⁰.

Nefsânî arzulara tapmanın psikolojisi şöyle tasvir edilir:

"İlkel bir şuur seviyesinde, ciddi düşünce ve akıl yürütme alışkanlığı olmayan, istek ve arzularının tabii eğilimi içerisinde yaşayan kimseler vardır. Hayatın geçiciliği ve bir daha ele geçirilmez olduğu düşüncesinden hareketle, doyumsuz bir zevk ve tatmin arayışı içerisinde kendini bırakmış olan insan için din, ilgi alanının tamamen dışında bir konu

110. bkz. msl. el-Bakara 2/120, 145; el-En'âm 6/119; Muhammed 47/14.

111. Yûsuf 12/53: "O insanı kötülüğe sürükler."; Nefis için ayrıca bkz. Elmalılı, a.g.e., VIII, 5814-5815.

112. Elmalılı, a.g.e., V, 3589-3590.

113. eş-Şevkânî, a.g.e., V, 8.

114. bkz. msl. el-Furkân 25/43; el-Câsiye 45/23.

115. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/135; en-Nisâ 4/110.

116. bkz. msl. el-Bakara 2/54, 57; en-Necm 53/32.

117. Yûsuf 12/53.

118. bkz. msl. el-A'raf 7/59, 60; Yûsuf 12/8, 30.

119. bkz. msl. er-Rûm 30/29; Ayrıca bkz. el-Bakara 2/120, 145; el-En'âm 6/119; el-Kasas 28/50.

120. bkz. en-Necm 53/23.

olarak kalmaktadır. Hayatın zevklerine sınır getirmesi ve kişiye ahlâki bir sorumluluk yüklemesi sebebiyle dini iman, arzu edilmeyen ve reddedilmesi gereken birşey olarak gözükmektedir. “Motivasyon Psikoyojisi”nden kaynaklanan bu inançsızlık şekli, “kaba ve bayağı” bir hayat anlayışının sonucudur ve ahlak dışı davranışları oyalamaya yarar.”¹²¹

Kur’an’da hevâ, Allah’ın insanlarda hoş görmediği kötü ahlâk türlerinden biri olarak tanıtılmıştır¹²². Hevânın insanı şeytanın oyuncuğu ve hayranı yapacağı Kur’an’da bildirilmektedir¹²³. Hevâsına uyan insanların başkalarını da haktan uzaklaştırmaya çalıştıkları ifade edilmektedir: “Bunun içindir ki insan hayatını hevâlarına göre şekillendirmek isteyenler peygamberlere hep karşı çıkmışlardır.”¹²⁴

Hevâsına uyarak peygamberlere karşı çıkanların en açık örneğinin yahûdiler olduğu Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “Ne zaman bir peygamber İsrailoğullarına, hevâlarının hoşlanmadığı bir şey getirdiyse onların bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.”¹²⁵ Nübüvvete karşı direnişin önde gelen örnekleri arasında zikredilen yahûdiler hevâlarına uyarak peygamberleri yalanlamışlardır. Nitekim Kur’an bu konuda daha önce ilmi olan birinin hevâsına uyması sebebiyle hidayetten yüz çevirmiş olmasına örnek olarak yahûdileri vermektedir.¹²⁶ İlgili bazı âyetlerde onlar için şöyle denilir: “Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir grup, sanki Allah’ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.”¹²⁷ Başka bir âyette onların bu tutumlarının sebebi de açıklanmıştır: “Sen onların dinine uymadıkça ne yahûdiler ne de hristiyanlar senden razı olurlar. De ki, ‘doğru yol, ancak Allah’ın yoludur.’ Sana gelen ilimden sonra eğer onların hevalarına bilfarz uyacak olursan, andolsun ki, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.”¹²⁸

Ayrıca el-Mâide sûresinin 41-42. âyetlerinde yahûdiler’in her hangi bir konuda hüküm verirlerken hevâlarına uyarak iş yaptıkları ve bu sebeple bazı durumlarda Hz. Muhammed’e karşı savundukları dinlerinin hükümlerini bile çiğnedikleri anlatılır. Nitekim ilgili âyetin nüzûl sebebi şöyledir: “Medine’de yahûdiler arasında meydana gelen bir zina üzerine içlerinden bazıları “Muhammed’e gidin, taşlama cezası dışında bir ceza

121. Hökelekli, a.g.e., s. 209.

122. el-Bakara 2/120, 145; er-Rûm 30/29.

123. el-En’âm 6/71.

124. el-Bakara 2/87; el-Mâide 5/70; er-Rûm 30/29.

125. el-Mâide 5/70.

126. el-A’raf 7/175--176; Ayrıca bu konuda bkz. el-Câsiye 45/23.

127. el-Bakara 2/101.

128. el-Bakara 2/120, 145; el-En’âm 6/119; Muhammed 47/14.

verirse bunu kabul eder ve Allah'a karşı hüccet olarak kullanırız" dediler. Peygamber'e gelince O hemen hüküm vermedi, manevi baskı uygulayıp onları sıkıştırdı ve Tevrat'ta bu suçun cezasının recm olduğunu onlara itiraf ettirerek oyunlarını bozdu." Bu olay üzerine el-Mâide sûresinin 41-42. âyetleri nâzil olmuş ve Hz. Muhammed onların hevâsına uymamaya davet edilmiştir.¹²⁹ Başka bir âyette onların aralarında çıkan bir mesele hakkında hüküm vermesi için Hz. Peygamber'e baş vurdıkları, fakat hükmün hevâlarına uygun olmaması sebebiyle de yüz cevirdikleri anlatılır.¹³⁰

Nübüvvete karşı direniş sebebi olarak "Hevâsını ilâh edinen kişi" ifadesi el-Kâfirûn sûresinin nüzûl sebebinden anlaşılır gözükmemektedir. Âyetin nüzûl sebebi olarak Hz. Muhammed'le müşrikler arasında geçen şu olay anlatılır: "Müşrikler, Hz. Muhammed'e bir sene onun ilahına ibadet etmeyi, bir sene de Hz. Muhammed'in kendi ilahlarına ibadet etmesini kabullendiği takdirde ona iman edeceklerini ileri sürmüşlerdir."¹³¹ Müşriklerin bu tutumu hevâlarını ilâh edinmelerinin bir sonucu idi.

II. Ekonomik sebepler

A. Dünya sevgisi

"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et..."¹³² gibi âyetlerden de anlaşıldığı üzere Kur'an, insanları meşru yollar çerçevesinde dünya nimetlerinden istifade etmeye teşvik etmektedir. Ayrıca Kur'an'ın pek çok âyetinde yer yüzünün halifesi¹³³ ve diğer varlıklardan üstün olarak yaratılan insanın¹³⁴ yararlanması için hizmetine bütün imkanların sunulduğu açıklanmıştır¹³⁵. Bunun yanında insanların yaratılış amacının Allah'a ibadet yapmaları olduğu

129. Vâhidî, a.g.e., s. 250-251.

130. Taberî, a.g.e., VI, 150-151.

131. bkz. Taberî, a.g.e., XXX, 213.

132. el-Kasas 28/77.

133. el-Bakara 2/30; el-En'âm 6/165; el-A'râf 7/69, 74; Yûnus 10/14, 73; en-Neml 27/62; el-Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

134. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11, 172, 173; el-Hicr 15/29-30; el-İsrâ 17/61, 62, 70; Tâhâ 20/55; et-Teğâbün 64/3; et-Tîn 95/1-5.

135. el-Bakara 2/29; er-Ra'd 13/2-4; İbrâhîm 14/32-34; en-Nahl 16/5-14, 78, 80, 81; el-İsrâ 17/70; el-Enbiyâ 21/30-32; el-Hac 22/36-37, 63-65; eş-Şuarâ 26/132-134; en-Neml 27/60-64, 86; el-Kasas 28/71-73; el-Ankebût 29/60-63; er-Rûm 30/20-25, 50; Lokmân 31/20, 29, 31; es-Secde 32/37; Sebe' 34/24; Fâtır 35/12, 13, 27, 28; Yâsîn 36/33-36; ez-Zümer 39/6, 21; el-Mü'min 40/61, 64, 79, 80; ez-Zuhrûf 43/10-13; el-Câsiye 45/12, 13; Kâf 50/7-11; er-Rahmân 55/1-12; el-Vâkıa 56/58-59; el-Mülk 67/15; en-Nâziât 79/30; en-Nebe' 78/6-16.

vurgulanarak¹³⁶ dünyanın bir imtihan yeri ve insanların dünyada elde ettikleri mal ve evlatların birer oyun ve oyalanma, imtihan ve övünme vesilesi¹³⁷ olduğu hatırlatılmış onlara sınırı aşmamaları¹³⁸ ve her zaman için bu nimetleri verene şükür ifadesi olarak Allah'ı anmaları gerektiği belirtilmiştir¹³⁹.

Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiğine göre insan mala çok düşkündür¹⁴⁰. İnsanların mala düşkün ve cimri olmaları âyetle şöyle ifade edilmektedir: “De ki: ‘Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!’”¹⁴¹

Ayrıca insanlar psikolojik bakımdan farklı yaratılmıştır¹⁴². Faaliyetlerine göre farklı derece ve imkanlara sahip kılınan insanların¹⁴³ bir kısmı hırslıdır¹⁴⁴ ve pek nankördür¹⁴⁵. Dünya hayatı kendilerine cazip kılınmış¹⁴⁶ ve kimileri âhirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır¹⁴⁷. Nübüvve karşı direnenler dünyanın kendilerine cazip kılındığı ve âhirete karşılık dünyayı satın alanlardır. Nitekim âyetlerde de aşırı dünya sevgisinin nübüvve karşı direnişin bir sebebi olduğu peygamberlerin dilinden kavimlerine şöyle belirtilmektedir: “(İbrahim onlara dedi ki: ‘Siz, sırf dünya hayatına muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp bir takım putlar edindiniz’”¹⁴⁸

Kur'an, dünya sevgisinin, dünyanın âhirete tercih edilmesinin insan psikolojisinde her zaman mevcut olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁹. Ayrıca âyetlerin ifade ettiği gibi dünya sevgisinin temelini kadın, evlat, servet ve makam sevgisi oluşturmaktadır. Bunlardan son üçü inkârcıların peygamberlere karşı büyüklük tasladıkları dünya nimetleridir.

B. Makam ve mevkî sevgisi

Kur'an'da hidayet rehberleri olan peygamberlerin tevhid mücadeleleri anlatılırken onların karşısına davalarını yıpratıcı suçlamalarla çıkan hakim tabakanın içtimaî

136. el-Hicr 15/99; ez-Zâriyât 51/16, 56, 57; el-Mülk 67/2; el-Cin 72/16, 17.

137. bkz. msl. el-Ankebût 29/64.

138. bkz. msl. el-Mâide 5/87-88.

139. bkz. msl. el-Bakara 2/172; en-Nahl 16/114; Sebe' 34/15.

140. el-'Âdiyât 100/8.

141. el-İsrâ 17/100.

142. bkz. msl. Fâtır 35/32.

143. bkz. msl. el-En'âm 6/132; ez-Zuhruf 43/32; el-Ahkâf 46/19; el-İnsan 76/1-2; el-Leyl 92/4.

144. el-Meâric 70/19-21; el-Fecr 89/16-20.

145. bkz. msl. el-'Âdiyât 100/6.

146. bkz. msl. el-Bakara 2/212.

147. bkz. msl. el-Bakara 2/86.

148. el-Ankebût 29/25.

149. bkz. msl. el-A'lâ 87/16-19.

mevkilerini kaybetme korkusuyla direndikleri anlatılır. Bu direniş bariz şekilde Hz. Nûh, Hz. Mûsâ ve Hz. Peygamber'in insanları hidayete davet ettikleri toplumlarda görülür.

Kâfirlerin, Hz. Nûh'un peygamberlik iddiasını makam sevgisine bağlayarak ona iman etmedikleri şu âyetten anlaşılmaktadır: “Andolsun ki Nûh'u kavmine gönderdik. ‘Ey kavmim! dedi, Allah’a kulluk edin. O’ndan başka tanrı yoktur. Hâlâ sakınmazmısınız? Bunun üzerine, kavminin içinde kâfir olan liderler topluluğu, ‘Bu, dediler, tıpkı sizin gibi bir beşer olmaktan başka bir şey değildir. Size üstün ve hakim olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi, muhakkak ki bir melek gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”¹⁵⁰ Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: “...Bizden basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz...”¹⁵¹ “Bu yalnızca kendisinde delilik bulunan bir kimsedir...”¹⁵² Böyle bir direniş şekli makam peşinde koşanların ehliyetli insanlara karşı sergiledikleri bir huy ve davranış tarzıdır.¹⁵³

Aynı nedenle peygamber ve onun getirdiği mesajlara karşı direnen bir başka topluluk Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak gönderildiği Firavun ve ileri gelenlerinin oluşturduğu toplumdur. Onların hak dine davet eden peygamberlerine karşı gösterdikleri tavrın Hz. Nûh'a karşı sergilenen davranışın aynısı olduğu şu âyetten anlaşılmaktadır: “...Mûsâ ve Hârûn'u mucizelerimizle Firavun ve toplumuna gönderdik... Onlar dediler ki: ‘Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (dinden) bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin olsun diye mi bize geldin? Halbuki biz size inanacak değiliz.”¹⁵⁴

Son peygamber Hz. Muhammed'in zamanında da durumun değişmediği görülür. Mekke müşrikleri “Allah, peygamberi dünya bakımından makam ve mevki sahibi olanlardan seçmeliydi” şeklinde bir itirazda bulunmuşlardır.¹⁵⁵ Hatta Hz. Peygamber'i reislik ve servet elde etmekle suçlayan müşriklerin ona bu işi bırakması için mal, makam, şeref¹⁵⁶ ve kabileden istediği kızla evlenme¹⁵⁷ bile teklif ettikleri olmuştur.

Ayrıca ister bu insanların isterse de onlara itaat edenlerin sunulan mesajların yabancıları olmadıkları, fakat “Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yerlerimizden atılırız...”¹⁵⁸ gibi endişelerinin olduğu görülür.

150. el-Mü'minûn 23/23-24.

151. Hûd 11/27.

152. el-Mü'minûn 23/25.

153. Elmalılı, a.g.e., V, 3447.

154. Yûnus 10/75-78.

155. bkz. msl ez-Zuhruf 43/31-32; Nübüvve karşı direnenler kısmında bu konuya temas edilmiştir.

156. İbn İshâk, a.g.e., s. 187-188.

157. bkz. Taberî, a.e., XXX, 214.

158. el-Kasas 28/57.

Zikredilen âyetlerden makam sevgisine kapılarak nübüvvete karşı itirazda bulunanların, peygamberlerin insanları kendisine itaat ettirerek üstünlük elde etmek amacı güttükleri suçlamasının tek bir anlamı olabilirdi. Bu da insanlar içerisindeki mevki ve hakimiyetlerini kaybedecekleri korkusu olmalıdır ki, bunun için hem kendileri iman etmedikleri gibi hakimiyetleri altında bulunanlara da engel olmuşlardır.

C. Servet ve menfaat sevgisi

Nübüvvete karşı direniş sebebi olarak “Dünya sevgisi” anlatılırken Allah’ın, haddi aşmamak şartıyla dünya nimetlerinden yararlanmalarında insanlar için bir beis görmediğine değinilmiştir. Dünya sevgisinin bir uzantısı olan mal ve zenginlik de Kur’an’da yerilmemekte, aksine insanların Allah’ın lütfundan rızıklarını aramaları emredilmektedir¹⁵⁹. Âyetlerde “zenginlik, yaşamınızın bizzat kendisidir.”¹⁶⁰ demekle ona önem verilmiştir. Zira Kur’an serveti Allah’ın bir lutfu olarak niteler¹⁶¹.

Fakat servete karşı aşırı düşkünlük ve her türlü hayırdan alıkoyan aşırı bir mal sevgisine sahip kişi âyetlerde yerilmektedir¹⁶². Çünkü kendini zengin gören birçok insan yolunu şaşırır¹⁶³. Özellikle toplumların önder ve hakim tabakası olarak nitelendirilen bu tip insanlar, halkı yanlarına çekmek ve onları Allah’ın elçilerine karşı isyana teşvik ettirmek için her devirde servetlerini bir silah olarak kullanmışlardır¹⁶⁴. Böylece nübüvvete karşı direnişin önemli sebeplerinden birisinin de dünyaya meyiletmenin bir neticesi olan mal ve menfaat sevgisi olduğu anlaşılır.

Âyetler servetine güvenerek nübüvvete karşı direnenlerin peygamberleri ve onlara iman edenleri küçümsediklerini beyan etmektedir: “Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç!”¹⁶⁵ Benzeri bir âyette de aynı durum söz konusudur: “Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: ‘Biz, seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bizden basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünüyoruz.’”¹⁶⁶ Ayrıca inkârcılar servetlerine

159. el-Cumu’a 62/10.

160. en-Nisâ 4/5.

161. bkz. msl. el-Cumu’a 62/10.

162. el-Hümeze 104/1-4.

163. el-‘Alak 96/6-7; bkz. msl. Tabersî, a.g.e., X, 782.

164. bkz. msl. Nûh 71/21.

165. eş-Şuarâ 26/111.

166. Hûd 11/27.

güvenerek âhirette azaba uğratılmayacaklarını, bu dünyada kendilerine verilen zenginliğin aynısının öteki dünyada da verileceğini iddia etmişlerdir, varlıklarının ve azaba uğratılmayacaklarının sebebini ise onların mensup olduğu dinden Allah'ın razı olması şeklinde ifade etmişlerdir¹⁶⁷.

Onlara “Allah’ın size verdiği rızıktan onun kullarına harcayın” dendiği zaman-mallarına düşkün olmaları sebebi ile olmalıdır ki onlar ‘İstese Allah’ın doyuracağı kimseyi biz mi doyuracağız’ ” demişlerdir¹⁶⁸.

Dünya, makam ve mal sevgisi sebebiyle kâfir olanların bu tutumu dünya nimetlerinin gözle görülmesine ve elde edilebilmesi, ve buna karşılık âhirette va’ dolunanların ise uzak olması ve insanların aceleci bir tabiata sahip olması nedeniyle olsa gerektir.

Âyetlerde inkârcıların ‘Keşke biz de müslüman olsaydık’ diye arzu ettikleri belirtilmiştir¹⁶⁹. Onların bu arzuyu taşımalarına rağmen yine de iman etmemiş olmalarının sebebini dünya menfaatlerine düşkünlükleri ve bunları imanın önüne geçirmiş bulunmaları olduğunu söylemek mümkündür.

III.Sosyal sebepler

A. Sosyal statü farklılığı

Nübüvvete karşı direnen fert veya toplumların inkâr sebeplerinden olan kendini üstün görme anlayışının, Hz. Nûh’un peygamberliğinden itibaren başlayıp, Hz. Muhammed’e kadar değişmeden devam ettiğini söylemek mümkündür. İnkârcılar, üstünlüğün önce zenginliğe sonra siyasî otoriteye dayandığını kabul etmişlerdir. “Kendilerine âyetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere: ‘İki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir?’ dediler.”¹⁷⁰

Firavun Hz. Mûsa ve ona iman edenler hakkında şunu söylemiştir: “...Kavimleri bize kölelik ederken bizim gibi birer insan olan bu iki adama inanır mıyız?”¹⁷¹ Bu söz statüyü öne çıkaran bir inkâr sebebi olarak kabul edilebilir. Hz. Nûh’un kavminden ileri gelenler, toplumdaki düşük seviyeli insanların ona iman ettiğini ve bu nedenle kendilerinin iman

167. Sâbûnî, a.e., II, 557.

168. Yâsîn 36/47.

169. el-Hicr 15/2.

170. Meryem 19/73.

171. el-Mü'minûn 23/45-48; Firavun'un üstünlük tasladığını gösteren diğer âyetler için bkz. msl. el-A'râf 7/111-119.

etmediklerini bildirmişlerdir¹⁷². Âyetin devamından anlaşıldığına göre kavminin ileri gelenleri bu aşağı tabakaya mensup insanları etrafından kovmasını Hz. Nûh'tan istemişlerdir¹⁷³.

Câhiliye döneminde Mekke aristokratları da sosyal hayatta sahip oldukları yüksek statünün dinî alanda korunmasını istiyor, ancak böyle bir şarta dayalı olarak İslâm dinini benimseyeceklerini, aksi halde Habbab b. Eret, Bilal ve Ammar b. Yasir gibi aşağı sınıftan gördükleri kimselerle aynı mekanda bulunmayı kabul edemeyeceklerini söylemişlerdir¹⁷⁴.

B. Cehalet

Kur'ân-ı Kerîm, inkârın bir diğer sebebi olarak cehâlet üzerinde durmuştur¹⁷⁵. Cehâlet, aynı zamanda kâfirlerin küfrünün temeli olarak da görülür¹⁷⁶. Kur'an'ın cehle yüklediği en geniş mânâ "Allah'ı (Hakk'ı) gereği kadar düşünmeme" anlamındaki bir cehâletten başka bir şey değildir¹⁷⁷. Nitekim kendilerine "Gökten su indirip onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir? diye sorsan, mutlaka 'Allah'tır' " diyen müşrikler hakkında "Fakat onların çoğu (söyledikleri üzerinde) düşünmezler"¹⁷⁸, "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir etmediler (tanıyamadılar)"¹⁷⁹ buyurulmaktadır. Kur'an'a göre müşriklerin bu tutumları İslâm'dan önce Arapların karakterinde olan cehl zihniyetinin belirtisinden başka bir şey değildir¹⁸⁰. Bir çok âyette ise müşrikler, düşünmemek ve akıllarını çalıştırmamakla nitelendirilmişlerdir¹⁸¹.

Ayrıca ilk insan olan Hz. Âdem'den itibaren yer yüzüne peygamber geldiği düşünülürse hiç bir toplumda Allah, din, vahiy, kitap, peygamber gibi anlayışların bilinmemesinden söz edilemeyeceği düşünülür. Nitekim Kur'an "Her ümmetin bir peygamberi vardır"¹⁸², "Biz hiç bir ümmete peygamber göndermedikçe azap etmeyiz"¹⁸³

172. Hûd 11/27; Ayrıca bkz. eş-Şuarâ 26/111.

173. Hûd 11/28-29.

174. el-En'âm 6/52; Elmalılı, a.g.e., III, 1940-1941.

175. el-Bakara 2/274.

176. Râzî, a.g.e., X, 4; İlgili âyetler için bkz. msl. el-Bakara 2/16, 76; Yûsuf 12/33; el-Hac 22/8; Furkân 25/63; en-Neml 27/54-55; el-Kasas 28/55; Lokmân 31/120; el-Ahzâb 33/33.

177. bkz. msl. el-En'âm 6/91; İzutsu, a.g.e., s. 267, 269.

178. el-Ankebût 29/63.

179. ez-Zümer 39/67.

180. bkz. msl. Âl-i İmrân 3/154; el-Mâide 5/50; İzutsu, a.g.e., s. 275.

181. bkz. msl. el-Bakara 2/171; el-Enfâl 8/22; Yûnus 10/42-43.

182. Yûnus 10/47.

183. bkz. el-Kasas 28/59.

buyurmaktadır. Ayrıca Kur'an'da yer yüzüne gelen bütün peygamberlerin kıssaları anlatılmadığına dikkat çekilmektedir¹⁸⁴. Fakat bu cehâlet uzun zaman nübüvvet kültüründen uzak kalma ve iyice azgınlıktan sonra unutilan veya tahrif edilen ilkeleri kendilerine açıklayan peygamberi anında gereği gibi anlamama cehâleti olsa gerektir. Hz. Mûsâ'nın kendisine iman edenlerle birlikte Firavun zulmünden kurtulduktan sonra putlara tapan bir kavmi gördüklerinde böyle bir ilah edinmek istemeleri üzerine Hz. Mûsâ'nın "Gerçekten siz câhil bir toplumsunuz"¹⁸⁵ demesi veya Hz. Mûsâ'nın Tûr'a gitmesiyle henüz peygamberin getirdikleri prensiplerin zihinlere iyice yerleşmemesi sebebiyle "buzağıyı tanrı edinmeleri."¹⁸⁶nin böyle bir cehâlete işaret ettiği düşünülmektedir.

Ayrıca âyetlerden de görüldüğü üzere cehâletleri sebebiyle olmalıdır ki Mekkeli inkârcılar Hz. Muhammed'e bazen akli ve fikri dengesiz olan mecnûn, bazen de zeki ve akıllı olan kahin demişlerdir¹⁸⁷. Yahûdiler ise gelecek olan peygamberin Tevrat'taki vasıflarını kabul ettikleri halde bu vasıfları taşıyan Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddetmiş¹⁸⁸, kibir, haset ve cehâletleri sebebiyle Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr etmek isterlerken çelişki içerisine düşmüşlerdir. Nitekim kendilerini Kur'an'a davet eden Hz. Muhammed'e bir âyette "Biz sadece bize indirilene inanırız"¹⁸⁹ dedikleri halde kendi söyledikleri sözleri başka bir âyette "Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir."¹⁹⁰ söylemekle nakzetmiş ve düşünmemeleri yüzünden inandıklarını da inkâr etmişlerdir.

C. Zanna dayanan şüphcilik

Nübüvveti ve onun getirdiği hükümleri inkâr edenlerin karşı çıkış sebeplerinden biri de peygamberler ve onların getirdikleri ilkeler hakkında inkârcıların şüpheli bir mantık geliştirmiş olmalarıdır¹⁹¹. Bu tür bir düşüncenin müşrik toplumda olduğu görülür. Kur'an-ı Kerîm'de onlar hakkında "Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz..."¹⁹² buyurulmaktadır.

184. el-Mü'min 40/78.

185. el-A'râf 7/138.

186. el-A'râf 7/148; Elmalılı, a.g.e., III, 2284; Sâmîrî'nin İsrailoğullarının bu cehâletini fırsat bilerek onları azdırdığı hususuna daha önce değinilmiştir.

187. en-Necm 53/30-33.

188. el-Bakara 2/76.

189. el-Bakara 2/91.

190. el-En'âm 6/91.

191. bkz. msl. el-En'âm 6/2, 113-116; et-Tevbe 9/45; Yûnus 10/66; Hûd 11/91; İbrâhîm 14/9; el-Hac 22/55; el-Câsiye 45/32; en-Necm 53/28; el-Kamer 54/36.

192. Yûnus 10/36.

“Zan ve kuruntu insanın arzusundan kaynaklanan hayal ürünü bilgilerdir. Şu halde zannî bilgiye insanın arzu ve istekleri başlangıç noktası teşkil etmekte, genellikle bu tür bilgilere hevâ ve heves karışmaktadır.”¹⁹³ Kur’an, bu tavır içerisinde bulunanlara şöyle cevap vermektedir: “Eğer kulumuza indirdiklerimizden her hangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan gayri şahitlerinizi de çağırın...”¹⁹⁴

Allah’la aralarında putları aracı eden ve gerçekte tek Allah’ın varlığı hakkında itirazları bulunmayan inkârcılar daha ziyade peygamberliğin hakikatı ve gönderilen ilâhi mesajın kaynağı hususunda tereddüt etmişlerdir.¹⁹⁵ Onlar, Allah’ın birer insan olan peygamberler vasıtasıyla insanlara mesajını iletmesini mânasız görürlerdi. Ayrıca onlar peygamberlik müessesesi gerçek bile olsa peygamber olarak seçilen birisinin beşeri kriterlere göre belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Fakat gönderilen peygamberin bu değer ölçülerinden uzak olduklarını gördüklerinde onları bir takım suçlamalarla dışlamaya çalışmış ve her türlü bahanelerle onlara karşı çıkmışlardır. Aslında ise inkârcılar, peygamberlerinin akıllı ve güvenilir kimseler olduğunun bilincinde idiler. Nitekim kavmi Hz. Sâlih’e şöyle demişti: “Sen bundan önce içimizden ümit beslenen birisiydin...”¹⁹⁶

el-En’âm sûresinin 33. âyetinin tefsiri bunun daha açık örneğini oluşturur. Zira Hz. Muhammed’in risaleti karşısında Ebû Cehl’in “Biz seni tekzip etmiyoruz, çünkü senin emin ve sadık olduğunu hepimiz biliyoruz. Biz ancak senin getirdiğini tekzip ediyoruz.”¹⁹⁷ tarzında söylediği bu sözlerden aslında onların vicdanlarının kabul ettiğini inkâr ettikleri anlaşılır. Hz. Peygamber’in getirdiği Kitab’taki hükümlerin akla uygun olmadığını ileri sürmüşler. Dolayısıyla onun davasının yanlış olduğunu, kendisinin hiçbir zaman aldatmadığını, fakat bu hususta aldandığını, onun bir peygamber olmadığını zannetmişlerdi. Son dönem bazı Avrupalı tarihçilerle düşünürlerin ekseriyetle iddiaları da budur: “Hz. Muhammed, kendi vicdanında nübüvvet ve risaletinin sıhhatinden emin idi, irtihaline kadar da bu îkân ve itimâdını mütezelzil olmadı, bu bir tarihi gerçektir.” diyorlar.¹⁹⁸

Hatta inkârcılar “Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır...”¹⁹⁹ diyerek sanki

193. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 62-63.

194. el-Bakara 2/23-24.

195. el-Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhuruf 43/9, 87.

196. Hûd 11/62.

197. Taberî, a.g.e., VII, 115-116.

198. Elmalılı, III, 1914-1915.

199. Fussilet 41/5.

söylenenlerin anlaşılmayan bir şey olduğunu veya gerçek olmadığını iddia etmişlerdir. Alaylı şekilde söyledikleri bu sözden sonra “Onlara bir âyet geldiğinde, Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız”²⁰⁰ diyerek peygambere verilenleri kendi nefislerinde tecrübe etmedikçe inanmayacaklarını bildirmişlerdir. Akıllarının almadığı bu hususlarda “...ellerini peygamberlerinin ağızlarına bastılar ve: ‘Biz, size gönderilenleri inkâr ettik ve bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin kuşku içindeyiz.’ dediler.”²⁰¹

İnkârcıların vahye dayalı ilâhi mesajlar karşısındaki tutumları incelendiğinde onların tuttukları yollarda devam etmeleri için “vazgeçilmez” sebepleri olduğu görülür. Onların şüphelerinin tefekküre dayanan haklılık payı bulunan bir şüphe olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim makbul şüphe -az da olsa- tefekkürü gerektirmektedir. Zira şüphenin hakikate ulaşmak için bir metot olduğu düşünülürse, inkârcıların önce eskiden beri akıllarını kullanmadan bağlandıkları putlara tapmak hususunda kendilerinde bir şüphe oluşmuş olması gerekirdi. Fakat inkârcıların şüpheleri bir düşünce sonunda oluşmuş şüphe değil, zanna dayanan bir şüpheci. Onlarda sadece eski gelenekleri taklit söz konusudur ve vazgeçemedikleri şirk geleneğine şüphe bahanesini buldukları söylenebilir²⁰².

IV. Tarihi sebepler

A. Atalar kültü

“Atalar kültü” ilkel dinlerde görülen ata ve ecdat ruhlarına-ailenin ölmüş üyelerine karşı tapınma mahiyetinde saygı, tazim ve korkuyu ifade eder²⁰³. Ataları taklit etmek, onlara tapma derecesinde ve inkârı gerektirecek olan aşırı bağlılık, inkârın tarihî sebebi olarak düşünülebilir. Sosyal bir varlık olan insan, tabiatı gereği, bir önceki nesilden devralmış olduğu fikir ve akîde gibi davranış mirasına sahip çıkar. Gelenekçi anlayış tarzı geçmişin tartışılmasına karşı çıkar²⁰⁴. Kur’an ise geçmişte yaşanan inançların analize tabi tutulmadan benimsenmesine karşı çıkmıştır²⁰⁵. İnsanın yaratanına kul olması gerektiği halde bir takım güçsüz ve fânî varlıklara kulluk yapmasına yol açan taklidi Kur’an hoş

200. el-En’âm 6/124.

201. İbrâhîm 14/9.

202. Suat Yıldırım, a.g.e., s. 288.

203. Günay Tümer, "Atalar Kültü", *DİA*, IV, 42-43.

204. Ramazan Altıntaş, a.g.e., s. 165.

205. el-Bakara 2/170.

görmediği gibi nübüvvete karşı çıkanların atalar kültürüne bağlılığını da bir mazeret olarak kabul etmez²⁰⁶. Bu mânâda hatta İslâm dini ana-babaya saygıyı her hâlükarda emretmiş²⁰⁷, fakat Allah’a iman konusunda karşı çıkmalarını bunun haricinde tutmuştur²⁰⁸.

Kur’an geçmiş geleneksel değerlere bütünüyle karşı çıkmamıştır. Nitekim Kur’an’da insanların, peygamberlerin ve salih kulların izledikleri doğru yolu takip etmeleri emredilir²⁰⁹, hatta çözümedikleri müşkil konularda bilen birisine sormaları tavsiye edilir²¹⁰. Fakat inkârcıların benimsediği atacılık hür düşünceyi ve doğru tercihler yapmayı engelleyen, aynı zamanda da hak ve adaletten uzak kalmaya sebep olan ve en önemlisi ise kendilerinin hak dinden sapmalarına sebep olan bir düşüncedir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssalar ele alınırsa peygamberlerin kendi toplumlarına tebliğ ettikleri ilâhî mesaja, insanların atalar kültürüne saygı ve prestiji ön plana çıkararak tepkide bulundukları görülür²¹¹. İlgili âyetlerde nübüvvete karşı direniş sebebi olarak atalar kültürüne bağlılık yerilmektedir²¹². Bu hususta Hz. İbrâhim’in babası peygamber olan oğlunu iddiasından vazgeçip atalarının dinine dönmezse taşılayacağını bildirmiştir²¹³. İslâm’dan önce Araplar arasında da bir tür atalar kültü mecuttu. Nitekim onlar Kur’an’ın daveti, Hz. Muhammed’in tebliği karşısında “Biz atalarımızı hangi yol üzere bulduysak o yoldan gider, o yoldan ayrılmayız” diyerek atalarına bağlılıklarını ifade etmişlerdi²¹⁴.

B. Din ve ahlak anlayışları

Kur’ân-ı Kerîm’de nübüvvete karşı direnişin sebepleri arasında görülen bir husus da toplumlardaki din ve ahlak anlayışıdır. Kur’an, bunu hem toplum hem de fert bazında ortaya koymuştur. Bu tür direniş en açık şekliyle Hz. Lût’un peygamber olarak gönderildiği toplumda görülür. Zira Hz. Lût’un kavminde eşcincellik gibi bir fuhuşun olduğu bilinen tarihî bir gerçektir. Bu da bir toplumda dinî buyrukların tamamen unutulduğu veya tahrif edildiği fikrini akla getirmektedir. “Lût da gönderilen elçilerden

206. bkz. msl. el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; Lokmân 31/21; krş. Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e., s. 52.

207. el-İsrâ 17/23-25; el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14-15; el-Ahkâf 46/15.

208. el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.

209. bkz. el-Bakara 2/133; Yûsuf 12/38; en-Nahl 16/43.

210. en-Nahl 16/43; .

211. eş-Şuarâ 26/74.

212. bkz. msl. el-A’râf 7/28; Yûnus 10/78; el-Enbiyâ 21/52-54.

213. Meryem 19/46.

214. bkz. el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; el-A’râf 7/28, 70; et-Tevbe 9/23; Lokmân 31/21; Sebe’ 34/43; es-Sâffât 37/69, 70; ez-Zuhruf 43/22.

idi.”²¹⁵ “Kardeşleri Lût onlara: ‘Korunmaz mısınız?’ demişti.” “...Ben sizden bana karşı bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız alemlerin Rabb’ine aittir.”²¹⁶ “Siz sizden önce hiç kimsenin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz? Doğrusu siz kadınları bırakıp şehvet ile erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz aşırı giden bir toplumsunuz.”²¹⁷ “Ben sizin işinize kızanlardanım.”²¹⁸ “(Bu ilâhî ikazdan sonra hâla) siz, ille de erkeklere yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda ahlaksızlık yapacak mısınız!”²¹⁹ demiş, kavmi ise onun öğüt ve nasihatlarından hoşlanmamışlardı. Başka bir ifadeyle Hz. Lût’un getirdiği ahlâkî normlar ve din anlayışı onların din ve ahlak anlayışlarına aykırı düşmüştür ki, böyle bir durumda onların peygamber karşısındaki tutumları “Onları (şu Lût ve taraftarlarını) kentinizden çıkarın, çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlarmış, demelerinden başka bir şey olmadı.”²²⁰ Kendilerini azapla tehdit eden Hz. Lût’a “Eğer doğrulardan isen haydi Allah’ın azabını getir.”²²¹ dediler. Bununla da kalmayarak şöyle “Dediler: ‘Ey Lût andolsun eğer (bundan) vazgeçmezsen, mutlaka sürülenlerden olacaksın’.”²²² Hz. Lût’un Allah’tan yardım istemesi üzerine gönderilen meleklere kötülük yapmak niyetiyle gelen kavmini bu düşüncelerinden vazgeçirmeye çalışmışsa da²²³ kavmi Hz. Lût’un onların işlerine karışmasını daha önce ona yasakladıklarını hatırlatmışlardı²²⁴. Hz. Lût kavminin bu öyküsünde anlatılan en önemli nokta temiz kalmak isteyenlerin toplumdan dışlanmalarıdır ki bunun bir toplumun içinde bulunduğu dînî ve ahlâkî bir çöküşün göstergesi olduğu söylenebilir.

Yanlış din ve ahlak anlayışlarının nübüvvetin getirdiği prensip ve ilkeleri kabul etmeye engel olan bir başka toplum da Hz. Şuayb’ın gönderildiği Medyen halkıdır. İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre ticaretin yaygın olduğu bu toplumda da ölçü ve tartıda insanları aldatma gibi etik normlara aykırı davranışlar yaygındı. Bununla birlikte Hz. Şuayb’ın onlara “Eğer inanan insanlar iseniz Allah’ın bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır. Fakat ben sizin üzerinize bekçi değilim.”²²⁵ şeklinde olan hitabı onların bir inanca sahip olduklarını gösterir. Böylece doğruluğun ve dürüstlüğün bulunmadığı bir toplumda dînî hayatın bulunduğunu düşünmek zor görünmektedir. Onlar bu

215. es-Saffât 37/133.

216. eş-Şuarâ 26/161-164.

217. el-A’râf 7/80-81.

218. eş-Şuarâ 26/168.

219. el-Ankebût 29/29.

220. el-A’râf 7/82.

221. el-Ankebût 29/29.

222. eş-Şuarâ 26/167.

223. Hûd 11/78-79.

224. el-Hicr 15/70.

225. Hûd 11/86.

davranışlarından vazgeçerek doğru yolda yürümelerini isteyen Hz. Şuayb'a şöyle dediler: "Ey Şuayb! dediler, senin namazın mı sana babalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor? Oysa sen, yumuşak huylu, akıllı (bir insan)sın."²²⁶

Örnek olarak verilen bu kavimlerin peygamberleri ile aralarında geçen diyaloglardan peygamberler ve onların savunduğu ilkelerin, bir çok insanın etik ve ekonomik alanda istediği gibi hareket etmesine sınır getirmesinden onların rahatsız oldukları anlaşılmaktadır.

V. Siyasî sebepler

A. Irkçılık

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ilke ve prensipler bakımından insanlar arasında renk, cinsiyet ve coğrafya farklılığı gibi fiziksel sebeplere bağlı bir değer hiyerarşisinden söz edilmiyor²²⁷. Hatta Kur'an, böyle bir ayırım yapılmasının karşısında durmuştur. Nitekim âyetlerde "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır."²²⁸ Âyetin sunduğu en önemli mesaj, insanlar arasındaki bu farklılığın üstünlük veya övünme sebebi değil de, ilâhi bir hikmet olmasıdır²²⁹.

İlgili âyetlerde sırf ırk hasebiyle bilinen gerçeklerin kabul edilmemesi daha çok Yahûdiler anlatılırken geçmektedir. Zira onlar dini kendilerine has ırkî bir din haline getirmeleri sebebiyle başka bir dini kabul etmezler. Âyetlerde onların bu hususlarına işaret edilerek "Yoksa siz, İbrâhim, İsmail, İshak, Yakup ve esbâtın yahûdi veya hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?..."²³⁰ buyrulmuştur. Hristiyanların da bir bakımdan yahûdiler gibi davrandığı görülür. Hristiyanlar, yahûdiler dahil geçmiş peygamberlerle kendi peygamberlerini kabul etmiş, yahûdiler ise sadece kendi peygamberlerini kabul etmiş ve bu iki gruptan hiç birisi Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabullemek istememişlerdir. Halbuki bu iki grup da Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğunun

226. Hûd 11/87.

227. Recep Şentürk, "Irkçılık", *DİA*, XIX, 125.

228. el-Hucurât 49/13.

229. Bu konuda âyetler için ayrıca bkz. İbrâhîm 14/4; er-Rûm 30/22.

230. bkz. msl. el-Bakara 2/140.

farkındaydılar²³¹. Ehl-i kitap onu (Peygamberi) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlardı²³². “O bir peygamberdir, fakat bizim peygamberimiz değildir”²³³ diyorlardı. “Kendilerine: ‘Allah’ın indirdiğine iman edin’, denilince: ‘Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız’ derler ve ondan başkasını inkâr ederler...”²³⁴ Böylece “Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir grup, sanki Allah’ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.”²³⁵ Ayrıca Allah’ı kendilerine has sayarak, sırf ırkçı bir tavırla kuru bir iddiada bulunmuş oldukları bu tavırları yerilmiştir²³⁶. Yahûdilerin Hz. Muhammed’in nübüvvetine karşı ırkçı tavırlarının başka bir örneği ona Cebrâil (a.s.)’in vahiy getirmesi sebebiyle iman etmemeleridir²³⁷.

Ehl-i kitabın İslâm karşısındaki ırkçı tavrı başka bir âyette şöyle açıklanmıştır: “...Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rab’lerinden gelen bir gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir. Yemin olsun ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.”²³⁸ Ayrıca onların dinlerine uymadıkça ne yahûdilerin ne de hristiyanların Hz. Peygamber’den razı olmayacaklarını belirten âyetten²³⁹ ehl-i kitabın din karşısındaki ırkçı tutumları daha iyi anlaşılmaktadır. el-Bakara sûresi 142. âyetin sebebi nüzûlüne göre Medine’de 16-17 ay Kudüse doğru namaz kılınmış, yahûdiler de “onlar kiblelerini bilmiyorlardı biz onlara öğrettik” gibi ileri geri konuşmaya başlamışlardı. Allah’ın emri ile kible değişince yahûdiler: “Ey Muhammed seni kiblemizden döndüren nedir? Halbuki sen İbrâhim’in dini üzere olduğunu iddia ediyorsun?” dediler. “Önce ibadet ettiğin kibleye dön ki seni tasdik ve kabul edelim” diyerek onu fitneye sokmak istemişlerdi²⁴⁰.

Câhiliyye devri Araplarında ehl-i kitabın ırkçılık düşüncesine benzer, hatta ırkçılıktan daha katı olan kabile asabiyyeti vardı²⁴¹. Asabiyet kabilenin ruhu idi ve Arap ancak kan

231. bkz. msl. el-En’âm 6/20.

232. el-Bakara 2/146.

233. Elmalılı, a.g.e., II, 1508.

234. el-Bakara 2/91.

235. el-Bakara 2/101.

236. bkz. msl. el-Mâide 5/18.

237. el-Bakara 2/97, 98.

238. el-Bakara 2/145.

239. el-Bakara 2/120.

240. Taberî, a.g.e., II, 3.

241. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 392-398.

bağına dayalı bir idareyi tanırdı. Arap nesebini korumaya özen gösterir ve atalarının adını ezbere bilirdi. Hatta câhiliye Araplarının iki grupundan biri olan bedevî, kabilesi dışında bir otorite tanımaz ve onun koyduğu kurallara uyardı²⁴². Ebû Sufyan, As b. Vâil, Velid b. Muğîre gibi müşrik arap toplumunun ileri gelenlerinin tarihe mal olmuş itirazlarının temelinde Hz. Muhammed'in kendi kabilelerinden olmayışının yattığı söylenebilir.

B. Korku veya sosyal baskı

Korku, Kur'an'da nübüvvete karşı direnmede sosyal veya siyâsî tepkinin tezahürü olarak görülebilir. Korku özellikle topluma hükmeden tabakanın insanlar üzerinde uyguladıkları baskı sonucu ortaya çıkmıştır. İlgili âyetlerden bu hakim tabakanın baskı yaparak, zor kullanarak, tehdit ederek veya korkutarak özellikle maiyetlerinde bulunan insanların inanmalarına engel olmaya çalıştıkları söylenebilir. Zira bir çoğunun inkârının çevrenin mânevî baskısından ileri geldiği görülmektedir.

Nübüvvete karşı direnen biri olan Firavun, insanlardaki korku zaafını iyi kullanarak iman etmelerini engellemiş önemli bir tiptir. Zira Firavun ve ileri gelenlerinin korkusundan Hz. Mûsâ'ya sadece bir grubun iman ettiği âyetlerden anlaşılmaktadır.²⁴³

Nübüvvete karşı direnmede korkunun üç türlü tezahür ettiği âyetlerden çıkarılabilir. Bunlardan birincisi toplumun güçlü ve büyük çoğunluğuna karşı direnmekten sakınarak; ikincisi insanları kendisini kınamasından korkarak nübüvveti inkâr etme korkusudur. Sosyal baskı şeklinde olan korkunun üçüncü türü, Firavun ve ileri gelenlerinin kendi toplumlarında inanmak isteyen insanları zor kullanarak imandan vaz geçirmeleridir ki buna daha önce değinilmişti.

"Biz seninle birlikte doğru yola uyarsak yerlerimizden oluruz"²⁴⁴ şeklindeki itiraz şekli korkunun birinci türüne örnek olarak verilebileceği düşünülür. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Haris b. Amir'in şunları söylediğini kaydeder: "Ey Muhammed! Vallahi sen bize hiç yalan söylemedin ve lakin biz sana uyarsak yerimizden olacağız, bundan dolayı iman etmiyoruz."²⁴⁵ Ayrıca "Kalplerinde hastalık bulunanların: 'Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz!' diyerek onların arkasından koşuştuklarını görürsün..."²⁴⁶

242. Bahriye Üçok, *İslamdan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, s. 32.

243. Yûnus 10/83.

244. el-Kasas 28/57.

245. el-En'âm 6/33; Elmalılı, a.g.e., III, 1913-1914.

246. el-Mâide 5/52.

âyeti inkârcıların güçlü gördükleri topluma karşı çıkmaktan sakınmalarının uygun bir örneğidir.

Korkunun ikinci şekline, Kureyş ileri gelenlerinden, Hz. Muhammed'in amcası olan Ebû Talib'in öldükten sonra kavminin onu kınayacağı korkusuyla iman etmemesi²⁴⁷ örnek olarak verilebilir.

247. et-Tevbe 9/113; Taberî, a.g.e., XI, 30-31; XX, 58.

SONUÇ

Semavî dinlerin sonuncusu olan İslâm dininin mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerîm çeşitli konuları ihtiva eder. Hz. Peygamber'e vahyedilen bu kutsal kitap, inananlar için uymaları gereken bir çok ilkeyi içermenin yanısıra geçmiş peygamberlerle ümmetleri arasında geçen mücadeleleri de anlatır ki bunlara peygamber kıssaları denir. Kur'an bir siyer kitabı olmadığına göre kıssalarda doğumundan ölümüne kadar peygamberlerin hayat hikayeleri değil, olayların ibret verici noktaları anlatılır. İnsanların öğüt almaları için anlatılan kıssaların bazan Muhammed (s.a.s.)'i teselli amacına matuf olduğu da görülür.

Kıssalar okunup incelenirken ümmetlerin peygamberlerine karşı direndikleri, ilahi vahyi kabul etmedikleri dikkat çeker. Peygamberlerin tevhid mücadeleleri boyunca ister davete yeni muhatap olanlar, isterse daveti kabul edenler olsun inkâr yoluna döndürülebilmek için çeşitli işkence ve zulümlere maruz kalmışlardı. Detayları farklı olsa da olayların ana noktalarının benzer olduğunu söylemek mümkündür. Peygamber'e karşı direniş, dolayısıyla ilahi vahyin kabul edilmemesi ve toplumda sosyal tabakaların direnme şekilleri ve sebepleri açısından hemen hemen aynıdır, ancak zaman, mekan, şahıslar ve kavimler açısından farklılık arzeder.

Kur'an, peygamberlerin Allah'tan almış oldukları ve insanlara benimsetmeye çalıştıkları mesajlara ve toplumda bu doğrultuda gerçekleştirmek istedikleri değişime bir takım sözde gerekçelerle karşı çıkan ve bu hususta her türlü engelleme yollarını deneyen bireylerden veya bu tip insanların oluşturduğu kitlelerinden bahsetmektedir. Başka bir ifade ile bir toplumda gerek inanç ve gerekse yaşayış itibariyle sapıklık ve yanlışlıkların düzeltilmesi ve doğru olanı ortaya koyarak ona uyulması uğruna mücadele veren peygamberlerin karşısında, toplumda iktidar güçlerini kaybetme ve bir takım imtiyazlardan ve çıkarlardan mahrum kalma korkusuyla çeşitli fert veya toplumların olduğu görülür. Bu insanlar, peygamberleri toplumda reform yaparak hakimiyet elde etmek isteğinde olan birisi olarak görmüşlerdi.

Cemiyet içerisinde önemli mevkileri olan ve idârî yönetimi tekellerinde bulunduran toplumun liderleri adlandırılan bu fert veya toplumlar statülerini kaybetmemek için gönderilen peygamberlere çeşitli yöntemlerle karşı çıkmışlardı. Onların peygamberleri

inkâr etmeleri bazan suçlama, bazan engel olma, bazan alay, bazan tehdit ve bunların hiçbirisi de sonuç vermediği zamanlarda öldürme şeklinde tezahür etmiştir.

İnsanların inkâr etmelerinin ve dalâlete düşmelerinin bir çok sebebi zikredilmişse de bunların en önemlisi ve her devir için geçerli olanının refah ve zenginlik olduğu görülür. Başka bir ifade ile refah ve zenginlikten doğru bir şekilde yararlanmama insanları dalâlete sürükleyen bir etken olarak görülmektedir. Kur'an'da zengin olduklarından dolayı şımararak başka bir otorite kabul etmeyen insanlara Firavun, Karun, Nemrud vb. örnek olarak verilebilir. Bu insanlar kendileri iman etmedikleri gibi mal ve servetleri ile insanları imrendirerek imandan vaz geçirmişlerdir.

İleri gelen, zengin ve kibirli liderlerin toplumu dalâlete düşürme ve hak yoldan alakoyma faaliyetlerinde etkin olmalarının yanı sıra bir de Kur'an'da inkâra sevkeden herhangi bir şahıs veya teşvikin sözkonusu olmadığı durumlarda çevrenin etkisiyle insanların dalâlete düştükleri görülür. Zira Kur'an çevrenin insanları etkilediğine işaret etmektedir.* Bu husus toplumda zayıf görülen insanlarla onlara baskı yapan otoriter insanların hallerini anlatan âyetlerden daha iyi anlaşılmaktadır. Bu konu müstekbirlerin etkisiyle toplumda zayıf düşürülen mustaz'afların durumunu açıklar.

Nübüvvet ve onun getirdiği mesajların reddedilme sebebini psiko-sosyal sebeplerle birlikte bir de tarihi bir takım sebeplere bağlamak mümkündür. Bu sebepler insanlık tarihinin başlangıcından itibaren son peygambere kadar değişmemiştir. Bu itibarla insanların aslında kendilerine sunulan ilâhî mesajın yabancıları olmadıkları anlaşılır. Sadece zaman geçtikçe uymak istemedikleri dîni vecibeleri değiştirmek ve tahrif etmek suretiyle onu kabul etmiş oldukları söylenebilir. Azgınlıkta aşırı gittikleri zamanlarda gönderilen peygamberleri, uzun müddet nübüvvet kültüründen uzak düşmeleri ve eskiden beri değiştirilen kuralları en doğru kabul etmeleri ve bir bakıma dîni vecibelerin değiştirilmiş şekliyle arzularına uygun düşmesi sebebiyle inkâr etmişlerdir.

Tezde varılan sonuçlar bir kaç maddede şöyle sıralanabilir:

1. Nübüvvete karşı direnenler toplumun çıkarıcıları olan mal ve servet sahipleridir. Bunlar insanların kendilerine itaatini sağlayarak topluma hakim olmak isteyenlerdir.

2. Dünyanın başlangıcından itibaren her devirde ve her ümmete bir peygamber gönderildiği dikkate alınırsa inkârcıların aslında din, Allah, peygamber ve onların sundukları mesajların yabancıları olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

3. Peygamberlerce tebliğ edilen ilkelerin benimsenmemesinin temel sebebi o ilkelerin inkârcıların düşünce, anlayış ve isteklerine uygun düşmemesidir.

* bkz. Âl-i İmrân 3/100, 149; en-Nisâ 4/140; es-Sâffât 37/69.

4. Her devirde inkârcılar peygamberlerine aynı yöntemler, sebep ve bahanelerle karşı çıkmışlardı. Zira kâfirler hemen her peygamberi öldürmeyi planlamış, Kur'an'da ifade edildiği üzere bu eylem yahûdiler tarafından uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDUH, Muhammed, *Risâletü't-tevhîd* (nşr. Muhammed Reşid Rıza), Kahire 1947;
- ÂBDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1991;
- ALTINTAŞ, Hayrani, "Dehriyye", *DİA*, IX, 107-109;
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul 1995;
- ÂLÛSÎ, Mahmud b. Abdullah, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm*, I-XVI, Beyrut 1997;
- AYDIN, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul 1999;
- AKYÜZ, Vecdî, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, İstanbul 1998;
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1928;
- , *el-Fark beyne'l-fırak*, I-V, Kahire ty.;
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I-XIII, Beyrut 1996;
- BEYZÂVÎ, Ebû Said Nasırüddîn Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, İstanbul 1884;
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh* (nşr. Muhammed Özdemir), İstanbul 1979;
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm ve Sâbîîler" *AÜİFD*, X, s. 103-116, Ankara 1962;
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an* I-V, Beyrut 1985;
- CEVAD Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1980;
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-ta'rîfât* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1413/1996;

- CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah *Kitâbü'l-İrşâd* (thk. Muhammed Yusuf Mûsâ), Kahire 1950;
- ÇETİN, M.Nihad, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973;
- DEMİRCAN, Adnan, *Hiz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, İstanbul 1996;
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hristiyanlık" (Giriş ve Tarih), *DİA*, XVII, 328-340;
- EBÛ'L-BEKA, Eyyub b. Mûsâ el-Kefevî, *Külliyâtü Ebi'l-bekâ*, Bulak 1837;
- EBÛ HAYYÂN Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru Ebi Hayyân*, I-VIII, yy. 1983;
- EBUSSUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *Tefsîru Ebissûd*, I-III, Kahire ty.;
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-VIII, İstanbul 1935-1939;
- FAHREDDİN, er-Râzî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhü'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut 1934;
- FAYDA, Mustafa, "Bedevî" *DİA*, V, 311-317;
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yâkub, *Kâmûsü'l-muhît* (trc. Asım Efendi), I-IV, İstanbul 1888;
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-el-erbaîn fî usûli'd-dîn* (thk. Muhammed Muhammed Cabir), yy. 1963;
- , *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-V, Beyrut 1982;
- , *Faysalu't-tefrika beyne'l-islam ve'z-zendeka*, Beyrut 1986;
- GOLDZİHER, Ignaz, "Ehl-i Kitap" *İA*, IV, 208-209 İstanbul 1988;
- el-HAMEVÎ, Yâkut, *el-Mu'cemü'l-buldân*, I-V, Beyrut ty.;
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İstanbul 1980;
- , *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektupları*, İstanbul 1990;
- HARMAN, Ömer Faruk, "Bel'am b. Bâurâ", *DİA*, V, 389-390;
- , "Firavun", *DİA*, XIII, 118-122
- HARPUTÎ, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm fî akâidi ehli'l-islâm*, yy.1327;
- HAZİN, Alaeddin Ali b. Muhammed, *Lubâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, Beyrut 1994;
- HELLER, Bernard, "Samiri", *İA*, X, 147-148;
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993;

- ISFAHÂNÎ, Ragıb Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtü elfâzi'l-kur'an*,
(thk. Safvan Adnan Dâvûdî), Beyrut 1992;
-----, *el-İ'tikâdât* (trc. Şemran İclî), Beyrut 1988;
IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), İstanbul ty.;
-----, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selahattin Ayaz),
İstanbul 1991;
İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik, *Sîretü'n-nebeviyye*, I-II,
Beyrut 1992;
İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshak* (thk. Muhammed Hamidullah),
Konya 1981;
İBN KESÎR Ebü'l Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Beyrut
1981;
-----, *Tefsîru'l-Kebîr*, I-IV, Kahire ty.;
İBN KAYYİM, Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*,
Beyrut 1961;
İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Beyrut 1972;
İBN MANZUR, Ebü'l Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, I-
XV, Beyrut ty.;
İBN TEYMİYYE, Ebû Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmû'u Fetâvâ*, I-XXVII,
yy. 1961;
İBNÜ'L ESÎR, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, I-XIII, Beyrut
1979;
KÂDİ ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-
Hamse*, Kahire 1988;
-----, *Tespîtü delâili'n-nübüvve* (thk. Abdülkerîm Osman),
Beyrut ty.;
KÂDİ EBÛ YA'LÂ, Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn*
(thk. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974;
KÂSİMÎ, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Said, *Tefsîrü'l-Kâsımî* (tsh.
Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-XVII, Beyrut 1978;
KAYA, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, X, 516-518;
KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı*, İstanbul 1997;
KESLER, Fatih, *Kur'an'da Yahûdiler ve Hristiyanlar*, Ankara 1993;
KIRCA, Celal, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1994;

- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (tsh. Ahmed Abdulhalim Berdunî), I-XX, Kahire 1967;
- KUTLUER, İlhan, "Fesâd", *DİA*, XII, 421-422;
- KUTUB, Seyyid, *Fizilâli'l-Kur'an* (trc. Salih Uçan, Vahdettin İnce), I-X, İstanbul 1991;
- KUZGUN, Şaban, "Hanif", *DİA*, XVI, 33-39;
-----, "Hâmân", *DİA*, XV, 436-437;
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevîd* (thk. Fetullah Huleyf), Beyrut 1982;
- MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîrû'l-Merâğî*, I-XXX, Kahire 1974;
- MÜCÂHİD, İbn Cerîr Ebü'l Haccâc el-Mekkî, *Tefsîrû Mücâhid* (thk. Abdurrahman Sureti), I-II, Beyrut ty.;
- MUSTAFAVÎ, Hasan, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'an'l-Kerîm*, I-XIV, Tahran 1365;
- NECCÂR, Muhammed Tayyib, *Tarihu'l-enbiyâ fî da'vi'l Kur'an ve's sünneti'n nebeviyye*, Riyad 1983;
- OKUMUŞ, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İstanbul, 1995;
- RIZA, Muhammed Reşid, *Tefsîrû'l-menâr*, I-XII, yy.1954;
-----, *Muhammedhî Vahiy* (trc.Salih Özer), Ankara 1991;
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Beyrut 1981;
-----, *en-Nübüvve ve'l Enbiya*, Beyrut 1985;
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Kısasü'l-enbiyâ*, Beyrut 1985;
- SAMERKANDÎ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîr tercümesi* (trc. Mûsâ Hacı Hüseyin İznikli), I-II, İstanbul 1983;
- SAYI, Ali, *Firavun, Haman ve Karun karşısında Hz. Musa*, İstanbul 1992;
- SEZİKLİ, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 1994;
- SHER, Mohammed Syed, *"Historicity of the Hamans Mentioned in the Qur'an and the Bible"*, JRSP, Lahore 1989, XXVI, sy. 3, s. 35-39;
- SİNANOĞLU, Mustafa, *Kur'an-ı Kerîm'de ve İlâhî Kitaplarda Nübüvvet*, İstanbul 1995, (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi);
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal* (thk. Muhammed Seyyid Kîlânî), I-II, Beyrut 1961;

- ŞENTÜRK, Recep-CANATAN, Kadir, "İrkçılık", *DİA*, XIX, 124-131;
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadîr*, I-V, Kahire 1964;
- SUYÛTÎ, Ebû'l Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Esbâbu'n-nuzûl*, yy. ty.;
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'an*, I-XX, Beyrut 1973;
- TABBARA, Afîf Abdulfettah, *Kur'an Açısından Yahûdi Menşei ve Karakteri*, Konya 1978;
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihü'l-umem ve'l-mulûk*, I-XI, Beyrut 1967;
- , *Tefsîru't-Taberî*, I-XXX, Beyrut 1986;
- TABERSÎ, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecmeü'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (tsh. Haşim Mahallati), I-X, Beyrut 1986;
- TANYU, Hikmet, "Büyü", *DİA*, VI, 501-506;
- TEFTÂZÂNÎ, Sâdeddîn Mesud b. Ömer, *Şerhü'l-Mekâsîd* (thk. Abdurrahman Umeyre), I-V, Beyrut 1989;
- TOPALOĞLU, Bekir, "Ahiret", *DİA*, I, 543-548;
- , *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul 1993;
- , *Mâtürîdiyye Akâidi*, Ankara 1998;
- TÜMER, Günay, "Atalar Kültü", *DİA*, IV, 42-43;
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara 1967
- ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul 1990;
- VÂHİDÎ, Ebû'l Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbü'rî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Mısır 1959;
- WAJDA, George, "Ahl al-Kitab" *Eİ2*, I, 264-267, Leiden 1960;
- WENSINCK, A.J., "Firavun", *Eİ2*, II, 917-918
- YAVUZ, Yusuf Şevki-ÇETİN, Abdurrahman "Âyet", *DİA*, IV, 242-244;
- , *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 1988;
- , *Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa 1983;
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul 1987;
- ZEBÎDÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l -kâmûs* (thk. İbrahim Terzi), I-XXV, yy. 1965-1989;
- ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakîkati't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvil fî vücûhi*, I-IV, Beyrut ty.;
- ZEYDAN, Abdülkerîm, *Usûlü'd-Da've*, Beyrut 1993.